

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**XIX. YÜZYILDA OSMANLI TARIMININ MODERNLEŞMESİ
VE TARIMI GELİŞTİRMEK İÇİN UYGULANAN TEŞVİK
POLİTİKALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem KELEŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Arif BİLGİN

EYLÜL 2008

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYILDA OSMANLI TARIMININ MODERNLEŞMESİ
VE TARIMI GELİŞTİRMEK İÇİN UYGULANAN TEŞVİK
POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem KELEŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ

Bu tez 23/09/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Arif BİLGİN Yrd. Doç. Dr. Ümit EKİN Yrd. Doç. Dr. Adnan DOĞRUYOL

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel yazım kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Adem KELEŞ

02.05.2008

ÖNSÖZ

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti açısından önemli ve dönüm noktası niteliğinde gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu dönemde, bir yandan devleti ayakta tutabilmek için reformlar yapılırken, diğer yandan da savaşlar, iç isyanlar gibi siyasi olaylarla uğraşmıştır. Osmanlı ekonomisinin can damarı olan tarım da bu büyük değişimden etkilenmiş ve birçok reforma konu olmuştur. Osmanlı ekonomisinin ana unsurunu oluşturan tarımda meydana gelen değişimler ve bu konuda yapılan reform çalışmaları ilgi çekici ve dikkate değerdir. Böylesine önemli bir konuda beni araştırma yapmaya yönelten ve araştırmam sırasında yardımlarını ve sabrını esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Arif BİLGİN'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim sırasında ders aldığım çok değerli hocalarıma, bana her zaman destek olan sevgili aileme ve çok değerli dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Adem KELEŞ

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİNDE UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARINDA TARIM.....	5
1.1. Klasik Dönemde Uygulanan İktisat Politikalarında Tarım.....	5
1.2. Yeni Dönemde Uygulanan İktisat Politikalarında Tarım.....	20
BÖLÜM 2: 19. YÜZYIL OSMANLI TARIMINDA MODERNLEŞME ÇABALARI.....	24
2.1. Zirai Bürokrasinin Oluşumu.....	24
2.2. Tarım Eğitiminde Gelişmeler.....	29
BÖLÜM 3: 19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE UYGULANAN TARIM TEŞVİK POLİTİKALARI.....	37
3.1. İktisat Politikası Aracı Olarak Teşvik.....	37
3.2. 19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Uygulanan Tarımsal Teşvik Türleri.....	37
3.2.1. Zirai Ürün Ticaretinin Serbestleşmesi ve Devlet Tekellerinin Kaldırılması.....	38
3.2.2. Vergi Muafiyeti.....	40
3.2.3. Kredi Verilmesi.....	48
3.2.4. Tohum Islahı ve Tohumluk Dağıtılması.....	52
3.2.5. Tarım Araçlarının Modernleştirilmesi.....	55

3.2.6. Sergiler Açılması, Yarışmalar Düzenlenmesi ve Ödüllendirme.....	56
3.2.7. Örnek Çiftlik Ve deneme Tarlaları kurulması.....	59
3.2.8. Ürün Fiyatlarına Zam Yapılması ve Ürünlerin Devlet Tarafından Satın Alınması.....	60
SONUÇ VE ÖNERİLER	61
KAYNAKÇA	67
EKLER	73
ÖZGEÇMİŞ	78

KISALTMALAR

A.MKT.MHM	:Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.UM	:Mektubi Kalemî Umumi
B.O.A	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cemaziyelahir ayı
C.İKTS	:Cevdet İktisat
C.MTZ	:Cevdet Eyalet-i Mümtaze
Çev.	:Çeviren
DH.İD	:Dahiliye idare
DH.MKT	:Dahiliye Nezareti Mektubi kalemî
DH.MUİ	:Dahiliye muhaberat-ı Umumiye idaresi
D.T.C.F.D	:Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
İ.ML	:İrade Maliye
İ.MMS	:İrade Meclis-i Mahsusâ
İ.MVL	:İrade Meclis-i Valâ
İ.O.M	:İrade Orman ve Maadin
İ.RSM	:İrade Rûsumat
İ.ŞD	:İrade Şuray-ı Devlet
İ.TNF	:İrade Ticaret ve Nafia
L.	:Şevval Ayı
s.	:Sayfa
Y.A.HUS	:Yıldız Arşivi Hususî

Y.PRK.UM :Yıldız Perakende Umumi

Z. :Zilhicce Ayı

Za. :Zilkade Ayı

Tezin Başlığı: XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları	
Tezin Yazarı: Adem KELEŞ	Danışman: Doç. Dr. Arif BİLGİN
Kabul Tarihi: 23 Eylül 2008	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 72 (tez)+6 (Ekler)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi
<p>19.yüzyılda yaşanan siyasi olaylar ve savaşlar devletin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme çabaları da ekonomiye büyük yük getirmiştir. Bu yükün altından kalkmak isteyen Osmanlı yöneticileri en temel vergi kaynağı olan tarımı iyileştirmek için bir takım önlemler almışlardır ve bu alanda çeşitli politikalar ortaya koymuşlardır. Bu amaçla zirai bürokrasi oluşturulmuş, tarım konusunda eğitim vermek amacıyla ziraat okulları açılmış, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Osmanlı iktisat hayatı içinde çok önemli bir yere sahip olan tarımı iyileştirmek ve modernleştirmek amacıyla devletin yaptığı yapılan çalışmalar arasında üreticilere sağladığı teşvikler önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti, ekonomisi için çok önemli olan tarımı geliştirmek amacıyla üreticisini teşvik etmiş midir? Ettiyse, devletin üretimi teşvik etmek amacıyla uyguladığı yöntemler nelerdir? Bu yöntemler ne dereceye kadar başarılı olmuştur? İşte bu soruların cevabı bu tezde bulunmaya çalışılırken, literatürden ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.</p> <p>Devlet tarımı teşvik etmiştir. Bu amaçla zirai ürün ticaretini serbest bırakmış, devlet tekellerini ortadan kaldırmış, üreticiye vergi muafiyeti sağlamıştır. Kredi kuruluşları oluşturan devlet, üreticiye kredi vermiş, Avrupa ve Amerika'dan getirdiği ıslah edilmiş iyi cins tohumları üreticisine dağıtmış, tarım makinelerinin geliştirilmesini teşvik etmiş, açtığı sergilerle Osmanlı üreticilerine pazar bulma konusunda yardımcı olmuş, ziraata destek olanları ödüllendirmiş, ürün fiyatlarına zam yapmıştır.</p> <p>Yapılan bu teşviklerle 19.yüzyıl içinde ziraat üretim artmış, buna paralel olarak geçimlik bir ekonomi tarzı giderek yerini piyasa ilişkileri güçlenmiş bir yapıya bırakmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tarım, Teşvik, 19.yy, Ziraat	

Title of Thesis: Modernization of Ottoman Agriculture and Incentive Politics for Development of Agriculture in 19 Century.

Author: Adem KELEŞ

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Arif BİLGİN

Date of Approval: 23 September 2008

Nu. Of Page: vi (pre text)+72 (main body)+6 (appendices)

Main Discipline: History

Discipline: The Modern History

The political events and the wars in 19.century affected Ottoman economy negatively. In addition to these negative factors, the modernization movements in this era were great strain on Ottoman economy. Ottoman administrators that wanted to overcome all of these problems took some precautions to improve the agriculture that was the most important source of tax and they also practiced some new policies.

For this purpose, agricultural bureaucracy was formed, agricultural schools was founded for training about agriculture, and students also were sent to Europe for taking education about agriculture. The financial incentives provided for producers had an important place through the operations that were done by the state for improving and modernizing the agriculture that has an effective place in Ottoman Economic life.

Did Ottoman State encourage its producers for developing the agriculture that was so important for its own economy? If it did, what were the methods of the state for encouraging agriculture? Did these methods become successful or not? While all of these questions wanted to be answered in this study, all related literature, archival documents, books and magazines are researched.

In that era state encourage agriculture. For this purpose state released the trade of agricultural products, abolished the monopolies, and provided tax exemptions to agricultural producers. State found credit institutions and gave credits to the producers, brought high quality grain from Europe and America, encouraged the development of agriculture industry and machines. The state also helped the Ottoman producers by opening exhibitions and by this way producers could easily found markets for their products. In addition to these, the people who support the agriculture was awarded.

By all of these incentives, the agricultural production in 19. Century increased, in parallel with this, the old agricultural system that was only for living was replaced by the new structure that was based on market relations.

Keywords: Ottoman, Agriculture, Incentive, 19.century

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin, 14-16. yüzyıllardaki yükselişi içinde oluşan ve ana unsurları ile klasik diye nitelendirilen yapısında 19. yüzyılın ilk yarısına kadar köklü bir değişme görülmez. Bu yüzyılın ilk yarısından itibaren ise yaşanan hızlı değişimlerle, klasik diye nitelendirilen yapı ortadan kalktı ve oluşan birçok unsurla yeni bir döneme girildi.

Klasik diye nitelendirilen dönem Osmanlı Devleti'nin her yönüyle olduğu gibi iktisadi açıdan da en parlak dönemidir. Halkının büyük çoğunluğu tarımla uğraşan ve tarım ağırlıklı bir iktisadi hayat sürdüren Osmanlı Devleti kuruluşundan önce de pek çok devlet tarafından farklı isimlerde ve küçük farklılıklarla uygulanmış olan miri toprak rejimini devletin temel ekonomik, siyasal ve mali amaçları doğrultusunda başarıyla uygulamıştır. Fethedilen toprakların tahrir edilerek çeşitli bölümlere ayrılması ve çıplak mülkiyeti devlete ait olmak üzere belirli görevler karşılığında dirlik adı altında askere ve sivil yöneticilere tahsis edilmesi şeklinde uygulanan bu sistemin en önemli ayağını da tımar sistemi oluşturmuştur. Bu sistem ülkenin zirai ekonomisi ile askeri yapısının temeli olarak klasik döneme damgasını vurmuştur.

15.yüzyılda dünyanın merkezine oturan Osmanlı Devleti bundan sonraki dönemde Avrupa'da ki gelişmeleri takip edememiş ve bu konumunu kaybetmeye başlamıştır. Artan toprak kayıpları ile birlikte ekonominin bozulmasının yanı sıra, savaşların uzun sürmesi, Anadolu'da ortaya çıkan Celali ayaklanmalarının sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkardığı olumsuzluklar gibi birçok nedenle Osmanlı Devleti gerileme sürecine girmiştir. Dört bir yandan etkinliğini yitiren devlet unsurları yanında, devletin askeri, mali, zirai ve sosyal yapısında en önemli etken olan toprak sistemi de bozulmaya başlamış ve zamanla etkisiz hale gelmiştir. Ekonomisi bozulan devletin vergi gelirlerini kontrol edebilmek amacıyla tımar sisteminde iltizam uygulamasını getirmesi halkı ağır vergi yükü altında ezdiği gibi, sürekli savaşlar sonucu da halkın geçim durumu bozulmuş, iç üretim ve tüketim azalmıştır.

Osmanlı devleti bağımsız bir siyasi bütünlük olarak varlığını sürdürebilmek için Tanzimat döneminin ötesine uzanan bir modernleşme arayışına girdi. Modern eğitim sisteminin kurulması ve yaygınlaştırılması, ordu ve donanma, iletişim ve ulaşım ağları ve idari aygıtlar, zaten zor durumda olan Osmanlı devletinin var olan gelir kaynaklarına yeni ve daha ağır ihtiyaçlar getirdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mevcut gelir kaynaklarını artırması

ihtiyacını da beraberinde getirdi. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tarım, ticaret, sanayi ve madencilik başlıca ekonomik faaliyetleri oluşturuyordu. Nüfusunun büyük çoğunluğu tarımla uğraşan Osmanlı devletinde, bu saydığımız sektörlerden ön planda olan tarım olmuştur. Gelirinin önemli bir bölümünü tarımdan alınan vergiler oluşturan Osmanlı Devleti'nde yöneticiler, gelir kaynaklarını artırmak için, genellikle vergi oranlarını azami derecede artırmayı düşündüler. Bu nedenle tarımsal üretimin problemlerini çözmeye yönelik yeni politikalar uygulamaya başladılar.

Biz bu çalışmamızda tarımsal üretimin problemlerini çözmeye yönelik uygulanan politikaları özellikle bu politikalar kapsamında tarımı geliştirmek için uygulanan devlet teşviklerini arşiv belgeleri ve literatürden yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Araştırma dönemimizi modernleşmenin başladığı ve yoğun olarak uygulandığı 19. yüzyıl ve kısmen 20. yüzyıl başları ile sınırladık.

Araştırmamızı giriş ve üç bölüm üzerine bina etmeye çalıştık. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nde uygulanan iktisat politikaları içerisinde tarımın yerini klasik dönem ve modernleşmenin başladığı yeni dönem olarak incelemeye çalıştık. Bu çerçevede öncelikle tarıma dayalı Osmanlı ekonomisinin can damarını oluşturan Osmanlı toprak sistemi başlangıcından bozuluşuna kadar ele alınmış, Avrupa da meydana gelen değişimlerin Osmanlı ekonomisini ve tarımını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise Osmanlı tarımını modernleştirmek ve geliştirmek amacıyla oluşturulan zirai bürokrasinin ortaya çıkışını ve gelişimini bunun yanında tarım alanında halkı eğitmek ve modern tarım yöntemlerini uygulamak amacıyla yapılan çalışmaları inceledik.

Üçüncü ve son bölümde Osmanlı Devleti'nin tarımı teşvik etmek amacıyla kullandığı politikaların neler olduğunu ve bunların ne şekilde uygulandığını arşiv belgelerinden de yararlanarak ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın Konusu

19.yüzyıl Osmanlı Devleti açısından önemli ve dönüm noktası niteliğinde gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu dönemde, bir yandan devleti ayakta tutabilmek için reformlar yapılırken, diğer yandan da savaşlar, iç isyanlar gibi siyasi olaylarla uğraşmıştır. Osmanlı ekonomisinin can damarı olan tarım da bu büyük değişimden etkilenmiş ve birçok reforma konu olmuştur. Tarımı geliştirmek amacıyla yapılan reformlar ve bu reformlar içerisinde

özellikle, devletin tarımı teşvik etmek amacıyla neleri nasıl yaptığını anlatmak bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

19.yüzyılda yaşanan siyasi olaylar ve savaşlar devletin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme çabaları da ekonomiye büyük yük getirmiştir. Bu yükün altından kalkmak isteyen Osmanlı yöneticileri en temel vergi kaynağı olan tarımı iyileştirmek için bir takım önlemler almışlardır. Bu önlemlerden biri de zirai üretimi arttırıcı tarımsal teşviklerdir. Osmanlı devletinin bu anlamda yaptığı çalışmalar en temel vergi kaynağı olan tarımın ekonomi hayatı içerisindeki yerinin ne kadar önemli olduğunu anlatması bakımından kayda değerdir. Uygulanan bu yöntemlerin neler olduğunu bilmesi ve uygulama şekli geçmişteki örneklerin günümüze ışık tutması ve fikir vermesi açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gerçekleşen tarımsal faaliyetlerinde yaşanan sorunlar ile devletin tarımdan beklentileri Osmanlı yöneticilerini bu alanda ortaya çıkan sorunları çözmeye yöneltmiştir. Bu amaçla devlet tarımla ilgili yeni kurumlar oluşturmuş, tarımsal eğitime önem vermiş, halkı ziraata teşvik amacıyla değişik uygulamalar yapmıştır. Osmanlı iktisat hayatı içinde çok önemli bir yere sahip olan tarımı iyileştirmek ve modernleştirmek amacıyla yapılan çalışmaların neler olduğunu ortaya koymak, özellikle halkı ziraata teşvik konusunda yapılan çalışmalarını tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya öncelikle Osmanlı tarımı ve ekonomisi üzerine yapılan tezler incelenmekle başlamıştır. Elde edilen tezler konunun hangi açılardan ele alınıp alınmadığını göstermesi bakımından fikir verici olmuştur. Tezlerin incelenmesinden sonra konunun hangi kapsamda ele alınacağı tespit edilmiş ve konu ile ilgili literatür taramasına girilmiştir. Son yıllarda artan Osmanlı araştırmaları ve teknolojinin sağladığı imkânlarla birlikte bu konuda başvurulabilecek bibliyografyalarda bir artış gerçekleşmiştir. Hacettepe üniversitesi tarih bölümü tarafından hazırlanan Cumhuriyet dönemi Osmanlı araştırmaları bibliyografyası, Milli kütüphane, diğer üniversite kütüphanelerinin katalogları taranarak konumuza ışık tutacak kitap ve makaleler tespit edilmiş ve bunlara ulaşılmıştır. Ulaşılan çok değerli eserler

arasında özellikle Donald Quataert, Tevfik Güran, Mehmet Genç tarafından kaleme alınan eserler bize oldukça fayda sağlamıştır.

Araştırmamızın önemli bir ayağını da arşiv çalışmaları oluşturmuştur. Bu kapsamda öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivine ait resmi web sitesinde, tohum, ıslah, tohum ıslahı, tarım, teşvik, ithalat, ihracat, arpa, buğday, zeytin, aşılama, patates, keten, kenevir gibi anahtar kelimeler kullanılarak katalog taraması yapılmış, ne tür belgelerin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada bu anahtar kelimeleri içeren çok sayıda belge olduğu görüldü. Bunlar tasnif edilerek konumuzla ilgili olan belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivine gidilerek temin edildi. Temin edilen belgeler titizlikle okundu ve çalışmamıza dâhil edildi.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİNDE UYGULANAN İKTİSAT POLİTİKALARINDA TARIM

1.1. Klasik Dönemde Uygulanan İktisat Politikalarında Tarım

Tarih boyunca ve özellikle Sanayi Devrimi öncesinde her toplum egemen üretim şekli olan tarımsal alanda bir politika belirlemiş ve kendi devletinin iktisadi anlayışı gereğince bu politikayı uygulamıştır (Küçükkalay,1999:53). Altı yüzyılı aşkın süre tarihte önemli bir yer almış olan ve tarım ağırlıklı bir iktisadi hayat sürdüren Osmanlı Devleti’de bu bağlamda (Öz,1999:66) kendisinden önce kullanılan ve farklı toplumlarda değişik şekillerde uygulama alanı bulan miri toprak rejimini benimsemiştir (Küçükkalay,1999:53).

Osmanlı toprak düzeninin temeli olan miri arazi rejimi rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ve faydalanma hakkı kişilere ait olan arazi diye tarif edilebilir (Cin,1978;1).

Miri toprak rejiminin Osmanlı Devleti’ne hangi devletten geçtiği tartışmalı bir konu olmakla beraber, genel görüş Osmanlı Devleti’ndeki miri arazi rejiminin kökeninin büyük oranda İslam dini çerçevesinde Halife Hz. Ömer zamanında ve Selçuklu Devleti zamanında uygulanan iktâ sistemine dayandığıdır (Küçükkalay,1999:53).

İktâ, kanunların belirlediği çeşitli miktarlardaki vergilerini ödemek şartı ile bir kimsenin şahsi mülkiyetinde bulunmayan toprakların ve özellikle Selçuklu Devleti’nden itibaren belli yerlere ait devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olarak askeri ve sivil devlet adamlarına çeşitli belgeler ile verilmesi şeklinde uygulanan sistemin adıdır (Turan,1997:949).

İslam fetihlerinin başlangıcında fethedilen topraklar askerlerin mülkü sayılmıştı. Bu uygulama orduyu ortadan kaldıracak ve ekonomiye zarar verecek bir uygulama olduğundan İslam Devleti’nin Halifesi Hz. Ömer arazinin eski sahiplerinde kalmasına izin verip, yalnız bunların ödediği vergileri hazine hesabına tahsil etmekle yetinmiş, elde edilen bu gelirleri de devlet görevlilerinin maaşlarını ödemedeki kullanmıştır. Bu uygulamaya dayanarak da fethedilen toprakların devlete ait vergilerini ödemesi şartı ile kişilere terk edilmesi şeklinde beliren ve iktâ adını alan bu rejim ortaya çıkmıştır. Kendilerine işletmeleri için toprak verilen kişilerin özelliğine göre ortaya çıktığı dönemden itibaren çeşitli şekillerde iktâ çeşitleri mevcut olmasına rağmen, bu rejimin uygulandığı Selçuklu Devleti’nden itibaren bunların

askeri karakteri ve önemi daima esas olarak kalmış ve artık iktâ denilince daha çok bu anlam anlaşılmaya başlanmıştır (Turan,1997:950).

Selçuklu Devleti'nin daha ilk Moğol darbeleri ile zayıflamasından itibaren, sınır boylarında varlığını daha çok hissettiren Türkmen boyları, Selçuklu teşkilatına dayanan beyliklerini kuruyorlardı. Böylece onlar Selçuklu iktâlarını bünyelerine adapte ederek yeniden ele geçirdikleri Hıristiyan ve Müslüman memleketlerine taşıdılar. İşte bunlardan biri olan Osmanlı Beyliği de aynı suretle, Selçuklu iktâlarını tımar adı altında bünyesine almıştır (Turan,1997:950).

Osmanlılar fethettikleri memleketlerde tıpkı Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve kendilerinden önce ortaya çıkmış olan Anadolu Beylikleri gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Bu taksimata göre arazi, haraci, öşri ve miri olmak üzere üçe ayrılmıştır (Uzunçarşılı,1994:504).

Fetih esnasında sahipleri Müslüman olan veya fetih sırasında İslam dinini kabul eden kişilere ait topraklara öşri topraklar denilmektedir. Bu tür toprak sahipleri ellerinde bulunan topraklar için bir toprak vergisi ödememekte sadece ürettikleri üründen belirli bir miktarı öşür olarak devlete veya devlet adına görevli memurlara vermekteydiler. Fetih sırasında Gayri Müslim reaya elinde bulunan, fetihten sonra İslam dinine girmeyen ve kendisine miktarı genellikle bir altın olarak düşünülen harac uygulanan kişilere ait topraklara ise haraci topraklar denilmektedir. Bu tür toprak sahipleri ödedikleri haraç dışında ekip biçtikleri toprakların öşürünü de ödemek zorundaydılar (Küçükkalay;1999:59-60).

Miri arazi, Arazi-i Emiriyye veya Arz-ı memleket denilen arazi ise devlete ait topraklar olup bunlar öşürlerine, resimlerine ve hizmete göre büyük, orta, küçük parçalara bölünmüştür (Uzunçarşılı,1994:504). Miri arazi; fetih esnasında ne sebeple alınıp verildiğı bilinmeyen arazi, mülk arazi sahibinin mirasçısız ve vasiyetsiz olarak ölmesi, kime ait olduğu bilinmeyen arazinin zaman aşımına uğraması ve soyut mülkiyeti devlete ait olmak üzere ihya edilen arazilerden oluşmaktaydı (Küçükkalay;1999:55). Osmanlılar, fethettikleri toprakları tahrir eder, vergi geliri sağlayabilecek tüm mal ve insan kaynaklarının sayımını yaparak bunları tahrir defterine kayıt ederdi. Yalnızca tarımsal topraklar değil, kentlerdeki imalathaneler, pazar yerleri, limanlar, değirmenler ve gümrük kapıları da bu defterlere işlenirdi (Pamuk,1997:19).

Devlet için bu iş çok önemli olduğundan bu işin başına vezir ya da sancak beyi rütbesinde il yazıcısı veya tahrir emini denilen kişiler tayin olunurdu. İl yazıcısı yanına yeteri kadar kâtip alır, gerektiğinde o beldenin kadısı aracılığıyla yazımda askeri kuvvet bulundururdu. Bir yerin tam olarak fethi tahrir yapılarak kesinleşmiş olurdu. Tahrir sonucunda hazırlanan mufassal tahrir defterlerinde köy köy, mezra'a mezra'a bütün belde deftere geçirilirdi. Bu sayımda o köyde yaşayan ve vergiye tabi olan nüfus, baba adlarıyla birlikte deftere yazılır, herhangi bir sebeple muaf olanları isimlerinin üzerene muafiyet sebepleri belirtilirdi. Daha sonra o köyden veya mezradan elde edilen öşür ve vergiler ayrı ayrı yazılır, toplam gelir miktarı belirtilirdi (Kurt,1999:60).Yıllık gelirin miktarına göre de topraklar dirlik adı verilen irili ufaklı birimlere ayrılırlardı (Pamuk,1997:19).

Osmanlı Devletinde bir bölgeye ait gelirlerin belirli hizmetler karşılığında, maaş olarak askeri ve sivil erkâna terk ve tahsisi işlemine dirlik ya da tımar denilir. Dirlik ve tımar sürekli birbirlerinin yerine kullanılmış olsa da dirlik; sistemin genel adıdır. Dirlik sisteminde tahsise konu olan toprak parçası değil, belirli bir toprak parçasına ait gelirlerdir. Gelirlerinin büyüklüklerine göre dirlikler has, zeamet ve tımar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Oflaz,2002:695).

Has, Osmanlı Devleti'nde sultan ve saray hizmetinde olanlarla hanedan üyelerine, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarına verilen ve yıllık geliri en az 100.000 akçenin üzerinde olan dirliklerdir (Orhonlu ve Göyünç,1997:268). Genel bir ifadeyle geliri 100.000 akçeden yüksek dirlikler olarak ifade edilmesine karşılık geliri 100.000 akçeden düşük hasların varlığı da bilinmektedir (Kurt,1999:60). Osmanlı Devleti'nde hanedan üyeleriyle, üst düzey devlet memurlarına verilen haslar kendi arasında; padişah hasları, vezirler ve diğer yüksek devlet memurlarına verilenler ile hanedan mensubu hanımlara verilen paşmaklıklar olarak üç gruba ayrılmaktaydı. Havâss-ı Hümâyûn olarak anılan padişah haslarının gelirlerinin bir kısmı doğrudan hazineye girerken, doğrudan doğruya hükümdara ait kısmı ise iç hazineye konulurdu (Oflaz,2002:701).

Padişah hasları, şehirlerde alınan bir kısım resimlerden, mukataa gelirlerinden, birçok köy ve mezranın gelirlerinden, bac-ı ubûr, âdet-i ağnam, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktaydı (Orhonlu ve Göyünç,1997:268). Bunlar dış hazine denilen asıl devlet hazinesinin asıl gelir kalemini oluşturuyordu (Oflaz,2002:701). 1527-1528 mali yılına ait devlet gelirlerinin %51'ni padişah hasları oluşturmaktaydı (Orhonlu ve Göyünç,1997:269).

Fatih kanunnamesinde vezirlere 1.200.000, beylerbeylerine 800.000-1.200.000, defterdarlara 600.000 akçelik haslar verilmesi kararlaştırılmıştı (Orhonlu ve Göyünç,1997:268). Sancak beylerine ise 200.000 akçeden başlamak üzere 500.000-600.000 akçeye kadar haslar verilmişti (Oflaz,2002:701).

Ümeraya ait haslar, görevden alınmaları veya vefat etmeleri halinde kendilerinden sonra aynı göreve tayin edilen kimselere verilirdi. Has sahibi beylerbeyi ve sancak beyleri sefere giderken her 5000 akçe gelirleri için bir cebelüyü beraberinde götürürlerdi (Orhonlu ve Göyünç,1997:269). Paşmaklık haslar; padişahın annesi, eşleri, kızları ve kız kardeşlerine bazı ihtiyaçlarını karşılamak için verilmiş olan haslardır. Bu tür haslar, hayatta oldukları sürece bu kişilere verilmiş olup herhangi bir şekilde kendinden sonrakilere geçemezdi. Has sahiplerinin vefat etmesi veya kendi istekleriyle haslarını bırakmaları durumunda ise bu tür haslar Havâss-ı Hümâyûn'a dâhil edilirdi (Oflaz,2002:702).

Gerek padişah ve de gerekse has sahibi büyük memurlar kendilerine ait olan dirlikleri idare etmek üzere kendileri gidemeyeceklerinden voyvoda adı verilen bir memuru bu iş için görevlendirirdi (Akdağ,1955:45).

Genel bir sınıflandırma ile yıllık geliri 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasında yer alan dirliklere ise zeamet, bunlara sahip olan kimselere ise zaim denilmekteydi (Kurt,1999:61). Zeamet kavramını bu şekilde ilk defa Osmanlılar kullanmışlardır (Pakalın,2004:499).

Osmanlı Devleti'ndeki zeamet sayısı diğer dirliklere göre daha azdır. Bunları elinde bulunduranlar daha çok orta dereceli devlet görevlileri ve sipahi subayları olup bunlar; alaybeyi, tımar defterdarı, tımar kethüdası, divan kâtip ve çavuşlarıyla, müteferrika gibi orta dereceli devlet memurlarıdır (Oflaz,2002:702). Sancak beyleriyle beylerbeyinin oğullarına zeamet verilmesi de kanunun gereğidir. Bununla birlikte zeametın nasıl elde edilebileceği konusunda kanunnamelerde açık bir bilgi yoktur. Fakat diğer dirliklerde olduğu gibi yararlılık gösterenlere verildiği düşünülebilir (Sahillioğlu,1997:478).

Zeametlerin kılıç diye adlandırılan ve çekirdeği kabul edilen kısmı 20.000 akçe olursa bu tür zeametlerin başka birisine verilmesi gerektiğinde parçalanmadan yine 20.000 akçe olarak verilmek zorundadır. Bu nedenle bu tür zeametlere kılıç zeamet ya da icmallü zeamet denilirdi. Herhangi birisine ait 5.000 veya 10.000 akçelik bir tımar yapılan zamlarla 20.000

akçeye çıkarsa buna da zeamet denilirdi. Ancak bu tür zeametler boşaldığında parçalanarak farklı kişilere dağıtılması mümkün olurdu (Kurt,1999:61).

Babanın ölümünden sonra zeamet, oğullarına geçebilirdi. Bu durumda büyük oğula daha fazla pay verilmekle beraber, diğer oğullarında zeamet seviyesine yükseltilmeye çalışıldığı görülmektedir. Diğer dirlik sahipleri gibi, zaimler de asker beslemek mecburiyetinde olup, gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir cebelü beslemeleri gerekiyordu (Sahillioğlu,1997:478).

Tımar, Osmanlı imparatorluğunda bazı asker ve memurlara geçimlerini sağlamaları veya yaptıkları hizmetlerine ait masraflarını karşılamaları için belirli bölgelerdeki vergi gelirlerinin tahsis edilmesi şeklinde uygulanan ve senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir (Barkan,1997a:286). Osmanlı dirlik sisteminin ana unsurunu oluşturan tımar, sayı olarak da dirlikler içerisinde en fazla olanıdır. Tımar sahiplerine erbab-ı tımar (Oflaz,2002:702), ehli tımar (Kurt,1999:61), tımarlı sipahi (Gökbilgin,1997:689), sahibi-i arz (Barkan,1997a:295) denilir.

Bu isimlerle adlandırılan tımar sahipleri, barış zamanlarında dirlik adı ile öşür ve vergilerini aldıkları arazinin karşılığında sahip oldukları ve sorumlulukları altında bulundurdıkları bölgeyi idari, iktisadi ve mali bakımlardan iyi idare etmek ile görevliydi. Savaş zamanlarında ise; kendi atları ve kanunen götürmek zorunda oldukları cebelüleri ile birlikte sefere katılmak durumundaydılar (Gökbilgin,1997:689).

Fakat sipahilerin onda biri sefer esnasında hem kendi sorumluluk alanlarının korunması ve düzenin sağlanması hem de sefere giden arkadaşlarının işlerinin devamını sağlamak için nöbetle memlekette kalarak toprağın işletilmesine refakat ederlerdi (Uzunçarşılı,1994:504). Bu durum üretimin devamlılığının ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesidir.

Tımar sahibi, ne tımarı bünyesindeki toprakların, ne de bu toprakları işleyen köylünün devlete vermekle yükümlü olduğu hak ve resimlerin mülkiyet hakkına sahip değildi. Ancak gerekli hizmetleri yaptığı sürece devlete ait çeşitli vergileri kendi adına ve hesabına toplamak hakkına sahipti. Bu faydalanma hakkı, göreve bağlı bir maaş şeklindeydi (Barkan,1997a:286). Tımarların başlangıcı olan ilk üç bin ya da altı bin akçesi için kılıç tabiri kullanılmış olup, bu miktar dirliklerin çekirdek kısmını oluşturan ve sipahin maaşına karşılık gelen kısımdır. Her dirliğin mutlaka bir kılıcı olup kılıcın miktarı eyaletlere göre farklılık gösterir. Her eyalette kılıcın miktarı o eyalete ait kanunnamelerde kayıtlıdır. Bir tımar

herhangi bir sebepten dolayı boşaldığı zaman kılıç asla bölünmez. Kılıç haricindeki hisseler düşerdi. İlk defa kılıç hakkı ile işe başlayan sipahiye savaşta gösterdiği yararlılık oranında zam verilir, buna dayanarak tımarı 20.000 akçeye kadar yükselirdi (Oflaz,2002:703).

Sipahi, dirliğinin kılıç hakkı denilen 3.000 veya 5.000 akçeden fazla miktarı için sefere cebelüler götürürdü. Bunun içinde kanun 6.000 akçe tımarı olan sipahinin iki, 10.000 olanın üç; 20.000 olanında dört cebelü vermesini emretmişti (Gökbilgin,1997:689). Tımarlar verilmiş şekline göre tezkireli ve tezkiresiz olmak üzere ikiye ayrılır. Geliri düşük olup beylerbeyi beratıyla verilen tımarlara tezkiresiz, geliri yüksek olup tayini beylerbeyi tezkiresiyle ve divan-ı hümayunca gerçekleştirilen tımarlara da tezkireli tımar denir. Her sancağın geliri farklı olduğundan tezkireli ya da tezkiresiz tımarlar için belirlenmiş olan tımarlarda farklıdır (Kurt,1999:62). Beylerbeyleri, eyaletlerin derece ve önemlerine göre 5.999, 4.999, 3.999 akçeye kadar olan tımarları kendi beratlarıyla verebilirlerdi. Tımar işinin önemi, berat almak için İstanbul'a gelip gitmenin pek uzun süreceğinin düşünülmesinden dolayı beylerbeylerine bu yetki verilmiştir. 6.000, 5.000, 3.000 akçelik tımarların verilmesi ise Divan-ı Hümâyûn'a aitti (Uzunçarşılı,1995a:568).

Tımar sahibinin gerçekleştirmiş olduğu göreve göre de tımarlar eşkinici tımarı, mustahfiz tımarı ve hademe tımarı olmak üzere üçe ayrılırdı. Bunlardan eşkinici tımarı, sefer başladığında alaybeylerinin bayrağı altında bizzat sefere gitmekle yükümlü sipahilerin kullanımında bulunan tımarlardır. Bunlar ayrıca gelirleri oranında cebülü denilen kendi yetiştirdikleri askerleri de savaşa götürmek zorundaydılar. Tımarlar içersinde sayıca en fazla ve en fonksiyonel olan tımar çeşidi eşkinici tımarıdır (Oflaz,2002:703).

Mustahfiz tımarı, bir kaleyi korumakla yükümlü olanların tımarlarına verilen isimdir. Bu tımar sahipleri başka yerlere gitmezlerdi. Bunlar yalnızca buldukları kaleyi korumakla yükümlüydüler. Hademe tımarı, sınır boylarında bulunan camilerle zaviyelerin hademesine verilen tımarlardır. Bundan başka, daha sonraları saraya senede 30.000 sümbül soğanı yetiştirmek, şahin ve çakır kuşlarını temin etmek ve buna benzer toprakla ilgili işler görmek amacıyla hizmet eden kişilere de bu tımarlar verilmiştir. Bu tımarlardan başka münavebe tımarı, mülk tımar, mensuat tımarı, sepet tımarı gibi çeşitleri de vardır (Pakalın,2004:506). Tımar sahiplerinin tımarları dâhilindeki yerlerden faydalanmaları iki türlü idi. Biri, esas olarak tapu ile şahıslar tarafından kullanılan ve tımar sahibi tarafından öşür ve diğer vergileri alınan arazi idi. Bu tür arazilere reaya çiftliği denilirdi. Diğeri de tapu ile şahısların

kullanımına verilemeyen ve doğrudan doğruya tımar sahibi tarafından ektilirip biçtirilen yerlerdi. Bunlara da hassa çiftliği adı verilir (Pakalın,2004:502)

Genellikle bir çift öküz ile işletilebilir büyüklükte olan hassa çiftliklerinden bir tımar da birkaç tane bulunabilirdi. Sipahi ve aile fertlerinin toprak işleriyle ilgisini kesmemek ve bazı ihtiyaçları yerinde karşılamak amacıyla beylik çiftliği de denilen hassa çiftlikleri oluşturulmuştur. Sipahi tarafından doğrudan doğruya işletilmesine gerek duyulmayan bu çiftliklerin başkasına ortaklıkla işlettilmesi ve hatta bir tabu bedeli alınmak suretiyle köylülere devredilmesi mümkünse de bu gibi antlaşmalar ancak sipahinin memuriyet süresince yürürlükte kalmaktadır. Sipahinin reaya ait araziden bir kısmını ele geçirerek veya boş yerlerden toprak açarak hassa çiftliğini büyütmesi mümkün değildir (Barkan,1997a:304-305).

Tımar sisteminde tımar sahibi ile reaya arasındaki ilişki belirli kurallara göre yürütülüyordu. Tımar sahibi kendi tımarı altındaki reayanın efendisiydi. Hükümet kendisine ait olan tımarı hizmet karşılığında tımar sahibine verdiği için oda orayı imar etmekle sorumluydu. Köylünün elindeki tarlası, bağ ve bostanı devlet adına tımar sahibi tarafından idare edilirdi. O köylüler, sahib-i arzın reayasıydı. Çalışmazsa toprağı elinden alınıp başka birisine verilebilirdi. Bununla beraber tımar sahibinin benim reayam diye köylüye haksız bir davranışta bulunmaya hakkı yoktu. Reayanın tımar sahibini hükümete şikâyet etmeye hakkı vardı. Gerektiğinde mahkemelerde görüşülen davalar sonucunda tımar sahibinin haksız olduğu ortaya çıkarsa tımar sahibi cezalandırılır, reayanın haksız olduğu anlaşılırsa da reaya ceza alırdı. Tımar sahibi, tımarı içersinde yer alan köylere gittiğinde her bir hane sahibinin ona üç gün hizmet etmesi, kendisini ve davalarını beslemesi, sipahinin istediği yerde ambar yapması, sipahinin öşürlerini pazar yerlerine götürmesi ve pazar yerinde ambar yapması kanunda yer almaktaydı (Uzunçarşılı,1995b:311).

Toprağın kiracısı durumunda olan reaya kirasını iki çeşit vergi halinde öderdi. Birinci çeşit üründen elde edilen gelirin, yerine göre 8/1 ile 5/1 arasında değişen bir kısımdır. Aynen ürün olarak alınan bu vergiye halk arasına genellikle öşür denilmektedir. Birde çiftlik için yılda sancaktan sancağa 20 ile 50 akçe arasında değişen nakit para alınır. Fakat bu vergilerin dışında reaya toprakla hiçbir alakası olmayan bazı vergilerde yüklenmiştir (Akdağ,1955:43-44).

Tımar sahibi, defterlerde üzerlerine kayıtlı toprakları işlemekten vazgeçip tımarı terk eden ve başka işlerle meşgul olmak isteyen kendi reayasını zorla tarlasının başına getirebilir veya çift bozan resmi adı ile bir tazminat ödemeye mecbur edebilirdi (Barkan,1997a:306). Bazı kanunnamelerde çift bozan resmi, bazılarında levendiye ve leventlik adıyla anılan bu resim reayanın ziraat yaptığı araziye terk etmesi durumunda alınırdı. Bir reaya oturduğu yerdeki ekip biçtiği araziye terk edip başka bir sipahinin toprağına giderek çiftlik kurarsa kendi sipahisi bunu geri yerine getirebilirdi. Fakat reaya oraya gideli on seneden fazla bir zaman geçmişse böyle reayadan çift bozan resmi alırdı. Reaya köyünde olduğu halde çiftliği terk edip başka işlerle uğraşırca gene çift bozan resmi verirdi (Çağatay,1947:501-502).

Kanunnamede çiftini bozup ziraatla uğraşmayan ve başka işlerle meşgul olan reayadan bütün çift için her yıl üç yüz akçe yarım çift için 150 akçe, yarım çiftlikten az olanlar içinde 75 akçe çift bozan vergisi alınacağı belirtilmişti. Çift bozan resminde Müslüman ile Hıristiyan reaya arasında bir fark yoktu (Pakalın,2004:504). Diğer taraftan toprağını üç yıl üst üste boş bırakan köylünün elinden bu toprak mahkeme kararıyla alınır, bir başkasına verilir (Tabakoğlu,2005:219).

Elindeki tımar beratı ile herhangi bir köyden isimleri belli şahıslara ait ürünün öşrünü, bağ, bostan ve değirmen resimleri gibi vergileri tahsilât hakkına sahip bulunan sipahi, bunun karşılığında bütün masrafları kendisine ait olmak üzere silahları ve adamlarıyla sefere katılmak gibi ağır bir mali yükün altına girmişti. Bu nedenle de köylünün kendi istek ve arzularına göre üretim faaliyetlerini azaltmasına, çiftliği bırakıp başka bir işle meşgul olmak için köyünü terk etmesine engel olabilmek amacıyla böyle bir uygulama yoluna gidilmiştir. Bu yüzden tımar sistemine dayanan bir devlet maliyesi vergi mükellefi reayayı, bulunduğu yere ve mesleğe bağlamak prensibini kabul etmiştir (Barkan,1997a:307).

16. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarının yaklaşık %85'in de dirlik sistemi uygulanır hale gelmiştir. Bu yüzyılda nüfusun %90'ı tarımla uğraştığı ve kırsal alanda yaşadığı için dirlik sistemi Osmanlı halkının büyük çoğunluğunu dolayısıyla da Osmanlı ekonomisini yakından ilgilendiriyordu.(Eren, 1999:236). Dirlikler içersinde en önemli payı ise %87 ile tımarlar oluşturmaktadır (Tabakoğlu,2005:220).

Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı ilk yıllarda yıllarda yaptırılmış olan arazi tahrirlerine ve 1527-1528 mali yılı bütçesinin verdiği rakamlara göre bu tarihlerde 537.929.006 akçe olarak tespit edilmiş bulunan bütçe gelirlerinin; %46'sını Rumeli eyaletinden, % 56'sını

Anadolu eyaletlerinden, %63'ünü Diyarbakır'dan, % 38'ini Halep ve Şam vilayetlerinden elde edilen tımar gelirleri oluşturuyordu. Tımar sistemine dâhil edilmemiş olan Mısır'ın geliri hesaba katılmadığı zaman devletin genel vergi tutarının %49,8 i ve Mısır'dan elde edilen gelirlerde hesaplandığı zaman ise %37'si büyüklü küçükü 37.521 tımar sahibinin kullanımına verilmişti. Bu tımarlardan 6620'si Rumeli de, 2614' ü Anadolu vilayetlerinde 419'u Şam ve Halep vilayetlerinde bulunuyordu. 37.521 tımandan 9653'ü kale muhafızı tımarı, geriye kalan 27.868'i ise tamamıyla eşkinci tımarından oluşmaktaydı. Bu tımar sahiplerinin savaşa götürmek zorunda buldukları cebelü diye adlandırılan silahlı, zırhlı ve atlı askerlerin sayısı ise 70-80bin civarındaydı (Barkan,1997a:307). Belki abartılı bir tahminle bu sayının 200.000 kişilik bir askeri kuvvete ulaştığı da belirtilmektedir (Tabakoğlu,1999:133).

Yukarıda belirtilen sayıdaki tımarların, bir toprak parçası olduğu hesaba katıldığında ve buralarda tarım ağırlıklı bir üretim yapıldığı düşünüldüğünde ayrıca belirtilen sayılardaki askerlerin masraflarının da bu topraklardan karşılandığı hesaba katıldığında Osmanlı ekonomisinin temelini zirai bir ekonomi olduğu, tımar sisteminin ise zirai ekonominin dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin ana unsuru olduğu görülmektedir (Tabakoğlu,2005:220).

Tımar sistemi ülkenin zirai ekonomisi ile askeri yapısının temeli olarak klasik dönemde kendisini önemle göstermiştir (Tabakoğlu,1999:133).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde gelişiminin zirvesine ulaşan tımar sistemi, bu padişahın ölümünden sonra bozulmaya başlamıştır (Barkan,1980:854). 16.yüzyılın sonlarına doğru iyice bozulmaya başlayan tımar sistemi askeri, siyasi ve ekonomik bozuklukların kaynağı olarak, devlet idaresinde büyük bir sıkıntıya sebep olmuştur (Barkan,1997a:317).

Düşen dirliklerin sipahilik yapmaya uygun kimselere verilmeyerek Hass-ı Humayun'a katılması ve ya saray halkı, ümera gibi yüksek sınıfa has olarak verilmesi, yani dirlik dağıtımında uyulması gereken esaslara uyulmaması, üst düzey devlet adamlarının tımar dağıtımına karışarak kendi adamlarına verdirmeleri sistemin bozulmasına yol açmıştır (Oflaz,2002:697).

Koçi Bey, Risalesi'nde tımar veya dirlik sisteminin hangi sebeplerden bozulduğunu şöyle ifade etmektedir.

“1584 tarihine gelinceye kadar köyler ve tarlalar, kılıç ehli elinde ve ocak-zadelerde olup, yabancı ve kötü asıllı kişiler girmemiş idi. Büyüklerin ve ayanın sepetine girmemişti. Evvelce Acem memleketleri üzerine Serdar tayin olunan Özdemir oğlu Osman Paşa bazı yabancılara şecaatları görülmekle üçer bin akçe başlangıç verip, bu yol ile yabancı fırsat buldu. Osman paşa iyilerine vermişti. Fakat ondan sonra gelenler, kar budur diye iyi kötü demeyip, münasebeti olmayan, aslında ve cinsinde dirlik sahibi olmayan şehir oğlanı ve reaya kısmından bir alay işe yaramaz soysuzlara başlama emirlerini verip, zeamet ve tımar isteyenler bir günde bir günde yüz bin akçe tımara hak sahibi oldular. Boşalan tımar ve zeametlerde eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı. İleri gelenler ve vükela, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip İslam memleketlerinde olan tımar ve zeametini şer’i şerife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini paşmaklık yaparak, kimini padişah hassına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip, bütün zeamet ve tımar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar, devletin en şecaatli, güçlü, şan ve şevkete sebep olan askerinin harap olmasına sebep oldu. Beylerbeylerinde ve sancak beylerinde, vezirlerin ağalarında, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce taifesinde padişah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinden birçok tımar ve zeametler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kulları üzerine berat çıkarmışlardır.” (Koçi Bey,1993:24-25).

Dirlik sistemindeki bozulmalarla birlikte 17. yüzyılın başlarından itibaren iyileştirme çalışmaları da başlamıştır. İlk olarak I. Ahmet devrinde sadrazam olan Murat Paşa tarafından Defter-i Hakani eminliğine tayin edilen Ayni Ali Efendi, Osmanlı Devleti’nde yüksek rütbeli ve güçlü kimselerin ve askerlerin ne kadar tımarları olduğunu; her sancakta bulunan kılıç, zeamet ve tımar sayısını tespitle görevlendirilmiştir. Ancak yapılan iyileştirme çalışmaları bir sonuç vermemiştir (Oflaz,2002:699).

Dirlik sisteminin iyileştirilmesine yönelik önemli girişimlerden biriside IV. Murat döneminde gerçekleştirilmiştir. Koçi Bey tarafından 1632 tarihinde padişaha sunulan layihada teklif edilen tedbirler, Sultan IV. Murat tarafından hemen uygulanmaya başlanmıştır. Vezir Hüseyin paşa Rumeli’de ki tımarları denetlemek üzere geniş yetkilerle beylerbeyi tayin edilmiştir. Yapılacak işleri içeren berata göre, dirlik bölgesinde ikamet edemeyecek durumda olanların ve beylerbeyinin yapacağı yoklamaya gerekli belgelerle gelerek bizzat orada bulunduğunu kanıtlayamayanların tımarları ellerinden alınacaktır. Bozulmuş olan eski kılıç tımarlar tespit edilerek yeniden oluşturulacak ve ulufe olarak maaş

alanlardan talip olanlara veya hakkı olan askerlere verilecektir. Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda kadrolarda büyük ölçüde azaltmaya gidilmiş, açıkta kalanların tımarları, ancak bizzat sefere gitmek ve tımarların bulunduğu sancakta ikamet etmek şartlarıyla ellerinden alınmamıştır (Barkan,1997a:323).

1656 yılında Sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa, bu göreve geldiğinde bütün tımar ve zeamet sahiplerine ait beratların yenilenmesi emrini verdi ve sayısız yoklamalar yaptırdı. Fakat bu çabalar da dirlik sistemini düzeltmeye yetmedi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sayıları iki yüz bine yaklaşan tımarlı sipahi ve cebelüler, 1768'de yirmi bine kadar düşmüştür (Cin,1978:105). Savaşlar ve ihmal dolayısıyla bozulan zeamet ve tımar sisteminin iyileştirilmesine yönelik kanunlar da çıkarılmıştır. 18. yüzyıldaki zeamet ve tımar kanunlarının en önemlisi 29 Ocak 1732'de çıkarılan kanundur. Bu kanun sonradan çıkarılan tımar kanunlarının esası olmuştur (Uzunçarşılı,1995c:325). Yine tımar ve zeamet yolsuzluklarının kaldırılması ve bu sistemin düzene girmesi için III. Ahmet ve I. Mahmut zamanlarında ve Eylül 1777 de ayrıntılı birer kanun çıkarıldıysa da düzen sağlanamamıştır (Uzunçarşılı,1995c:623-624).

İyi işlediği sürece devletin temel unsurlarından birini oluşturan dirlik sistemi çöküş döneminde yüzlerce derebeyinin oluşmasına neden olmuş ve devletin ekonomik hayatını felce uğratmıştır. Bu nedenle sistemin kaldırılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Tımar sistemi ilk defa 1703 yılında Girit adasında ortadan kaldırılmış ve burada maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir. Ülkenin diğer yerlerindeki tımarlar ise 1812 tarihinden itibaren vermeye başlanmış ve genel kabul gören görüşe göre Tanzimat Fermanı ile tamamen ortadan kaldırılmıştır (Küçükkalay,1999:57).

Dirlik sisteminin çöküşü ile birlikte vergi toplama düzenin bozulmasıyla, eskiden beri sistemin içinde yer alan bazı mali uygulamalar yeniden yaygınlık kazanmıştır (Yücel,1974:680).

Bunlardan en önemlisi Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı dönemden itibaren kullanılan fakat resmi anlamda 15.yüzyıldan itibaren uygulanan iltizam sistemidir (Genç,2000a:154-155).

Dirlik sistemi sayesinde çeşitli kamu hizmetleri yerine getirildiği gibi bir aracı kullanılmadığı içinde vergilerin kolay ve masrafsız olarak toplanması sağlanıyordu. Ancak öyle faaliyetler grubu vardı ki bunu dirlik sistemi içine yerleştirmek mümkün değildi. Merkezi bürokrasi ile

ücretli askeri sınıfın üstlendiği bu faaliyetleri, büyük bir imparatorluğun her tarafında toplanacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve bireysel imkânlarla toplamak imkânsız olduğu için, vergilerin nakit olarak alınması ya da nakde çevrilerek merkezi bir hazineye aktarılması ve oradan bu faaliyet gruplarına maaş şeklinde ödenmesi gerekiyordu (Batmaz,1999:250). Bu nedenle kullanılan İltizam sistemi özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir bedel karşılığında üzerine alması demektir. Bu işi yapan kişiye de mültezim denir (Genç,2000a:154-155). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda itibaren tımar sistemi ile birbirini tamamlayan bir bütün olan iltizam sistemi, 16.yüzyıl ortalarına kadar merkezi hazineye ait vergi gelirlerini yarıya yakın bir oranda karşılamıştır (Batmaz,1999:250). İltizam sistemi ilk zamanlar birkaç çeşit gelirin toplanması için uygulandığı halde sonraları aşar, hayvan vergisi, gümrük ve daha başka gelirlere de uygulanmıştır (Karal,1995a:198-199).

16.yüzyılın ikinci yarısında devletin nakit gelir ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte o döneme kadar dirlik sisteminin bir parçası olan ve daha çok tarıma dayanan vergi kaynakları da mukataalara çevrilerek açık artırma yoluyla mültezimlere devredilmeye başlanmıştır. Böylece İstanbul'da veya taşrada oturan sermaye sahiplerine, askeri sınıf mensubu yüksek devlet memurlarına, ulemaya, sarraf olarak isimlendirilen büyük tefecilere ve bir ölçüde de büyük tüccarlara giderek genişleyen bir yatırım alanı açılmıştır (Pamuk,1997:127).

Devşirme Rüstem Paşa zamanında ilk kez uygulanmaya başlayan, çeşitli nedenlerle toprak üzerindeki hakkını kaybedenlerin yerine yenisi atanmaması ve o gelirlerin mültezimlere ihale edilmesi uygulaması zamanla daha da sertleşerek sipahilerin ellerinden tımarlarının alınmasına kadar gitmiştir (Küçükkalay,1999: 56).

Rüşvetle vezirleri ve beylerbeylerini avuçlarının içine alan dirlik sahipleri de tımarlarının vergilerini iltizama vermişler ve mültezimlerden aldıkları paralarla zevk ve eğlenceye dalmışlar; mültezimler de reyayı sıkıştırarak zor duruma düşürmüşlerdir. Tımarlar önceleri hakkı olan kişilere verilirken, kısa sürede gelir getirmesi amacıyla en yüksek fiyatı veren mültezimlere verilmeye başlanmıştır (Barkan,1980:854).

Mültezimler arttırma konusu olan mukataayı getireceği gelir, ortaya çıkaracağı masraf ve bırakacağı kar hakkında tahminlere göre değerlendirildikten sonra devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edecekleri miktarla ilgili tekliflerini yaparlardı. Hazine bunlar arasında en yüksek

teklifi yapan mültezime tahvil adı verilen bir belge ile üç yıllık bir süre için o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi (Yücel 1974,680).

Mültezimler üç yıllığına aldıkları yetkiyi iyi değerlendirmek için reaya üzerinde çoğu zaman baskı kurmakta idiler. Gelir ve serveti yerinde olan kişilerle iyi geçinmek için, onlardan düşük düzeyde vergi geliri sağlayan mültezimler, reayayı ise alabildiğine sıkıştırmışlardır. Reaya üzerinde artan baskı ve Celali isyanları reayanın büyük kaçgun denilen hareketle tarım topraklarını terk etmelerine sebep olmuştur. Bu arada göç etmek yerine, borçlanma yolunu tercih eden köylüler ise borçlarını ödeyemeyince ellerindeki arazileri mültezimlere devretmişlerdir. Böylece mültezimler çok geniş arazileri ellerine geçirmişlerdir (Eren,1999:240).

Devletin ihalede belirlenmiş olan iltizam bedelinin bir kısmını peşin alması mukataaların zengin tüccar ve tefecilerin eline geçmesine sebep olmuştur. Bu kişiler de satın aldıkları büyük mukataaları, küçük parçalara bölerek, taşradaki ortaklarına yani alt mültezimlere devretmeye başlamışlardır (Batmaz,1999:250). Bu nedenle tımar sisteminden iltizam sistemine geçiş bir birine sıkıca bağlanmış varlıklı ve güçlü bir ayan hiyerarşisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kıray,2008:60).

Tımar sistemiyle karşılaştırıldığında iltizam sistemi vergiyi ödeyen üreticiler için çok daha ağır şartlar getirmiştir. Tımar sisteminde, sipahi uzun dönemli çıkarlarını korumak için reayayı korumak zorundaydı. Fakat iltizam sisteminde, kısa zamanda en yüksek karı sağlamayı amaçlayan mültezim, köylü üzerindeki baskıyı arttırmıştır (Eren,1999:241). Aynı zamanda dirliklerin iltizama verilip mukataaya dönüştürülmesi vergi konusu olan zirai işletmeleri verimsizleştirmiştir (Tabakoğlu,2005:225).

Bu da Osmanlı ekonomisi için olumsuz sonuçlar doğurmaya başlayınca, devlet gelecek yılların mali kaynaklarını yıpranmaktan korumak ve reyanın güvenliğini sağlamak için bazı mukataaları yaşadıkları süreyle sınırlı olmak şartıyla mültezimlere vermeye başlamıştır. Bu sisteme de Malikâne Sistemi denilmiştir (Yücel,1974:683).

Malikâne sistemi, iltizam sisteminin sakıncalarına çözüm bulmak için geliştirildi ve 1695 yılında bir ferman ile yürürlüğe konuldu. İki sistem arasındaki en belirgin fark, girişimcilerin vergi kaynağını kontrol süresinde ortaya çıkıyordu. Nitekim iltizam sisteminde bu süre belirsiz iken, malikâne sisteminde girişimcinin yaşam süresi boyunca uzatılmıştı

(Çizakça,1999:224). Bu sistemin amacı fermanında ifade ettiği gibi, sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kar sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını iyileştirmek ve devam ettirmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktı (Genç,2000b:105). Bununla birlikte malikâne sisteminin uygulanmasındaki temel amaç merkezi hazinenin nakit paraya olan ihtiyacının karşılanmasıydı (Batmaz,1999:251).

Mukataaların kısa süreliğine mültezimlere verilmesi bunların en kısa zamanda en fazla kar elde edebilmek için gelir kaynaklarını sömürmelerine yol açıyordu. Özellikle köylüler mültezimlerin baskısı altında eziliyordu. Mukataaların süreleri uzatılırsa, mültezimlerin vergi kaynaklarına karşı daha dikkatli davranacakları reayayı koruyacakları umuluyordu (Pamuk,1997:129).

Malikâne sisteminin işleyişi 1695 yılında yayımlanan bir fermanla açıklanmıştır. Burada açıklandığı üzere malikâne sahibinin en başta yaptığı peşin ödemeye muaccele adı veriliyordu. Bu peşin ödeme tutarı mevcut alıcıların katıldığı bir müzayedeye belirleniyordu. Belirlenen bu miktar daha önceki iltizam sisteminde alınan peşin ödeme miktarlarından çok daha büyük bir miktar idi (Genç,2000a:157). Muaccele adı altında yapılan bu peşin ödemelerden başka malikâne sahibi miktarı devlet tarafından belirlenen ve mal adı verilen ödemeleri de her yıl yapmak zorundaydı (Çizakça,1999:224).

Peşin ödemelerin büyüklüğü nedeniyle, yapılan açık arttırmalara büyük devlet memurları, tüccarlar ya da büyük tefeciler katılmıştır. Açık arttırmalara katılımın sınırlı olması açık arttırmaya katılanların kendi aralarında anlaşmaları sonucunu doğurmuş, bu durum devlet hazinesine girmesi beklenen gelirin düşük olmasına neden olmuştur. Ayrıca malikâne sahibinin ölümünden sonra varisleri, açık arttırma sonucunda ortaya çıkan en yüksek bedeli vermeyi kabul ederek malikâneyi aile içinde tutabilmişler ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamışlardır (Pamuk,1997:129).

Sistemin ekonomi üzerinde beklenen ölçüde olmamakla birlikte başlangıç döneminde olumlu etkileri görüldü. Yeni mültezimler, satın aldıkları malikânelerde üretimi arttırmaya yönelik faaliyetlere genellikle yardımcı oldular; güvenliği sağladılar, kredi verdiler, hatta uzun vadeli yatırımlar bile yaptılar. Bunlar daha önceki iltizam sisteminde hatta tımar sisteminde bile pek rastlanmayan yeniliklerdi. Fakat zaman içerisinde büyük çoğunluğu bürokrat ve askeri zümre sınıfından olan yeni mültezimler kendi gelirlerini arttırmayı düşünen zengin bürokratlar olarak kaldılar, girişimci olamadılar. Bu nedenle de vergi

toplama işini kendileri yapmayıp zaman içerisinde mültezimlere devretmeye başladılar. Böylece sistem, ekonomi üzerinde vergi yükünü arttıran ve üretim sektörüne fayda sağlamaktan çok zengin zümrelere gelir getiren bir sistem haline dönüştü (Genç,2000a:157).

Yapılacak yatırımlarla üretimi artıracığı düşünülen bu sistemde tarımsal üretimin sorunlarına bir çözüm olmamıştır (Güran,1998:145).

Zirai üretimin problemine çözüm getirmediği gibi zararlı olmaya başlayan malikâne sistemin değiştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu anlamda 18.yüzyılın sonlarında Nizam-ı Cedit hareketiyle başlayan ilk ciddi çabalarla büyük ve karı yüksek mukataalar malikâne sisteminin dışına çıkarıldı. İstanbul'da oturan orta ve üst tabaka askeri zümre sınıfından olan malikâne sahiplerinin vergi toplama işini ayan ve taşradaki nüfuzlu kişilerden oluşan mültezimlere bırakması şeklindeki uygulamalar kontrol altına alınmaya çalışılarak aracı olanlar devreden çıkarılmaya çalışıldı. Devlet, bunları yapmak için malikâne sisteminin dışına çıkarılan mukataaları devlet görevlilerine iltizama vermeye başladı. II. Mahmut döneminde de bu işin üstüne daha ciddi bir şekilde gidildi. 1811 – 1839 döneminde bütün mukataalar merkezden tayin edilen vali, mütesellim ve voyvodalara iltizama verilerek idare edildi. 19.yüzyılın ilk yarısı içinde bütün vergi iltizamlarını kendisi dağıtmaya başlayan merkezi yönetim, daha önce malikâne sahiplerinin ve taşra ayanlarının aldıkları getiriye büyük ölçüde kontrol altına almayı başardılar. Tanzimat fermanında kaldırılacağı açıkça ifade edilen iltizam sistemi 1840 Mart'ında tamamen kaldırılmış vergiler maaşlı memurlar aracılığıyla toplanmaya başlanmıştır (Genç,2000a:157).

Osmanlı devletinin kuruluşundan 1840'lara kadar ortaya koymaya çalıştığımız Osmanlı iktisat politikaları içerisinde tarımın arz ettiği genel bazı özellikleri ise şunlardır:

Osmanlı tarımsal üretimi her bölgenin ihtiyacını karşılamaya öncelik veren ziraat usulleri yönünden ve ürün çeşitleri bakımından pek fazla değişmeyen geçimlilik bir düzeyi yansıtmaktadır (Buluş,2003:10).

Üretim küçük üreticiliğe dayanmaktadır. Bu yolla ekonomi kendine yeterli hatta dış piyasaya yönelik bir tarım sistemine sahiptir (Tabakoğlu,1999:18).

Bolluk ve ucuzluk Osmanlı iktisat politikasının amacıdır. Bunun için Osmanlı devleti ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir. Ülkede

mal bolluğu esas alındığı için ithalat kolaylaştırılmış buna nazaran ihracat ise zorlaştırılarak ve kısıtlanarak günümüzün himayeci iktisat politikalarına hiç benzemeyen bir anlayış benimsenmiştir. Ziraat, esnaflık ve ticarete yapılan düzenlemelerin hedefi üretim ile tüketimin dengede tutulmasıdır. Kıtlık kadar ülkede mal ve hizmette üretim fazlası görülmesi de arzu edilen bir durum değildi. Bu nedenle uzun deneyim ve uyarlamalarla oluşmuş olan üretim ve istihdam yapısının değişmeden kalmasına özen gösterilmiştir (Genç,2000b:46-49). Üretimin miktarı yanında kalitesi ve standartlara uygunluğu da denetim altında tutulmuştur (Tabakoğlu,1999:18).

Bu dönemde tarım üretiminin büyük bir kısmı tahıllardan oluşmakla birlikte bazı yörelerde pirinç, pamuk, baklagiller de üretilmiş, meyvecilik ve bağcılıkta yapılmıştır (Öz,1999:72). 19. yüzyıl başlarına kadar olan dönemde, mamul mallarda ülke kendi tüketimini kendi üretimi ile karşılayabilmiştir (Tabakoğlu,1999:18).

1.2. Yeni Dönemde Uygulanan İktisat Politikalarında Tarım

19.yüzyıldan itibaren uluslar arası dengeler iyice değişmiş, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasal gelişmelerden Osmanlı Devleti de payını almıştır (Çakır,1999:367). Osmanlı ekonomisi hem uluslar arası sahada meydana gelen değişimler, hem de bu yüzyılın başlarında milliyetçilik hareketleri nedeniyle çıkan isyanlar ve girişilen bazı savaşlar nedeniyle büyük bir mali sıkıntı içine girmiştir (Eren,1999:242). Diğer taraftan eğitim sisteminin modern hale getirilmesi ve yaygınlık kazandırılması, ordu ve donanmanın modernleştirilmesi, ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi gibi çalışmalar Osmanlı Devleti'nin mevcut olan gelir kaynaklarına yeni ve yeni olduğu kadarda çok ağır yükler getirmiştir (Quataert,2008:31).

Böyle bir tablo ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş ve bundan sonra hukuki ve mali açıdan yeni bir politika takip etmeye başlamıştır (Çakır,1999:367). Ekonominin en geniş sektörü olan tarım kesimi, şüphesiz bu iktisat politikasının en etkili şekilde yansıdığı alan olmuştur (Güran,1998:45).

Bu politikalar kapsamında maliyeyi güçlendirmek için, vergi oranlarının mümkün olan en üst düzeyde artırılması, buna bağlı olarak da vergi toplanması işinin daha düzenli yapılması prensibini benimseyen Osmanlı yöneticileri (Quataert,2008:31), Tanzimat'la birlikte dirlik sistemini ve iltizam usulünü kaldırmıştır. Vergileri devletin kendi memurlarıyla toplamaya

çalışan merkezi otorite 1858 yılında çıkardığı Arazi Kanunnamesi ile de toprakta özel mülkiyet hakkı tanımış, toprağın alım satımını serbest bırakmıştır (Eren,1999:242).

Tanzimat döneminde, tarımın ekonominin gelişmesi için oldukça önemli olduğu anlaşılmışsa da bu konuda ne yapılabileceğinin pek de bilinmemesi, tarımsal alanda üretimin kalitesini ve miktarını artırmaya yönelik bazı hükümet programlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Quataert,2008:47). Bu amaçla hazırlanan ilk program 1843 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye tarafından hazırlanmış ve Meclis-i Ziraat'ta görüşülmüş olan programdır. Tanzimat döneminde ekonomi alanında yapılacak çalışmaların kapsamını belirleyen bu programda, devletin ekonomik açıdan kalkınması tarım ve sanayi de meydana gelecek gelişmelere bağlanmış ve bu gelişmeler sayesinde ticareti faaliyetlerin gelişeceği ve artan kaynaklarla ülkenin daha zengin hale geleceği vurgulanmıştı. Bu amaçla yol yapımı ve nehirlerin ulaşımına elverişli hâle getirilmesi gibi altyapı yatırımlarının ekonomik gelişme açısından önemi üzerinde durulmuş yapılması gereken reformlar önerilmişti (Güran,1992:222).

Devlet, ticaret ve sanayi alanında önerilen reformların birçoğunu gerçekleştirmek istiyor, ancak temel vergi kaynağı olan tarımda köklü bir değişime izin vermeyi istemiyordu. Aslında ticareti serbest bırakan ve yabancıların lehine yeni düzenlemeler getiren ticaret ve sanayi reformları, ithalat mallarıyla rekabet eden sektörlerde yatırım seçeneğinin önünü kapatıyordu. Devlet, bu yüzyılda tarımda küçük toprak mülkiyetine dayalı sistemi desteklemeyi ve mültezimlerle mücadeleyi sürdürdü (Kıray,2008:199).

Osmanlı Devleti açısından önemli ve dönüm noktası niteliğinde gelişmelerin yaşandığı bir dönem olan 19. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde kendi kendine yeterli, geleneksel teknolojiyi kullanan, tarım ve tarım dışı üretim faaliyetlerinde kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir ekonomi idi (Buluş,2003:27).

Osmanlı bu yüzyılda Batı ile yoğun bütünleşme sürecine girmiştir. Napolyon savaşları ertesi, 1820'lerde başlayan bu süreçle birlikte, hızlı bir parasallaşma sürecine giren Osmanlı ekonomisinde, iç ve dış ticaret genişlemiş, ekonomik genişlemenin yolu açılmıştır. Kapalı, durgun, geçimlik iktisadi yapı değişmeye başlamış; daha dinamik, sürekli büyüyen, gelişen bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ve onu izleyen diğer ticaret antlaşmaları sağlanan yasal düzenlemelerinde payı olmuştur (Toprak,2000:222-223).

Avrupa'nın askeri üstünlüğü, Osmanlı'nın ise askeri açıdan acil desteğe ihtiyaç duyması bunların yanı sıra Avrupa'nın gelişen sanayisi için hammadde ve pazar bulma arzusu, 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın yapılmasına neden olmuştur. İmzalanan bu ticaret antlaşması, imparatorluğun dünya pazarına tam olarak girmesine etki etti. Ayrıca bu antlaşmada Osmanlı'nın hangi şartlarla bu pazarda yer alacağı da dolaylı şekilde belirtildi. Ticaret serbestisi için gerekli koşulların oluşturulması buna ilaveten imparatorluk genelinde Avrupa ticaretine yönelik engellerin kaldırılması, Osmanlı Hükümeti'nin ticarete etkili bir şekilde müdahale etme yetkisini zayıflattığı gibi (Quataert,2008:32), aynı zamanda Osmanlı'nın rolünü gıda maddesi ve hammadde yetiştiricisi ve üretilmiş malların tüketicisi olarak belirlemiştir (Pamuk, 2007:210).

1820'lerden itibaren hızla büyüyen Osmanlı-Avrupa ticareti dış pazarlara yönelik tarımsal mal üretimini arttırmıştır (Buluş,2003:29).

Tarımsal üretimin artması sonucunda geçimi sağlamaya yönelik olarak uygulanan ekonomi anlayışı gittikçe piyasayla bağlantıları kuvvetlenmiş bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümde dış piyasadaki gelen taleplerin yanı sıra devletin uyguladığı politikalarındaki olumlu değişimler de etken olmuştur. Tanzimat'tan önce uygulanan ziraî ürün üzerindeki sınırlandırmaların tümüyle kaldırılması ve devlet mubayaalarının oldukça azaltılması üreticiyi piyasaya yönelik üretim yapmaya teşvik etmiştir. Bu çalışmalardan dolayı Osmanlı ihracatı da önemli bir artış göstermiştir (Güran,1998:59). Bu artışta gelişen Avrupa ekonomisinin dokuma sanayileri için pamuk, yün, ham ipek ve boya hammaddesi gibi çeşitli tarım ürünlerine, ayrıca artan şehir nüfusları için tahıl ve besin maddelerine olan talebinin artması da etkili olmuştur (Kıray,2008:54-55).

Ticaret üzerinde uygulanan koruyucu faaliyetlerin 1840'lı yıllardan itibaren azalması, yeni altın madenlerinin bulunması, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Sonuçta dünya ticareti, 1800-1830 arasında yalnızca %30 artış göstermişken, 1840-1870 arasında ise beş kat daha artmıştır. Dünya piyasasında ortaya çıkan işbirliğinin bir sonucu olarak Osmanlı topraklarındaki tarımsal ürünlere yönelik oluşan dış talep, Osmanlı tarımının gelişmesinin en etkili sebebi olmuştur (Güran,1998:57-58). 19.yüzyıl boyunca Anadolu'dan Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına yapılan ihracat on kattan daha fazla artış göstermiştir. Bu ihracatın yüzde doksandan fazlasını tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, zeytinyağı ve hububat gibi zirai mallar

oluşturmuştur. İhracata dönük üretim esas olarak Batı ve Orta Anadolu, Marmara ve Doğu Karadeniz bölgeleriyle Adana yöresinde yoğunlaşmıştır (Ortaylı,2005:160).

On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda yapabileceği faaliyetler sınırlı kalmış ve ekonomik gelişmenin temel unsuru olan tarımın gelişmesine, daha fazla önem verilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra Osmanlı yöneticileri, devletin devamının sağlanması ve tüm kurumlarıyla modern hale getirilmesini sağlamak için her geçen gün artan bir şekilde tarımın geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmaya başlamışlardır (Quataert,2008:32). Bu dönemde ilk önce ziraatı geliştirmeye yönelik politikaları hazırlayacak ve uygulamaya koyacak bir bürokrasi oluşturulmuştur. Bu bürokratik kadroların uyguladığı politikaların en önemli hedefleri üretimin niteliksel ve niceliksel artışı sağlamak, ihraç edilebilecek tarımsal ürünlerin üretimini teşvik etmek, ülke içerisindeki sanayi kuruluşlarının hammadde ihtiyacının karşılamak, tarımsal üretimi arttıracak araç gereç ve yöntemlerin çağdaş hale getirmektir. Belirlenen bu hedefler doğrultusunda ekonomik gelişmenin önündeki engeller tespit edilmiş, bunların çözümüne yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş, teşvik edici tedbirler uygulanmış, eğitim yoluyla tarım yöntemlerinin modernize edilmesine çalışılmıştır (Güran,1998:45).

Bu modernleşme çalışmaları kapsamında zirai bürokrasi görevini yürütecek yeni kurumlar oluşturulmuş, tarım alanında hizmet verecek eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır.

BÖLÜM 2: 19.YÜZYILDA OSMANLI TARIMININ KURUMSAL MODERNLEŞMESİ

2.1. Zirai Bürokrasinin Oluşumu

19. yüzyılın başlarında merkezi bürokrasi, kendisinin ve imparatorluğun varlığını sürdürebilmesi için, radikal reformlara gerek olduğunu kavramıştı. Merkezi bürokrasi klasik sistemi yeniden kurma yolundaki olağan hedefinden vazgeçerek açıkça batılılaşma yönünde olan bazı reformlara girişti. Reform girişimleri 18.yüzyıl sonlarında başladı ve 1839'dan sonra Tanzimat olarak bilinen dönemde daha sistemli bir biçimde sürdü (Kıray,2008:75-76).

Ülkenin modernleşmesini sağlamaya çalışan Tanzimat yöneticileri, bunu sağlamanın en önemli yolu olarak devletin ekonomik yönden kalkınması gerekliliğine inanmışlardır. Bu amaçla ilk olarak tarımı geliştirmeye yönelik politikalar belirlenmiş ve bu politikaları yürütecek bir zirai bürokrasi oluşturulmuştur. Bunun içinde 1838 yılında Hariciye Nezaretine bağlı Ziraat ve Sanayi Meclisi kurulmuştur (Güran,1998: 45).

Hariciye Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından kurulan meclisin görevleri arasında doğal kaynakların ve zirai imkânların incelenmesi, ziraatın kalkınması ve gelişmesi için gerekli tedbirlerin tespiti vardı. Meclisin başkanlığına, Dışişleri Müsteşarı Nuri Efendi, mütercimliğine Fuat Efendi, müsteşarlığına da ziraat işlerinden anlayan bir İngiliz getirildi (Karal,1995a:221). Meclis, amaçlarını gerçekleştirebilmek için gerektiğinde yurtiçinden ve yurtdışından, ele aldığı kanunların uzmanı olan kişilerle haberleşip bilgi alışverişinde de bulunabilecekti. Bundan dolayı da yabancı uzmanlar deneyim ve bilgilerinden yararlanılmak üzere meclise üye olarak atandılar (Akyıldız,1993:258-259).

Adı geçen meclis bir süre sonra Meclis-i Umur-u Nafia adını aldı ve 1839 yılında kurularak tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapan Ticaret Nezareti'ne bağlandı (Güran,1998:45). Bu haliyle meclis, ticaret, ziraat ve sanatın geliştirilmesi için tasarılar hazırlayıp Ticaret Nezareti'ne sunmak görevini üstlendi. Bağlı bulunduğu Ticaret Nezareti de hazırlanan bu tasarıyı uygulamak ve diğer dairelerle koordinasyonu sağlamakla yükümlüydü. 18 Ağustos 1841'de Ticaret Nezareti kadrolarında yapılan bir düzenlemeden Meclis-i Umur-u Nafia'da etkilenmiştir. Ticaret Nezareti ile ticaret mahkemesinin İstanbul gümrük emanetine bağlanmasından sonra varlığına ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle Meclis-i Umur-u Nafia da kaldırılmıştır (13 Aralık 1838) (Akyıldız,1993:261-262).

Tanzimat Fermanı'nda memleketin bayındır alanında gelişmesi, halkın da refahlı bir duruma getirilmesi temel fikir olarak kabul edilmiş ve bu konunun da her şeyden önce, ziraatın kalkınmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı ziraat alanındaki çalışmalarını düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla 1843'te Ziraat Meclisi yeniden kurularak, bu sefer Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır (Karal,1995a:221).Yeniden kurulan bu meclis Tanzimat döneminde ziraat bürokrasinin ortaya çıkışı açısından önemli bir gelişme olmuştur. Devletin iktisadî problemlerini çözmeye yönelik en önemli karar mercii olan bu meclis, Tanzimat döneminin başlangıcında hemen her konuda devletin ekonomik olarak gelişmesini sağlayacak politikaları hazırlayan bir yapıya bürünmüştür (Güran,1998:45-46).

Ziraat Meclisi, ziraatı kalkındırmak için ilk iş olarak bir ziraat anketi yaptı. Eyaletlere bir yazı göndererek Anadolu ve Rumeli'nin her yerinde, ne kadar hububat, zahire ve hayvan yetiştirdiğini, halkın geçim durumunun nasıl olduğunu, sanatla uğraşmak isteyenler olduğu takdirde ne gibi ve ne miktarda aletlere ihtiyaç olduğunu, boş ve terk edilmiş topraklar varsa, işletilmelerinin neye bağlı bulunduğunu ve ulaşım vasıtalarının durumunu sordu. Ziraat meclisi bir taraftan bu anketi yaparken bir taraftan da her eyalet, sancak ve kaymakamlığa birer ziraat müdürü, kaza ve nahiyelere de birer ziraat müdür vekili tayin ettirdi. Bundan başka bu memurlar için bir talimatname hazırlayarak yürürlüğe koydu. Talimatname ye göre ziraat müdürleri ve ya müdür vekilleri eyalet, sancak ve kazalarda yerli olanlar arasından mahalli meclisler ve halk tarafından seçileceklerdi. Bunlara maaş ve ya ücret de verilmeyecek gönüllü olarak çalışacaklardı (Karal,1995a:221).

Tüm çalışmalarına rağmen, konusunda yetersiz ziraat müdürlerinin görevlendirilmesi, ilgisizlik nedeniyle merkeze gerçek araştırma sonuçlarının iletilmemesi ve en önemlisi gerekli alt yapının oluşturulması için ekonomik durumun giderleri karşılamaya elverişli olmaması, ziraat meclisinin bu alandaki çabalarını karşılıksız bırakmıştır. Ticaret Nezareti, binasının tamir edilmek üzere boşaltılması üzerine 1845'te geçici olarak Ebniye-i Hassa müdürlüğü binasına taşınmıştı. Yeniden eski binasına taşınması için yapılan tartışmalar sırasında Ziraat Meclisi'nin de Ticaret Nezareti'ne bağlanması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Sonunda gördükleri işlerin birbirleriyle ilgili olması dolayısıyla, meclis, Maliye Nezareti'nden alınarak Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır (Akyıldız,1993:284).

Sorumluluğu gittikçe artan meclisin, Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak yürüttüğü işler, meclis kapsamını aştığından 1846 yılında ilk defa bağımsız bir Ziraat Nezareti kuruldu

(Quataert,2008:87). Ticaret Nezareti'ne bağlı olan ziraat meclisi de üye sayısı arttırılarak bu yeni nezarete bağlandı (Akyıldız,1993:139). Bu Nezaret'in kurulmasıyla, zirai işlerle ilgili çalışmalar kısa süreliğine de olsa ayrı bir kurumsal kimliğe sahip olduysa da birkaç ay sonra bütçenin ayrı bir birimin oluşumunu karşılayamayacak kadar yetersiz olduğu gerekçesiyle Ziraat Nezareti yeniden Ticaret Nezareti'nin bünyesine alındı (Quataert,2008:87). Böylece Ziraat Meclisi de eski konumuna geri döndü.

1848 yılında Nafia Nezareti kuruldu. Nezaretin sorumluluklarını yerine getirebilmek için, kendisine yardımcı olacak bir meclisin varlığına ihtiyaç duyması üzerine, Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Ziraat Meclisi, bu nezaretten ayrılarak, Nafia Nezaretine bağlanmıştır. Meclisin, ismi de Nafia Nezareti'nden dolayı Nafia Meclisi olarak değiştirilmiştir (8-9 Mart 1849). Bir hafta sonra da Ticaret ve Nafia Nezaretleri birleştirilerek Ticaret ve Nafia Nezareti kurulmuştur. Nafia Meclisi de tekrar Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır (14-15 Mart 1849) (Akyıldız,1993:263). 1850'li yıllarda tarımsal çalışma kapsamına giren faaliyetlerle Nafia Meclisi ilgilenmiştir (Quataert,2008:87).

Zamanla ehliyetsiz kişilerin meclise alınması, meclisi kuruluş amacından saptırmıştır. Ülkede ulaşımın modernleştirilmesinin ticaret ve tarımı olumlu yönde etkileyeceği yönündeki beklentiler üzerine, ülkede demir yolları ve tali şose yolların yapımı hızlandı. Fakat bu çalışmaları düzenleyici bir kurumun olmaması, çalışmaları aksatıyordu. Her ne kadar Nafia Meclisi bu amaçla çalışmalar yapıyor olsa da, gereksiz ve bilgisiz kişilerin mecliste olmasından dolayı yeterli çalışmalar yapılamamıştır. Bunun üzerine, yapılan bir düzenleme ile Nafia Meclisi'nin bir şubesi olarak ve ülkede yol, köprü, kanal, bina vb. imar faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere Meclis-i Ma'abir (İmar Meclisi) kuruldu (31 Ekim 1857). Bu yeni meclisin kurulmasından ve hemen hemen aynı işlerle ilgilenen iki meclisin çalışmalarının üzerinden bir sene bile geçmeden Nafia Meclisi de kaldırılmıştır (29 Eylül 1859) (Akyıldız,1993:264).

1863 yılında Meclis-i Ma'abir bünyesinde üç kişiden oluşan bir Ziraat Fırkası oluşturulmuştur. Özel olarak oluşturulan bu komisyonun temel görevi tarımsal üretimi arttırmaktır. Bu amaçla, ortaya konulan çözüm önerilerini görüşülüp karara bağlamak, ticari değere sahip tarım ürünlerin üretilmesini teşvik etmek, üretim ve ticarete yönelik istatistiki bilgileri toplamak da komisyonun görevleri arasındadır (Güran,1998:46).

1868 yılında Şuray-ı Devlet'e bağlı bir Nafia Dairesi kurulmuştur. Bu birimin görevi

ekonomik konularda yerel düzeyde yapılacak çalışmalarını düzenlemektir. Bu amaçla kurum, her yıl vilayetlerde toplanan Vilayet Genel Meclisleri'nin düzenleyeceği ve bölgenin ekonomik gelişmesine katkı sağlayacak tekliflerinin yer alacağı raporları karara bağlamak ve gerekli girişimleri yapmakla görevliydi. 1868 yılında vilayetlerin hazırladığı elli kadar rapor Nafia Dairesi'ne ulaştı. Bu raporlarda, ülkenin bayındır olarak kalkındırılması, tarıma elverişli hale getirilmek istenen bataklıkların kurutulması, sulama kanallarının yapılması, ağır vergi yükünün hafifletilmesi, ziraî alanda çalışacak işgücü talebinin karşılanması için gerekli tedbirlerin alınması, üreticiye kredi desteği sağlanması, fabrikalar kurulması, tarım araçlarının modernleştirilmesi, ıslah edilmiş tohumların kullanılması gerekliliği belirtilmekteydi (Güran,1998:46-47).

1869 yılına kadar devam eden bu durum sonrasında, ziraatın önemi daha iyi anlaşılmalı ki Ticaret ve Ziraat Nezareti adı altında bir nezaret kurulmuştur. Bu Nezaret bünyesinde, ticaret ve ziraat meclisi ile ticaret ve ziraat muhasebe kalemi ve istatistik kalemleri vardı. Burada çalışanlar nazır dâhil 21 kişiden ibaretti (Karal,1995c:477). Fakat bu da ancak üç yıl devam etmiş ve 1872 yılında ziraat kelimesi tekrar atılarak Ticaret ve Nafia Nezareti kurulmuştur. Bu Nezaret bünyesinde bir Ziraat Müdürlüğü varlığını devam ettirmiştir. Daha sonra tekrar Ticaret ve Ziraat Nezareti ismine geri dönmüştür (Karal,1995b:239).

1876 yılında tekrar Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak bir Ticaret ve Ziraat Meclisi oluşturulmuştur. Bu meclisin kurulmasında Fransa Ticaret Ziraat ve Sanayi Meclisi Nizamnamesi örnek alınmıştır. Tarım eğitimini geliştirmek için yeni okullar açılması ve deneme tarlaları kurulması, tarımsal istatistiklerin tutulması, tarıma elverişli arazilerin tarıma kazandırılması, daha kaliteli tohumlarla üretim yapılmasının sağlanması, zirai gelişmeyi teşvik için sergiler ve yarışmalar düzenlenmesi, vergi kolaylıkları sağlanması meclisin en önemli görevlerindendi (Güran,1999:305-306). İstanbul'da bulunan bu meclisin vilayetlerde kendisine bağlı alt meclisleri bulunuyordu. Cemiyetlerin her biri kendi görev bölgesinden seçilecek üyelere oluşturulacaktı. İstanbul'da yirmi dört, vilayet merkezlerinde sekiz ve kazalarda dört kişi bu cemiyetlere üye olarak seçilecekti. Maaş almayacak olan bu üyeler, her bölgenin önde gelen ziraatçıları ve tüccarları arasından seçilecekti. Bu cemiyetlerin haftada bir toplanması ve dört ayda bir de İstanbul'a tarımsal koşulların iyileştirilmesi ve

yerel ziraatı geliştirmek için alınması gereken önlemlere ait rapor vermesi gerekiyordu (Quataert,2008:79).

Kurumsallaşma açısından önemli sayılabilecek bir gelişmede 1880 yılında ziraatın geliştirilmesi için çalışmalar yapacak ziraat odalarının İstanbul ve diğer vilayetlerde de kurulmasıdır (Güran,1999:306). Ziraat Odaları'nın görevi tarımsal gelişimi yavaşlatan etkenleri tespit edip tarımın gelişmesi için alınması gereken önlemleri ortaya koymak, yöresel koşullara en uygun üretim şeklini tespit etmek için tahıl ve sebze tohumlarını ayrıca meyve ağaçlarını incelemek ve elde ettikleri verileri raporlaştırarak incelenmek üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne göndermekti. Oda üyeliği maaşsızdı. Bunların sayısı İstanbul'da yirmi dört, vilayet merkezlerin on iki, sancaklarda sekiz ve kazalarda dördtü. Üyeler en az yirmi beş yaşında olacak ve dört senede bir seileceklerdi. Üyelerin yarısı iki yılda bir değiştirilecekti. 1895 yılında Ziraat odaları resmen kaldırılmış fakat vilayetlerdeki odaların birçoğu kâğıt üzerinde varlığını devam ettirmiştir (Quataert,2008:79-80). 1897 yılında toplam 99 ziraat odası vardı. Bu odaların çoğunluğu Edirne, Kastamonu, Konya ve Trabzon vilayetlerinde bulunmaktaydı. Bu odalara kayıtlı üye sayısı 553'tü (Güran,1999:306).

1884 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin ismi Ticaret Ziraat ve Orman Nezareti olarak değiştirilmiştir. Üç sene sonra yani 1887 yılında nezaretin adı tekrar değiştirilerek, ticaret ve Nafia Nezareti adını almıştır. 1889 yılında Ziraat Bankası ve 1892 yılında Halkalı Ziraat ve Baytar mekteplerinin de Ticaret ve Nafia Nezareti teşkilatına bağlandığı görölmektedir (Sevimay,1955:52).

Ayrıca tarımla ilgili işleri yürüten merkezi bürokrasinin yapısı 1892 yılında belirgin bir şekilde değişmiştir. Tarımı ilgilendiren işlerin aslında bu işle pek de alakalı olmayan farklı birimlerin kontrolünde olmasının sakıncalı bir durum arz ettiğinin görölmelerinden sonra çalışmaların tek yönetim birimi altında toplanması uygun bulundu. Tarımı ilgilendiren tüm işler Ziraat Heyet-i Fenniyyesi adı verilen kuruma bırakıldı. Bu kurum beş şubeden oluşmaktaydı. Birinci şubenin görevi tarımı geliştirmek için ışlahatlar yapmaktı. Tarım alanı olarak kullanılacak yeni topraklarla ve sulama işleri ile ilgilenmek, üreticiyi teşvik etmek gibi tarımı geliştirmeye yönelik konularla ilgilenme görevi bu şubeye verilmişti. Bağların ışlah edilmesi, hastalıklardan arındırılması, yeni fidanlıklar kurulması ve aşı merkezlerinin oluşturulması ikinci şubenin görev alanı içindeydi. Üçüncü şube tarım eğitiminin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapacaktı. Bu amaçla okullar ve deneme tarlaları

kuracaktı. Dördüncü şube tarımsal ürünlerin işlenmesi görevi ile ilgilenecekti. Hayvancılık işleri ile de beşinci şube ilgilenecekti (Güran,1999:306).

1893 yılında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte tarımsal bürokrasi uzun bir gelişme dönemi ve büyümenin sonrasında en uygun şeklini almıştır (Quataert,2008:84). Kurulan Orman ve Maden ve Ziraat Nezaret nazırlığına Suriyeli Katolik olan Selim Melhame Efendi getirilmiştir. Selim Efendi tarım uzmanlarından oluşan bir kadro oluşturmuş ve Avrupa'ya ziraat öğrenimi görmek için çok sayıda Müslüman ve Rum öğrenci göndermiştir. Bu dönemde ülkede tarım müfettişleri düzeni yaygınlaştırılmıştır (Sevimay,1955:52). Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nin bu yapısı her hangi bir değişikliğe uğramadan meşrutiyete kadar korunmuştur.

Meşrutiyet döneminden itibaren zirai bürokrasinin yapısında değişiklikler yapıldı. Ziraat Heyet-i Fenniyesi yerine Ziraat İdare-i Umumiyesi kuruldu. Bu kuruluş bünyesinde bir genel müdürlük ve üç şube bulunmaktaydı. Fen şubesinin görevi tarımsal faaliyetleri geliştirmek ve yaygınlaştırmak, iyi cins tohumlar üretmek, zirai konularla ilgili yasal düzenlemeler yapmak, tarımsal faaliyetleri tanıtıcı ve eğitici yayınlar yapmaktı. Mekatib ve Müessesat-ı Ziraiyye adı verilen diğer bir şubede tarım eğitimi işleri ilgilenecek, bu konuda yapılması gerekenleri planlayacaktı. Derlediği istatistikî bilgilerle devletin tarımsal gelişimini izlemek, düzenleyeceği sergi ve yarışmalarla üreticiyi teşvik etmek Teşvikat-ı Ziraiyye Şubesi'nin göreviydi. Bu kuruluşun görevlerini vilayetlerde ziraat müfettişleri ve müdürleri, sancaklarda ziraat memurları, kazalarda ise ziraat muallimleri üstlenecekti (Güran,1999:306).

2.2. Tarım Eğitiminde Gelişmeler

Tanzimat'la birlikte tarımsal eğitimini geliştirmeye yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle II. Abdülhamit döneminde oldukça artmıştır. Bu dönemde ülke içinde ziraat okullar açılmış ve tarım eğitimi almak amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir (Güran,1999:307).

Osmanlı Devleti'nde ziraat eğitiminde ilk girişimler Tanzimat'tan sonra başlamıştır. Bu amaçla 1847 yılında İstanbul yakınlarında Yeşilköy'de bulunan Ayamama Çiftliği binasında Ziraat Talimhanesi adı altında bir ziraat okulu açılmasına karar verilmiştir. (1847) Bu okul aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde fiilen öğretime başlayan ilk mesleki teknik öğretim

kurumu olma özelliğine de sahiptir (Unat,1964:80). Ziraat Talimhanesi'nin kuruluş amacı o sırada Yedikule'de açılmış olan bez dokuma fabrikasına gerekli olan ipliğin hammaddesini sağlayacak pamuğu yetiştirmek ve pamuk ziraatını geliştirmektir. Bu konuda Meclis-i Vala' da yapılan görüşmelerde de basma fabrikasında imalat için gerekli olan pamuğun Osmanlı Devleti'nde üretilmekte olduğu belirtilmiş olup ancak bunun modern metotlarla yapılmadığı ülkede fabrika kurmaya önem verildiği kadar, iyi cins pamuk üretmeye de önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir (Bilim,2002:292).

Davis adlı Amerikalı bir tarım uzmanı yönetiminde, masrafları Darbhane-i Amire tarafından karşılanarak kurulan Ziraat Talimhanesi, 1848 yılından itibaren faaliyete geçmiştir. Davis'in yanına tercüman olarak Fransa'da ziraat öğrenimi yapmış olan daha sonraları hükümette de ilk Hıristiyan Nazır olarak yer alacak olan Agaton Efendi verilmiştir (İhsanoğlu,1998:333). Davis'in kadrosunda Rusçuk Ziraat Nazırı Kigork Efendi ile Fransızca dersini veren, Fransız mühendis Mösyö Karınca da bulunmaktadır. Okulun öğrenci sayısı da onu Müslüman onu Hıristiyan olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye'den nakledilen yirmi kişi ile dışarıdan alınmış otuz kişi olarak toplam elli kişidir. Okul o sıralarda okul olmaktan çok öte bir çeşit kurs niteliğindedir (Ergin,1977:565).

Okul 1850'de Nafia Nezareti'ne bağlanmış ve okul müdürlüğüne Hacı Bekir Ağa adlı bir kişi getirilmiştir. Bununla ilgili olarak Sadareten yazılan 3 Mayıs 1850 tarihli bir arz tezkiresinde Ziraat Okulu'nun yönetimi hakkında okulun hocası Agaton'un da fikrinin alındığı ve okulun yerinin öğrencilerin tatbiki olarak öğrenim yapmalarına uygun olduğu, bu nedenle öğretimi sürdürmesi ve Nafia Nezareti'ne bağlı olması istenmekteydi. Ayrıca okul öğrencilerinden bilgili ve deneyimli olanların gerekli yerlere gönderilmesinde yarar olacağı ve diğerlerinin de öğrenimlerini sürdürerek tarım için gereken bazı öğrenimi yapmak için Tıbbiye'ye gönderilmeleri isteniyordu (Bilim,2002:293).

Ziraat okulunda aritmetik, coğrafya, geometri, fizik derslerinin yanı sıra yol köprü yapımı, hayvan anatomisi, baytarlık, botanik ve toprak bilgisi, tarım ve bahçivanlık dersleri de gösterilmiştir. Bu okulda şeker üretimi, ipek böcekçiliği, Merinos koyuncululuğu üzerine çalışmalar yapıldığı, Avrupa'dan getirilen yeni çift aletlerinin kullanılmasının öğretildiği de bilinmektedir (Unat,1964:80).

Kısa bir süre eğitim veren bu okul 1851 yılında kapatılmıştır. Okulda yapılan deneme ekimlerinden başarı elde edilememesi ve okuldan mezun olan öğrencilerin taşraya gitmek istememesi okulun kapatılmasının temel nedenleridir (Güran,1998:47)

Dört yıl ömrü olan bu ziraat mektebinin kapanmasının ardından bu alanda görülen ilk hareket vilayet ıslahhanelerinde ziraat sınıflarının kurulması hakkında bir irade çıkmasıdır. Fakat bazı ıslahhanelerin kadrolarına birer ziraat öğretmeni eklenerek konuya çözüm getirilmek istense de istenen başarı sağlanamadığı için sonradan vazgeçilmiştir (Unat,1964:80).

Yeniden bir ziraat okulu açma zorunluluğu ve ihtiyacı 1878-1879 yıllarında Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı zamanında duyulmuştur. Bu girişime o sırada ilk defa kurulmuş olan Ziraat Müdürlüğü'ne getirilen ve Fransa'da ziraat eğitimi görmüş olan Amasyan Efendi adlı bir kişi öncülük etmiştir (İhsanoğlu,1998:333).

Ancak bu girişimin uygulamaya geçmesi için gerekli olan çalışmalar 1883 yılına kadar yapılamamıştır. Daha önceki okulun arsası hazine-i hassaya geri verilmiş olduğundan yeni bir yer ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaç, eski okulun yakınlarında bir yerin belirlenmesiyle giderildi. Halkalı çiftliği olarak bilinen 6.500 dönümlük özel arazi 1883 yılında 2.000 liraya satın alındı. Planlaması Amasyan Efendi tarafından yapılan binaların inşaatı beklenenden uzun sürdü. Binaların inşaatı için tahsis edilen 13.000 lira yetmediği gibi üzerine 12.000 lira daha konuldu (Quataert,2008:98).

Bina tamamlanınca, ilk önce Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye içinde açılmış olan Mülkiye Baytar sınıflarının öğrencileri bu okula nakledilmiş ve asıl ziraat öğrencilerinin kabulüne bir yıl sonra başlanarak okula Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Âlisi adı verilmiştir. 1894 yılında okul ikinci dönem veteriner mezunlarını verdikten sonra, bu sınıflar İstanbul'a nakledilerek müstakil bir okul haline getirildiğinden, Halkalı'daki okul Ziraat Mektebi olarak kalmış ve 1896'dan itibaren mezun vermeye başlamıştır. Bu okula daha sonra ormancılık ile ilgili dersler de eklenerek okulun adı Halkalı Ziraat ve Orman Mekteb-i Âlisi olarak değiştirilmiş ve orman memurları da bu okulda yetiştirilmeye başlanmıştır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra bu okuldaki ormancılık dersleri yetersiz görülerek 1910'da Orman Mekteb-i Âlisi kurulmuş ve ormancılık eğitimi bu okuldan ayrılmıştır. Bundan sonra okul Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi adını almıştır (Kadıoğlu,2005:244).

Büyük Halkalı Ameliyat Ziraat Mektebi Nizamnamesi 10 Ağustos 1884 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu nizamnamede okulun yapılanması, nasıl idare edileceği ve ders içeriği belirlendi. Okula öğrenci almak için her yılın temmuz ayında imparatorluğun her köşesinde çalışmalar yapıldı. İhtiyar meclisleri ve belediye meclisleri aracılığıyla yapılan çalışmalarla başvuruda bulunan öğrenci adaylarının Osmanlı vatandaşı olup olmadıkları, 16-22 yaşları arasında olup olmadıkları, çiftçi çocuğu olup olmadıkları ve sağlık durumları tespit edilirdi. Bu tespitlerden sonra merkez tarafından görevlendirilmiş beş kişilik bir heyet uygun bulunanları matematik, coğrafya, Türkçe, Fransızca ve öşür kanunu hakkında sınava tabi tutardı. Bu sınavda da başarılı olanların bir listesi valiye gönderilir, aynı yılın ekim ayında, kabul edilen adaylar okul müdürü ve öğretim üyelerinden oluşan beş kişilik bir heyet tarafından mülakat yapılmak üzere masrafları hükümet tarafından karşılanarak İstanbul'a getirilirdi (Quataert,2008:98).

Okul nizamnamesine göre okul, lise mezunlarını kabul etmekte ve dört yıllık bir yüksek ziraat öğretimi yapmaktaydı (Unat,1964:80). Okul nizamnamesinde belirtildiği gibi, öğrenim programı tarımın hem teorik eğitimi hem uygulamasına yönelik dersler içeriyordu. Türkçe, arazi ve vergilendirme kanunu, matematik, haritacılık, yönetim ilkeleri, kimya, zirai bilim kuramı ve ilgili konularda toplam beş öğretmen ders veriyordu. Tarımsal makine ve araçların kullanımı, meyve ve sebze ekimi, asmaların budanması ve aşılması, dut bahçelerinin bakımı ve ipekböceği yetiştirme, tarıma zarar veren etkenler ve bunların neden olduğu hastalıkların iyileştirilmesi, genel veterinerlik bilgisi ve hayvan yetiştiriciliği konularında uygulamalı eğitim veriliyordu. Uygulamalı eğitimden üç öğretmen sorumluydu. Bu öğretmenlere, peynir yapımı, marangozluk, mahsulün ekimi ve biçimi alanlarında beş usta da yardım ediyordu. Teorik derslerin eğitimi sınıflarda veriliyor, uygulamalı eğitimlerde öğrenciler örnek çiftliklerde çalışıyorlardı (Quataert,2008:99).

II. Meşrutiyet döneminde öğretim kadrosunu Avrupa'da yetişmiş genç elemanlarla güçlendiren ve tesislerini genişleten okul, I Dünya Savaşı başlarında öğrencisiz kalarak kapatılmıştır. Fakat okulun kapanmasından fazla zaman geçmeden hükümet tarafından faaliyete geçmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda okula bağlı olarak yeni ziraat aletlerinin kullanılmasını yaymak amacıyla bir de pratik "Çiftlik makinisti" şubesi açılmıştır. Mondros Mütarekesi sırasında tekrar kapanmak durumunda kalan mektep Cumhuriyet döneminde yeniden teşkilatlandırılmış ve İstanbul Ziraat Mektebi adı ile 1930'da tekrar açılmıştır.

Ankara'da yüksek eğitim veren Yüksek Ziraat Enstitüsü açıldıktan sonra Halkalı Ziraat Mektebi de normal bir ziraat mektebi haline getirilmiştir (Unat,1964:80).

Halkalı Ziraat Mektebi zirai eğitim alanında atılan ilk ciddi adım olmuştur. (Güran,1999:307).

II. Abdülhamit döneminde uygulamalı ziraatın yaygınlaştırılması çabasının bir sonucu olarak İstanbul dışındaki vilayetlerde de ziraat okulları kurulmuştur. Bu okullar genel olarak ziraat ameliyat mektepleri olup bazılarında padişahın ismine izafeten Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi adı verilmiştir. II. Abdülhamit ziraat okullarına 1877 yılında el atmış ve bu amaçla bazı projeler hazırlatmışsa da 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının yıkıntıları ve ekonomik ve ziraî durumun bozulması bu projelerin uygulanmasına imkan vermemiştir. Nihayet 1 Ağustos 1881 yılında Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği kurulmuştur. Okul, II. Selim'in Edirne'de yaptırdığı ve o tarihlerde kalıntısı bulunan sarayın bahçesinde kurulmuştur. Ancak tahsisatsızlık ve hoca yetersizliği sebebiyle bu okulun ömrü çok kısa olmuş ve açılışından üç sene sonra kapanmıştır (Kadioğlu,2005;243).

Vilayetlerde açılan ziraat okullarının biri de 1887 yılında Selanik'te açılmıştır. Uygulamalı bir ziraat okulu olarak açılan okula rüştiye mezunları kabul ediliyordu ve öğrenim süresi üç yıldır. Okul, II. Meşrutiyet döneminde Halkalı derecesinde bir yüksek ziraat okulu halinde düzenlenmiştir (Unat,1964:80).

Bu okuldan dört yıl sonra 21 Mart 1891'de yine aynı şekilde Bursa'da eğitim süresi üç yıl olan bir Ziraat Ameliyat Mektebi daha açılmıştır. Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi adıyla kurulan bu okula çok önem veren Padişah II. Abdülhamit bir gemi dolusu her cins damızlık hayvan ve malzemeyi Mudanya üzerinden göndermiştir. Okulun kuruluşunda zamanın valisi Mahmut Celâleddin Paşa'nın önemli hizmetleri geçmiştir. İlk müdürü Mazhar Bey olan okul Birinci Dünya Savaşı sırasında işgaller yüzünden kapatılmış, daha sonra yeniden açılmıştır. İlk mezunlarını 1894 yılında veren okul halen Bursa Ziraat Meslek Lisesi adıyla faaliyetini sürdürmektedir. Daha sonra Adana, Ankara, Sivas ve Kastamonu'da açılan ziraat okulları da İstanbul dışında açılan orta seviyeli ziraat okullarının örnekleridir (Kadioğlu,2005;243). Ziraatın genel olarak bütün konularında eğitim veren bu okullardan başka ipekcilik, arıcılık, bağcılık gibi konularda eğitim veren özel amaçlı ziraat okulları da kurulmuştur. Bu tür okullardan en önemlileri ipekcilik okullarıdır. Bu okulların kuruluşu, Duyûn-1 Umumiye-i Osmaniye idaresinin teşebbüsüyle olmuştur. 1881 yılında devletin bir

kısım gelirleri borçlarına karşılık olarak alacaklılara terk edilmiştir. Bu gelirler arasında ipek ve koza vergisi büyük bir meblağ tutmaktaydı. Duyûn-ı Umumiye idaresi bu sebeple ipek böcekçiliğine özel bir önem vermiş ve üretimin verimli yapılabilmesi için bu okulların kuruluşunu teşvik etmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Bursa'da kurulan Harir Darüttalimi'dir. 1888 tarihinde açılan okula ilk önce on iki öğrenci alınmış ve bunlara ipek böcekçiliği ve tohumculuk konularında bilgiler verilmiştir. Okul birçok defa yer değiştirdikten sonra nihayet 1894'de Eşrefiye semtinde yapılan binaya yerleşmiştir. Bu okulu takiben yine Duyun-u Umumiye idaresinin teşebbüsleriyle Antakya, Amasya, Beyrut ve Elazığ'da da ipekçilik okulları açılmıştır (Kadioğlu,2005;243).

İpekçilik okulları dışında açıldıkları yerlerin ihtiyaçlarına yönelik özel amaçlı ziraat okulları da kurulmuştur. 1887 yılında ülkeye yayılmaya başlayan ve bağlara büyük zarar verdiği görülen filoksera hastalığının önüne geçmek için Amerikan Asma Fidanlığı Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi açılmıştır. İstanbul Göztepe'de özel olarak yetiştirilen bağlarda, yabancı bir uzmanın yönetimi altında kurulan okulda bağ meraklılarına ve bağcılara mevsimine göre yapılacak işler hakkında kurumsal ve uygulamalı konferanslar verilmiştir. Ayrıca işçiden seçilen ve vilayetlerden gönderilen çiftçi gençler de pratik bağcı ve fidancı ustası olarak yetiştirilmiştir (Unat,1964:80).

Bundan başka, 1898'de Ankara'da kurulan Numune Çiftliği içinde Çoban Mektebi adı altında açılan ve tiftik keçileri neslinin bakım ve ıslahı için bilgili eleman yetiştirecek bir öğretim kurumu daha kurulmuştur. 1900'de de İzmir'de Seydiköy'de bir Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi açılarak bağcılığın geliştirilmesine ve Filoksera'nın önlenmesine çalışacak gençlerin eğitime başlanmıştır. Ayrıca, Halep'te açılan çiftlik mektebi ve sütçülük mektepleri ile Kızıltoprak Bağcılık Mektebi de bu tür özel amaçlı ziraat okullarıdır (Kadioğlu,2005;243).

Tanzimat döneminden itibaren her seviyede açılan ziraat okulları kendilerine özel olarak çıkarılan nizamnamelerle idare edilmişlerdir. Meşrutiyet döneminde de tarım öğretimi işlerinin de düzenlenip teşkilatlandırılmasına girişildiği görülmektedir. 10 Şubat 1912 tarihinde yayımlanan Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi ile bütün ziraat okulları bir bütün olarak ele alınmış ve bir derecelendirilmeye tabi tutulmuştur (Unat,1964:80).

Nizamnamede ziraat alanında dört kademeli bir eğitim sistemi düşünülmüştür. Birinci kademe Amele Mektepleri olup tarım işçisi yetiştirmeyi hedefliyordu. İkinci kademedede yer

alan Çiftlik Mektepleri çiftçi çocuklarına uygulamalı olarak yeni ziraat tekniklerini öğreterek, Türkçe okuyup yazma bilen kendi tarlasını idare edilebilecek çiftçi veya yarıcı veya subaşı yetiştirmek amacını taşıyordu. Üçüncü kademe olan Ziraat Ameliyat Mektepleri çiftlik kâhyası yetiştirmek için programlanmıştı. En üst kademedeki ise Ziraat Mıntıka Mektepleri bulunmaktaydı. Bu okullar pratik yanında teorinin de okutulduğu yüksek okullar olacaktı. Büyük çiftlikleri yönetecek fen erbabı, fen memurları ile ziraat mekteplerine hoca yetiştirecekti. Bu dört kademedeki okulların tümüne yatılı öğrenci alınıyor, öğrencinin masrafları karşılandığı gibi belli bir ücret de veriliyordu. Nizamnamenin yaptığı sınıflamaya göre Amele Mekteplerini ilkokul, Çiftlik Mekteplerini ortaokul, Ameliyat Mekteplerini meslek lisesi ve Mıntıka Ziraat Mekteplerini de yüksekokul seviyesinde değerlendirmek mümkündür (Kadıoğlu,2005;243).

Teorik ve uygulamalı eğitimlerin birlikte yapılabilirdiği tarım okullarının yanı sıra sadece uygulamaya yönelik örnek çiftlik ve deneme tarlalarının oluşturulması da devletin tarım eğitimi alanında gerçekleştirdiği kurumsallaşma çabalarının önemli bir adımını oluşturur. Halkalı, Edirne, İzmir, Selanik ve Bursa'da tarım eğitimi vermek amacıyla açılan okulların bünyesinde örnek çiftlikler de vardı. Fakat modern tarım yöntemlerinin ülke geneline yayılabilmesi için daha fazla örnek çiftlikler oluşturulması gerekiyordu. Bu çiftliklerin kurulması ve işletilmesi oldukça masraflıydı. Bu sebepten dolayı çok sayıda örnek çiftlik kurulması düşüncesi uygulanmamış, bu çiftlikler yerine daha az masrafla kurulup işletilebilecek olan Numune ve Tecrübe Tarlaları oluşturulmuştur (Güran,1999:307).

Ziraat okullarında okuyanlar pratik eğitimlerini gerektiği gibi yapamadıkları için bu okullardan mezun olanlardan yeterince faydalanılmıyordu. Ziraat Müdürü olarak görev yapan Amasyan Efendi, vilayetlerde ziraat okulları açmayı ve örnek tarlalar oluşturmayı öncelikli hedef olarak görüyordu. Amasyan Efendi'nin yönetimindeki Ziraat Heyeti, modern tarım uygulamalarının çiftçiye daha etkili ve daha ucuz bir yolla götürülmesi için imparatorluk genelinde oluşturulacak örnek tarlaları yaygınlaştırmayı düşünüyordu. Ziraat Heyeti üyelerine göre, örnek tarlalar Osmanlı tarım ürünlerinde bir genişleme sağlayacağı gibi tarım ürünlerinin kalitesini de arttıracak daha sonra Avrupa'da Osmanlı tarım ürünlerine karşı büyük bir talep ortaya çıkaracaktı. Bu hususta 11 Ekim 1888 tarihinde çıkarılan bir iradeyle Adana, Sivas, Konya, Suriye, Halep ve Manastır vilayetlerinde ve İzmit sancağında çok acil örnek tarlalar kurulması isteği onaylandı ve daha sonra tarımsal gelişmeye açık olan

önemli yerlerde de örnek tarlaların kurulacağı belirtildi. Oluşturulan örnek tarlalar, üreticinin faydalanabilmesini sağlamak için mümkün olduğu kadar vilayet merkezlerine yakın yerlere veya genel olarak nüfusun yoğun olduğu yerlere kuruldu. Bu şekilde kurulan örnek tarlalar böylelikle şehir pazarlarına gelen çiftçiler tarafından rahatlıkla görülebiliyordu (Quataert,2008:108).

Bu tarlalarda yapılan ekimlerle çiftçilere, modern tarım araçlarının sağladığı faydalar anlatılmış, iyi cins tohumlarla yapılan ekimlerden daha iyi sonuç alındığı uygulamalı olarak gösterilmiştir. Bu amaçla Avrupa ve Amerika'dan getirilen iyi cins tohumlar bu tarlalarda denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu sayede çiftçilerin yeni ürünleri tanımaları sağlanmış ve çiftçiler buldukları bölgelerin iklim ve toprak şartlarına uygun olan kahve, şeker kamışı, şeker pancarı, patates ve fıstık gibi ürünleri yetiştirmeleri hususunda teşvik edilmişlerdir. (Güran,1999:308).

Tarım eğitimi kapsamında önemli bir gelişmede tarım öğrenimi yapmak amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesidir. Bu amaçla ilk olarak 1879 yılında Fransa'ya sekiz öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrencilerin eğitimlerini tamamlayarak geri döndüklerinde müfettiş ve öğretmen olarak çalıştırılmaları düşünülmüştür. Mezun olan öğrenciler ülkeye döndüklerinde amaca uygun olarak çeşitli vilayetlere ziraat müfettişi olarak görevlendirilmişlerdir. Yine 1883 yılında Almanya'ya da altı öğrenci tarım eğitimi almak için gönderilmiştir. Gönderilen öğrencilerden üçü 1889 yılında mezun olmuş ve ziraat müfettişi olarak göreve başlamışlardır. Bundan başka 1890 yılında on üç öğrenci Fransa'ya, beş öğrenci Almanya'ya gönderilmiştir (Güran,1999:307).

Kurulmakta olan ziraat okullarının, örnek çiftlik ve deneme tarlaların eğitimli öğretmenlere ihtiyacı olduğu gerekçesiyle Avrupa'ya daha fazla öğrenci gönderilmesi gerekti ve 1891 yılında dokuzu Fransa'ya ve beşi Almanya'ya olmak üzere toplam on dört öğrenci daha Avrupa'ya gönderildi. Gönderilen öğrencilerden on ikisi 1896 yılının başlarında İstanbul'a dönmüştü. Bu öğrencilerden biri ziraat müfettişi olarak göreve başladı, diğerleri ise ziraat eğitmeni olarak atandı. 1880 ile 1895 yılları arasında en az yirmi beş öğrenci daha masrafları devlet tarafından karşılanarak Avrupa'ya gönderilmiş ve Avrupa Ziraat okullarından aldıkları diplomalarla geri dönmüşlerdir (Quataert,2008:95-96).

BÖLÜM 3: 19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE UYGULANAN TARIM TEŞVİK POLİTİKALARI

3.1. İktisat Politikası Aracı Olarak Teşvik

Ekonomik literatürde teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve ya gayri maddi destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlanır (Organ,1998:6).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların, ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi söz konusudur. Devletler, kalkınma olarak adlandırılan bu amaca ulaşmada çeşitli stratejiler benimseyerek, uygun araçların kullanımı ile ekonomiye yön vermeye çalışmaktadırlar. Ekonominin belirlenen stratejilere uygun olarak yönlendirilmesinde ve şekillendirilmesinde en uygun araçlar ise teşvikler olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde teşvikler toplam üretimin artırılmasında ve gelir dağılımının giderilmesinde kullanılırken, gelişmiş ülkelerde istikrarın korunması ve piyasa mekanizmasından zarar görenlerin desteklenmesinde kullanılmaktadır. Devletlerin teşvikler ile neleri amaçladığı, uygulanan ekonomik düzene göre değişmekle beraber en temel hedef, refah seviyesinin yükseltilmesidir (Organ,1998:6).

Bu temel hedefe hizmet etmekle beraber teşvik tedbirleri asıl olarak, yatırım maliyetlerini düşürmek, yatırım mallarını daha ucuza mal etmek, karlılığı arttırmak, finansman ihtiyacını hafifletmek ve yatırım mallarını daha ucuza mal etmek amacıyla uygulanmaktadır (Karakoyunlu,1997:1).

3.2. 19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Uygulanan Tarımsal Teşvik Türleri

Tanzimat döneminde ortaya konulan ve ziraatı geliştirmeye yönelik uygulanan politikaların önemli bir ayağı da, tarım alanlarını genişletmek, ticarî değeri yüksek olan ve piyasaya yönelik olarak üretilen ürünlerin kapasitesini arttırmak, modern tarım araçlarının kullanımını yaygınlaştırmak kısaca tarımı geliştirmek amacıyla gerekli teşvik tedbirlerinin uygulamaya konmasıdır (Güran,1998:50). Osmanlı Devleti, tarımı teşvik etmek amacıyla uyguladığı politikalar kapsamında; zirai ürün ticaretini serbestleştirmiş, devlet tekellerini kaldırmış, vergi muafiyeti uygulamış, üreticiye kredi vermiş, dışarıdan getirttiği iyi cins tohumları üreticiye dağıtmış, tarım araçlarının modernleştirilmesine çaba göstermiş, sergiler açmış,

yarışmalar düzenlemiş, ziraatı teşvik edenleri ve bu konuda başarılı çalışmalar yapanları ödüllendirmiş, örnek çiftlik ve deneme tarlaları kurmuş, teşvik etmek istediği ürünleri satın almış ve bu tür ürünlerin fiyatlarına zam yapmıştır.

Bu bölümde tarımı teşvik etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikalar ele alınacaktır.

3.2.1. Zirai Ürün Ticaretinin Serbestleşmesi ve Devlet Tekellerinin kaldırılması

Tanzimat yönetiminin tarımsal üretimi teşvik amacıyla getirdiği ilk önemli değişiklik devlet tekellerinin kaldırılması ve zirai ürün ticaretinin serbest bırakılmasıdır (Güran,1999:309). Tanzimat'tan önce devletin uyguladığı piyasa ekonomisine müdahaleci politikalar ticarete yönelik fazla üretimi sınırlandırmaktaydı (Güran,1998:57).

Osmanlı devleti ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütölen bir müdahaleciliği benimsemişti. Bundan dolaydır ki devlet, aile işletmelerinin parçalanarak küçölmesini veya yeni arazi ilavesi ile büyük çiftliklere dönüşmesini önlemek üzere zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmayarak kendi elinde tutmuştur (Genç,2000b:46). Bunun yanı sıra müdahaleciliğin bir sonucu olarak dış ticarete ihracatı zorlaştırıcı ve kısıtlayıcı, ithalatı ise teşvik edici ve kolaylaştırıcı bir politika benimsemiştir (Tabakoğlu,1999:22).

Müdahaleci bir yaklaşımla, hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek isteyen Osmanlı Devleti harcamaları kısmak için Mubayaa Usulünü benimsemiştir (Genç,2000b:89).

Başlangıçta askerî ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir düzenleme olarak ortaya çıkan, ancak 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında da geniş ölçüde yararlanılan mubayaa usulü, Zahir Nezaleti adı altında kurulmuş bir iktisadî devlet teşebbüsünün zirai ürünleri her bölgeden belirlenen kotalar dâhilinde satın alması ve İstanbul'da askerî ihtiyaçlar ve halkın ihtiyaçlarına tahsis etmesi şeklinde işleyen bir sistemdi. Devlet bu mubayaalardan mirî mubayaa adı verilen bir bölümünde piyasa fiyatlarıyla kıyaslanamayacak sembolik bir ödemedede bulunuyor, rayiç mubayaası adı verilen bir bölümünde ise miri mubayaa fiyatlarına göre oldukça yüksek, fakat piyasa fiyatlarından daha düşük fiyatlarla buğday, arpa, pirinç ve mısır gibi zirai ürünleri satın alıyordu. Bu uygulama ile hem devlete malî bir kaynak yaratılıyor, hem de siyasî bir istikrar unsuru olarak görölen

İstanbul halkının ve bu arada bürokrat kadroların ve askerlerin temel gıda maddesi olan ekmeğin ucuz olarak sağlanması amaçlanıyordu. Tüketici gruplara öncelik tanıyan bu uygulamalar, üreticiye ise önemli ölçüde yük getirmekte ve üretim faaliyetlerini köstekleyici bir etki yaparak imparatorluğun ziraî gelişmesinin temel engellerinden birini teşkil etmekteydi (Güran,1998:50-51).

Bir başka müdahaleci yaklaşımda Osmanlı Devleti'nin dış ticarete uyguladığı tekel düzeninden biri olan Yed-i Vahid uygulamasıdır. Devlet bu uygulama ile bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretini özellikle ihracatını bir özel kişinin tekeline bırakabiliyordu. Ayrıca, belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin ihracatını da yasaklayabiliyordu (Pamuk,2005:17).

Müdahaleci yaklaşımların bir ayağında iç gümrükler oluşturuyordu. İç gümrükler, imparatorluk içindeki ticarete uygulanıyor, kent kapılarında ve limanlarda toplanıyordu. 18.yüzyılın ikinci yarısında merkezin mali bunalımı arttıkça, bu vergilerde arttırılmış ve 1830'ların sonlarında en yüksek düzeylere ulaşmıştır. (Pamuk,2007:202). Elde edilen zirai ürünlerin ve mamul malların ülke içerisinde bir yerden başka bir yere götürülmesi ve dış ülkelere nakli sırasında alınan gümrük resimleri üretime ve ticarete zarar veriyordu. Zirai ürün üreticilerini ve tüccarları teşvik etmek için bu uygulamanın kaldırılması gerekiyordu (B.O.A.,A.MKT.UM:514-18).

Devlet tarafından uygulanan müdahaleci politikaların temelinde, sadece geçinmeye dayalı ekonomi anlayışının benimsenmesi yatmaktaydı. Geçinmeyi amaç edinen ekonomi anlayışının sonucu olarak, tarımla uğraşmayan kesimlerin ihtiyacı olan ürünlerin ticari faaliyetler yoluyla sağlanmasına olanak tanınmıyor ve ya üretilen fazla ürün devlet tarafından olumlu karşılanmasa da dış ticarete kullanılıyordu. Ticareti yapılabilecek tarımsal üretim fazlasının denetimini sağlamaya çalışan devletin politika olarak benimsediği mirî mubayaa ve yed-i vahid uygulamaları bir taraftan üreticinin fazla üretme isteğini azaltırken, diğer taraftan da ziraî ürün piyasasını daraltıyor, sadece geçinmeye yönelik bir üretim yapılmasını teşvik ediyordu (Güran,1998:57).

Tanzimat döneminin başlarında tarımsal üretimi teşvik etmek isteyen devlet bu amaçla ziraî ürünlerin ticaretini serbest bırakmıştır. Bu dönemde müdahaleci ekonomi anlayışının en önemli uygulamaları olan devlet tekelleri ve devlet mubayaaları büyük ölçüde kaldırılmıştır. Bu sayede zirai ürün ve hammaddeler için uygulanan ticareti sınırlamaların kaldırılmış

olması, ticarete yönelik üretim yapmak amacıyla tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur (Güran,1999:309).

Bu anlamda 19.yüzyılda yerli üretimin artmasını sağlayacak ve iç ticaretin gelişmesine destek olabilecek bir gelişmede iç gümrüklerin kaldırılmasıdır. 1840'lardan itibaren merkezi devletin dış borçlanma gibi yeni bir kaynak bulmasının da etkisiyle, karayolları üzerindeki iç ticarete uygulanan vergilerde indirim yapılmıştır. 1874 yılında kara ticaretindeki iç gümrükler tümüyle kaldırılmıştır (Pamuk,2007:202). 1887 yılında İstanbul Ticaret Odası imparatorluk içinde deniz yoluyla nakli yapılan tahıl ürünlerine koyulan dâhili gümrüklerin kaldırılması konusunda ısrarlı bir tutum sergiledi. Karayolu ile yapılan taşımacılık üzerindeki benzeri gümrük vergileri 1874 yılında kaldırılmıştı ve imparatorluk içinde bir yerden diğerine deniz yoluyla yapılan nakliyeye koyulan %8 gümrük vergisinin varlığı Anadolu'da üretilen tahılın İstanbul'da kullanılmasını engelleyen bir unsur olduğu düşünüldü. 1893 ve 1894 yıllarında en kaliteli tahıllar ve bunlardan elde edilen unlarının deniz yoluyla taşınması üzerindeki dâhili gümrük vergileri de kaldırıldı (Quataert,2008:169). Tahıl ve ekmek üzerindeki dâhili gümrük vergilerinin geç de olsa kaldırılması Anadolu'da üretilen tahılın İstanbul'da kullanımını arttırdığı gibi hükümeti, gıda maddelerinde giderek artış gösteren ve bu konuda kendi tüketimini kendi üreten bir noktaya getirdi (Quataert,2008:184).

Bütün devlet tekellerinin (yed-i vahid) iptal edilmiş olması bakımından 1838 Ticaret Antlaşması da zirai ürün ticaretinin serbestleşmesi hususunda etkili olmuştur. Bu antlaşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm ürünleri için ihracat izni verilmiştir (Özdemir,1999:351). Antlaşmanın ardından uluslararası talebi karşılamak üzere tarımsal üretimde değişim hızlanmış, tarımda geçimlilik üretim yerini büyük oranda ticari ürün üretimine bırakmıştır (Kıray,2008:72).

Tanzimat yönetimi devlet tekellerini ve mubayaa uygulamalarını kaldırmakla gelirlerinden ödün vermek suretiyle çiftçiyi üretime teşvik etmeye çalışmıştır (Güran,1998:51). İhracata yönelik tarımın geliştirilmesi de bu serbest ticaret bağlamında var olmuştur (Quataert, 2008:169).

3.2.2. Vergi Muafiyeti

Tanzimat döneminde tarımı geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmıştır. Bu uygulamalardan biride ekiminin yaygınlaştırılması istenen ürünler için

geçici vergi muafiyetleri sağlanması ve tarımda modernleşmeyi sağlamak amacıyla Avrupa ve Amerika'dan getirilecek araç ve gereçlerden gümrük vergisi alınmamasıdır (Güran,1998:50).

Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen zaman içinde gelişmiş bulunan vergi sistemi iki bölüme ayrılır; birinci bölüm şer'i vergiler ikinci bölümde örfi vergilerdir. Şer'i vergiler zekât, aşar, haraç ve cizye'dir. Gümrük ve maden resimleri de şer'i vergiler kapsamındadır. Örfi vergiler ise devletin devamlı ve olağanüstü ihtiyaçları için padişahın emirleriyle konmuş ve alınmış olan vergilerdir. Esas itibariyle geçici olmaları gerekirken zamanla devamlı olmuşlardır. Mahiyetleri itibariyle iki bölüme ayrılırlar. Savaş ihtiyaçları için konulmuş olunanlara adi vergiler, hiçbir makul esasa dayanmayan keyfi bir şekilde konulanlara da şakka vergileri denirdi. İstanbul'dan, özel vilayetlerden ve imtiyazlı eyaletlerden alınmazlardı. Anadolu, Rumeli ve Arabistan vilayetlerinden alınırdı. Bütün bu resimlerden ve vergilerden başka ticaret ve istihlak eşyadan ve hayvanlar üzerinden türlü isimler altında, alınan vergi ve resimlerde vardır (Karal,1995a:195).

Osmanlı Devleti bu vergilerden genellikle öşür vergisi ve gümrük resimlerinde muafiyet sağlamayı tarım teşvik politikaları kapsamında uygulamıştır.

Aşar veya öşür onda bir manasındadır. Hasat vaktinde toprak ürünlerinden belli oranlarda alınan mal vergisidir (Karal,1995a:195). Öşür vergisinin senelik mahsule göre oranı, toprağın verim kabiliyetine, sulama şartlarına, zirai çeşitlerine, mahalli örf ve adetlere göre büyük değişiklikler göstermekte, bazen her kaza ve köy için ayrı ayrı tespit edilmiş bulunmaktadır (Barkan,1997b:485). Bu vergi Tanzimat devrinde bütün mahsullerden onda bir olarak alınmaya başlanmıştı (Karal,1995a:195). Bu vergilerin aynı olarak tahsil edilmesi mecburidir. Dirlik sahiplerinin reayadan nakdi karşılık istemeleri ise genellikle yasaktır (Tabakoğlu,2005:222).

1850-1870 yılları arasında Osmanlı gelirlerinin %50'sini tarım vergileri oluşturmaktaydı (Kasaba,1993:60). 1887-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin elde ettiği mevcut gelirlerin %35-40'ını yalnızca öşür gelirlerinden sağlanıyordu (Quataert,2008:52).

Gümrük ise devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup bu geçiş sırasında alınan vergilere gümrük resmi denilmektedir. Günümüzdeki uygulamayı ifade eden bu tarif sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine almaktaydı.

Dolayısıyla harici g m r kler yanında dâhili g m r k sistemi de vardı. Osmanlı g m r kleri, sahil, kara ve sınır g m r kleri olmak üzere üçe ayrılmıştı. Toprak mahsullerinden alınan vergiler gibi g m r k resimleri de eyaletten eyalete, sancaktan sancağa değişiklik gösterirdi. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslimlerin ödediği g m r k resmi oranları da farklı idi (Kütükoğlu,1996:263).

Osmanlı devleti doğu ve batı ekonomilerini birbirine bağlayan ipek ve baharat yollarının Akdeniz'e ulaştığı bölgede bulunuyordu. Bu konunun gereği olarak Selçuklulardan beri dış ticaret ve transit ticaret teşvik edilmiştir. Bu yollardan elde edilen g m r k vergileri devlete önemli bir kaynak sağlamıştır (Tabakoğlu,1999:19).

Osmanlı g m r klerinde bazı malların resimden muaf tutulması ilk devirlerde sadece tersane, tophane, baruthane gibi devlet işletmelerinin ocaklık mallarına mahsustu. Fakat 18.yüzyıldan başlayarak sanayi teşvik ve ya erzak sıkıntısını gidermek üzere geçici olarak bazı mallara g m r k resmi muafiyeti tanındı. 19.yüzyılda kuraklık, ekirge istilasđ gibi sebeplerle mahsulün ihtiyaa cevap vermediği zamanlarda da zahire ithalatında g m r k muafiyeti uygulandı (Kütükoğlu,1996:267).

19.yüzyılda en çok rastlanan g m r k muafiyeti ziraat ve sanayi geliştirmek için yapıldı. Hala ilkel Őartlarda sürdürülen ziraatı, gelişen teknolojinin icat ettiği alet ve makinelerin kullanımıyla modernleştirmek, Avrupa fabrikasyon mallarının Osmanlı piyasalarını işgalinden sonra giderek zayıflayan yerli sanayi yeniden canlandırmak için alınan tedbirler arasında bazı mallara g m r k muafiyeti tanınması da vardı. Bunun için bir taraftan ziraat aletleri ve fabrika makineleri g m r ks z olarak ithal edilirken diğer taraftan bazı yerli sanayi ürünleri üzerindeki g m r k resimleri de geçici olarak kaldırıldı. Ziraat makine ve aletlerinden yıllık g m r k resimleri tutarđ 90.000 kuruşu aşan her cins saban, silindir, orak makinesi tohum ekmek ve ot toplamak için tırmık, ot toplamaya mahsus mengene, tohum, harman ve kalbur makineleri, pamuk çekirdeği ayıran alet, yağ, peynir şıra yapımı için mengene, pirinç ayıklamak için mengene, sulama makinesi v.b için 1880'lerden itibaren geçici bir süre uygulanmak ve yalnız memleket içinde kullanılmak, başka bir yere ihraç edilmemek Şartıyla tanınan muafiyet 1890'dan geçerli olmak üzere on yıl süreyle uzatıldı. Fabrikaların ilk kuruluşunda getirilen makineler, imar ve inşa faaliyetlerinde kullanılacak bazı malzeme de g m r k resimlerinden muaf tutuldu (Kütükoğlu,1996:267).

Osmanlı bütçesi için oldukça önemli olan bu vergilerin tarımı teşvik amacıyla alınmadığını gösteren bir hayli örnekler mevcuttur.

Bu uygulamalardan birinde boz ve kıraç yerlerin açılıp tarla olarak kullanılmasını teşvik etmek amacıyla öşür muafiyeti sağlandığı görülmüştür. 1859 yılında Tapu Nizamnamesinde belirtilen bir kararla, tarımsal alanlarının genişletilmesine yönelik olarak, tarım alanı dışında kullanılan yerleri açarak tarla yapanlara bu topraklar düşük bir bedel karşılığında verilmiştir. Bu topraklardan elde edilen üründen de bir yıl öşür vergisi alınmamıştır. Taşlık alanların tarıma açılması halinde ise öşür muafiyeti süresi iki yıl olarak belirlenmiştir (Güran,1999:309).

Yine ticari değeri fazla olan ve piyasaya dönük olarak üretilen ürünleri teşvik etmek içinde öşür muafiyetleri sağlanmıştır. Ticari değere sahip pamuk üretimi bu yolla teşvik edilmiştir. Zaten 19.yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin önemli bir ihraç malı olan pamuk üretimi Amerika ve Mısır'ın oluşturduğu rekabet karşısında azalmış ve ihracatı gerilemiştir. Pamuk üretimini ve ihracatını arttırmak isteyen devlet Meclis-i Meâbir aracılığıyla bir rapor hazırlattırması, Amerikan ve Mısır pamuğu ile rekabet edilememesinin sebepleri ve üretimi arttırmak için yapılması gerekenler tespit edilmeye çalışılmıştır (Güran,1998:51).

Raporda pamuk üretiminin geliştirilmesi için çeşitli tedbirler de öneriliyordu. Nitekim bu öneriler doğrultusunda, 1862 yılının başlarında pamuk üretiminin teşviki amacıyla pamuk üreticilerine şu ayrıcalıklar sağlandı: Öşür muafiyetlerinin yanı sıra on yıl süre ile pamuk gümrük tarifeleri sabit tutulacak ve pamuğun kalitesi ne olursa olsun her cins pamuktan aynı miktarda vergi alınacaktı. Bu tedbirin amacı kaliteli pamuk üretiminin teşvik edilmesiydi. Üretici tarafından pamuk üretim ve ayıklanmasında kullanılmak üzere ithal edilecek araç, gereç ve makinelerden gümrük vergisi de alınmayacaktı (Karal,1995b:252-253). Üretimi ve ihracatı gerileyen pamuk üretimini teşvik için gerekli tüm kolaylıklar sağlandı (B.O.A.,A.MKT.MHM:232-56). Örneğin Adana da pamuk ziraatının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi için merkezi Mersin'de bulunan Alman şirketinin ziraatı yaygınlaştırmak için getireceği belli miktar pamuk tohumları gümrük resminden muaf tutulmuştu (B.O.A.,İ.RSM:2-1325/Z-25). Ayrıca boz ve kıraç topraklarda tarım yapılması halinde sağlanan bir iki yıllık öşür muafiyeti süresi bu tür topraklarda pamuk üretilmesi hâlinde beş yıla çıkarılarak pamuk üretimi teşvik edilmeye çalışılmıştı (Güran,1998:51).

Ticari değeri yüksek ürünlerden biri olan ivid tohumları da on sene müddetle gümrük resminden muaf tutulmuştur. Basra'da ivid mahsulünün ilerleyeceği tecrübe edilerek anlaşıldığından penbe tohumuyla pamuk makinesinden gümrük resmi alınmadığı gibi Hindistan'dan getirtilecek ivid tohumunun da gümrük resminden muaf tutulması istenmiştir. Bu talebe binaen ivid tohumu da on sene müddetle gümrük resminden muaf tutulmuştur (B.O.A.,İ.MVL:559-25146).

Afyon mahsulü de öşür muafiyetleri ile teşvik edilmiştir. Malatya sancağının bazı yerlerinde yetiştirilen afyon mahsulünden öşür alınmadığı belirtilerek yapılan talepte Diyarbakır vilayetinin her tarafında halkı afyon ekmeye teşvik için beş sene öşürden muaf tutulması istenmişti. Afyon mahsulünden senesi içinde elde edilen üründen Amasya, Zile ve Tokat kazalarında ilk defa afyon ekenlerden bir sene müddetle öşür alınmaması da kararlaştırılmıştı. Bu uygulama sadece belirtilen yerleri kapsamıyordu. Van'da ve diğer yerlerde ilk defa ekilecek afyondan da bir sene öşür alınmamıőtı. Avrupa ve Amerika ya ticareti yapılan bu ürünün memleketin her tarafında ekimini arttırmanın hem halk hem de hazine açısından önemli olduğu belirtilerek afyon ziraatının teşvik edilmesi gerektiği belirtilerek Van'da ve diğer vilayetlerde ilk defa ekilecek afyon mahsulü için öşür muafiyeti süresi de üç seneye çıkarılmıőtı (B.O.A.,İ.ŞD:56-3192).

Teşvik tedbirleri dut ve zeytin üretimini arttırmak amacıyla da uygulanmıştır. 1850 yılında zeytin üretmeye yeni baőlayanlar yirmi beş yıl, yaban zeytin ağaçlarını aőılamak suretiyle üretimi arttırmaya çalışanlar ise yirmi yıl vergiden muaf tutulmuőlardır (Güran,1998:52). 1862 yılında yayınlanan nizamname ile zeytin ağaçlarının; tam ürün verdiği senelerden başlayarak üç sene, yabani fidan, kök ve ya dal olarak dikilen zeytin ağaçları dikildikleri tarihten itibaren on üç sene, iki senelikten beş seneliğe kadar aőılı olduğu halde dikilenlerden dikildikleri tarihten itibaren on beş sene, beş seneden fazla aőılı olanların dikilmesi halinde dikildikleri tarihten itibaren yedi sene, yabani zeytin ormanı olup da aőılattırılmıő olanlar aőılattıkları tarihten itibaren on sene öşürden muaf tutulmuştur (Doğan,2007:47).

İpek bcekiliğini geliştirmeye çalışan devlet, dut üretimine yeni baőlayanları, ürün elde edildiği tarihten başlayarak üç yıl süreyle öşür vergisinden muaf tutmuştur (Güran,1998:52-53).Yine ipek üretimini arttırmak için hükümet 1892 yılında Bursa genelinde yeni kurulmakta olan dut bahçelerini üç yıl öşür vergisinden muaf tutmuştur. Bazen bu muafiyet süresi bahçenin kurulmasından itibaren dört yıl süreyle yani ağaçlar olgunlaőana dek

uygulanmıştır. Ayrıca 1900 yılında çıkarılan bir irade yerli üretimi arttırmak niyetiyle ipekböceği yumurtaları için kuluçka makinesi kuran dut bahçesi sahiplerini de öşür vergisinden muaf tutmuştur (Quataert, 2008:213).

Osmanlı halkı tarafından pek tanınmayan patates üretimini teşvik içinde bir program yürütüldü. 1881-1882 yıllarında Bütün imparatorluk kapsamında patates ekimine başlayacak olanlara beş yıllık öşür muafiyeti tanındı (Quataert,2008:260). Orman ve Maden Nezaretinin 27 Rebiyülahir 1212 tarihli tezkiresinde Ankara’da patates ziraatının yaygınlaştırılması ve arttırılması için tedbir alınması ve bu mahsulün beş sene öşürden muaf tutulması gerektiğinin lüzumu üzerine yapılan talebe verilen cevapta, geçen sene gönderilen ve halka dağıtılan patateslerin layıkıyla ekildiğinden bire on nispetinde mahsul alınmış olduğu belirtilmiş, bundan dolayı da oralarda patatesin istenilen şekilde yetişeceğinin anlaşılmasıyla patates ziraatını arttırmak için teşvik edilmesi gerekliliği haklı bulunmuş, memlekette patates ziraatının ileri götürülmesi için Ankara, Sivas, Erzurum ve Trabzon vilayetlerine mahsus olmak üzere patates mahsulü beş sene daha öşürden muaf tutulmuştur (B.O.A.,İ.OM:2-1312/C-7). Bu muafiyetten başka patates mahsulüne beş yıllık ve tüm vilayetlerde geçerli olacak başka bir öşür muafiyeti daha tanındı. Yemen arazisi de patates mahsulünün beş sene öşürden muaf tutulduğu yerlerden bir idi. Fakat Sana civarında bulunan iki bahçeden başka Yemen vilayetinin hiçbir yerinde bu ürünün ekilmiyordu. Yöneticiler bundan sonra bütün vilayette patates ekimine başlanacağı belirtilerek bu ürünün ekilmesini teşvik için patates mahsulünden on sene müddetle öşürden muaf tutulması istenmiştir. Bu talep üzerine patates ziraatının memleketin her tarafında yaygınlaştırılması için memleketin her yerinde bu üründen alınan mahsulün beş sene öşürden muaf tutulduğu ve sadece Ankara, Sivas, Trabzon ve Erzurum’da muafiyet süresinin on yıl uygulandığı belirtilmiş, ancak öşür süresinin uzatılmasını Yemen’de patates üretimini teşvik edeceği düşünülerek bu vilayette de öşür muafiyeti süresinin on yıla çıkarılması kabul edilmiştir (B.O.A.,İ.ML:2-1316/L-17). Yine aynı zamanlarda Adapazarı bölgesindeki üreticilerde bu muafiyet süresi on yıla çıkarıldı. İmparatorluk kapsamında ki on yıllık muafiyet Şubat 1900’de yürürlüğe girdi ve eski yeni bütün patates üretimi için geçerli oldu (Quataert,2008:261).

Suriye’de de patates ziraatını teşvik için elde edilen ürün beş sene müddetle aşar vergisinden muaf tutulmuştur (B.O.A.,DH.MKT:1509-23).

Patates üretiminin bütün memlekette teşvik edildiğinin bir göstergesi de Van vilayetinde de ahaliyi patates üretimine teşvik için tohumlar gönderilerek ziraata başlattırılması ve alınan mahsulün belirli müddet zarfında öşür ve diğer vergilerden muaf tutulmasıdır (B.O.A.,İ.ŞD:56-3192).

Patatesin öşür vergisinden muaf tutulmasından sonra Aydın ve kazalarında patates ziraatında önemli artışlar görülmüştür (B.O.A.,DH.MKT:2368-24). Ayrıca Ankara ve kazalarında da patates mahsulünde bir hayli artış görülmüştür (B.O.A.,DH.MKT:2368-55).

İpek, gül, incir ve üzüm üretiminin teşvik edilip yaygınlaştırılması için de hükümet tarafından üreticilere ürünü ekmeye başladıkları andan itibaren öşür ve diğer vergilerden muafiyet tanınmıştır (Quataert,2008:167). Üzüm ve incir gibi yeni yetiştirilmekte olan ürünlerden öşür alınmasının, bu konudaki teşvikatı semeresiz bırakacağı düşünüldüğünden üzüm ve incir öşürünün tehir edilmesinin lüzumlu olduğu da çeşitli yazılarda belirtilmiştir (B.O.A.,DH.MKT:1808-104).

Özellikle üzüm bağlarında ortaya çıkan filoksera hastalığından kurtulmak ve üretimi teşvik etmek için öşür muafiyetleri bir hayli arttırılmıştır. Üzüm üretimini teşvik etmek ve hastalıkla mücadele etmek isteyen hükümet, sağladığı mali desteğe ilaveten hastalığa etki eden yöntemleri benimsemesi hususunda da halkı teşvik etmiştir. Amerika ve Fransa'da yapılan bilimsel çalışmalar üzüm bağlarını elli gün kadar birkaç santimetrelik suda bekletmenin filoksera hastalığına sebep olan parazitleri etkisiz hale getirdiğini ortaya çıkarmıştı. Hükümet, bu yöntemi üreticiye tanıtmak ve kullanılmasını sağlamak için 1888 yılında Menderes ve Gediz nehirleri etrafındaki vadilerde oluşturulan bütün yeni kurulmuş bağlar için on yıllık öşür muafiyeti sağladı. Ayrıca çıkarılan bir irade ile bağlardaki hastalıklı ağaçları Amerikan filizleriyle değiştiren üreticilere on yıl öşürden muaf olma imkânı verildi. Bu muafiyet ve sonraki yenilemeler, filoksera hastalığının görülmediği yerlere uygulanmadı, sadece hastalıktan etkilenen bölgelere uygulandı. Daha sonraları öşür vergisi muafiyetlerine ilaveten Amerikan filizlerinin kullanıldığı bağlarda emlak vergisi ödemeleri de ertelendi (Quataert, 2008:190-191).

1897 yılında filoksera hastalığı ile mücadele etmek için oluşturulan heyet Fransa'dan ithal edilecek olan Amerikan filizlerinden gümrük vergisi alınmaması hususunda bir öneri getirdi. Bu öneri 1899 tarihinde çıkarılan bir irade ile kabul edildi. İradeye göre bu muafiyet getirilen

filizlerin filokseradan etkilenen bölgelerde kullanılması halinde uygulanacaktı (Quataert, 2008:194).

Bu uygulama fabrika kurulmasını teşvik etmek içinde yapılmıştır. Adana dâhilinde Zafer, Musa ve Kazım bey isimli şahıslar tarafından şeker imal etmek amacıyla inşa edilecek fabrikada kullanılmak üzere ekilecek şeker kamışı ile pancar on sene öşürden muaf tutulmuştur. Ayrıca fabrikanın ilk defa tesisi için dışarıdan getirilecek olan alet ve edevatta gümrük resminden muaf tutulmuştur (B.O.A.,İ.TNF:8-1317/ZA-03).

Ziraatı teşvik amacıyla Avrupa'dan getirilen zirai alet ve edevatların gümrük resminden muaf tutulması oldukça yaygın bir uygulamadır. Halep vilayetinde ziraatın ilerlemesini sağlamak için su membarları ile nehirlerden istifade etme maksadına yönelik olarak bahçe ve arazi sahipleri tarafından Avrupa'dan getirilmek istenen su tulumbaları üç sene müddetle gümrükten muaf tutulmuştur (B.O.A.,DH.MKT:2208-97). Avrupa'dan getirilen zirai aletler çoğu zaman gümrük resminden muaf tutulduğu gibi (B.O.A.,İ.MMS:114-4876), mevcut muafiyet süreleri de zaman zaman uzatılmıştır (B.O.A.,İ.OM:7-1318/L-15), (B.O.A.,DH.MKT:2461-58).

Osmanlı yöneticileri gül üretimini geliştirmek ve yaygınlaştırmak için de vergi muafiyetleri uyguladı. Devlet, Aydın ve Bursa vilayetlerinde yerleşmiş olan Kezanlık muhacirlerinin 1895 yılında verdikleri bir dilekçeye istinaden yeni kurulmuş gül bahçelerine öşür ve diğer vergiler için beş yıllık muafiyet hakkı verdi. Bu haklar arasında gül ürünleri üzerindeki dâhili gümrük vergilerinin kaldırılmasının yanı sıra üretim için gerekli olan alet ve edevata konulan gümrük vergilerinin alınmaması da vardı (Quataert,2008:257-258).

Vergi muafiyeti teşviki başka ürünlerde de uygulanmıştır. Bu ürünlerden biride susam olmuştur.Turhal kazası köylerinden bazılarında ahali teşvik edilerek ektirilen susam mahsulünden iyi netice alındığı için susam mahsulü de bu kapsama dahil olmuş ve ahali bir müddet öşürden muaf tutulmuştur (B.O.A.,DH.MKT:1789-88).

Pirinç üretimi de bu uygulamadan nasibini almıştır. Filibeli tüccar Takela tarafından getirtilip Dedeğaç da deneme ekimi yapılacak olan tohumluk Cenova pirinci duhuliye resminden muaf tutulmuştur (B.O.A.,A.MKT.MHM:490-20).

Bazı vilayetlerde kurulan ve kurulmakta olan numune çiftlikleri ve tecrübe tarlarında yeni usul ziraat yapmak için kullanılacak olan ve Avrupa'dan getirilecek; memlekette henüz

yetiştirilmeyen bazı ürünler, çok mahsul veren hububat tohumları ve bir takım meyve ağacı fidanları, yeni usul ziraat için gerekli olan alet edevat ve kimyevi gübreler de gümrük resminden muaf tutulmuştur (B.O.A.,İ.MMS:110-4723). Amerika'dan getirilen tohumlardan da gümrük resmi alınmamıştır (B.O.A.,İ.RSM:10-1317/CA-08).

Bu vergilerden başka muafiyet tanınan vergilerden biride temettü vergisidir. 1896 yılında hükümet Bursa vilayetindeki ipekböceği yetiştiricilerini teşvik etmek için üreticilere üç yıllık temettü vergisi muafiyeti vermiştir (Quataert, 2008:213).

Ağır vergi yükü altında ezilen üreticiye tanınan bu vergi muafiyetleri Osmanlı üreticisini üretime teşvik etmek için kullanılan en etkili yöntem olmuştur.

3.2.3. Kredi Verilmesi

Teşvik politikaları kapsamında uygulanan bir yöntemde üreticiye kredi desteği sağlamaktır. Üretimi devam ettirmek isteyen çiftçi çeşitli nedenlerle krediye ihtiyaç duymaktadır. Klasik diye nitelendirilen dönemde uygulanan tumar sistemi kısmen de olsa çiftçiye üretimin devamlılığını sağlamak noktasında gerekli desteği sağlıyordu. Ancak tumar sisteminin bozulmaya başlamasıyla üreticiye sağlanan destek azalmıştır. Çiftçi ihtiyaç duyduğu krediyi tefecilerden çok yüksek faizlerle temin etmeye başlamış bu durum çiftçi üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır (Güran,1999:310-311).

Osmanlı çiftçisi, üretim ve tüketimi için gerekli olan parayı, çoğunlukla tefeciden çok yüksek faiz oranları ile kredi olarak ya da alivre satışlar yoluyla sağlıyordu. Alivre satış, ekilmiş ama elde edilmemiş ürünün ya da henüz doğmamış hayvanın % 30 - % 40 oranında düşük fiyatla satılması, çiftçinin sattığı malı üretmek için çalışması anlamına geliyordu. Çiftçinin para sorununa bir çözüm bulmak amacıyla uygulanmaya başlayan avans sistemi, dağıtılan avansın büyük kısmının hükümetle arası iyi olan toprak ağaları ile üst düzey yöneticilerin elinde kalmış olmasından dolayı beklenen faydayı sağlamadı. Beklenildiği gibi üretimde ciddi artışlar gerçekleşmedi ve köylerdeki para yokluğu aynı şekilde var olmaya devam etti (Karal,1995c:443-444).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde de üreticiye kredi desteği sağlayan kuruluşlar vardı. Eytam Sandıkları ve Vakıf Paraları adı verilen bu kuruluşlar genellikle vergi ödemelerini yapmak amacıyla vatandaşa kredi veriyorlardı. Bununla birlikte devlet, Tanzimat öncesinde pek de yaygın olmasa da tarıma geliştirmeye yönelik krediler verdi. Bu

kredilerin toplam kredi miktarı içerisindeki payı oldukça düşüktü. Bu kredileri köylü, elde ettiği ürünü devlete satarak ödüyordu. Bu tür kredi uygulamaları bölgesel olarak uygulanmaktan öteye geçememişti (Güran,1998:148).

Tanzimat'ın ilk yıllarında devletin ekonomik sıkıntılarını tespit etmek, aynı zamanda sorunların çözümüne yönelik yapılması gerekenleri belirlemek amacıyla ortaya konulan plan ve programlarla uygulanmak istenen önemli bir konuda kredi imkânı sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. Bu amaçla 1843 yılında ziraat sermayesi oluşturulmuş, bu sermayeden 1843-1846 yılları arasında 12.5 milyon kuruş civarlarında kredi dağıtılmıştır (Güran,1998:54).

1845 yılında mahalli ekonomik gelişme problemlerini yerinde incelemek için vilayetlere imar meclisi komisyonları gönderilmiştir. Bu komisyonlara gittikleri bölgelerde kredi ilişkilerini araştırma ve gerek duyulan krediyi belirleme görevi verilmiştir. Komisyonun incelemelerine göre Anadolu için 12.7 ve Rumeli için 6 milyon kuruş krediye ihtiyaç vardı. Fakat devletin içinde bulunduğu durum göz önüne alınca bu miktar çok yüksek bulundu ve İzmit ve Gelibolu için üç milyon kuruşluk bir fon oluşturuldu. Bu fon için hazırlanan, nizamnameye göre çiftçilere hayvan ve tohumluk satın almak için kredi verilecekti. Krediye ihtiyaç duyanların ziraat müdürleri ve muhtarlar belirleyerek kaymakamlıklara bildireceklerdi. Kredinin ödenmesinden borçludan başka kefilleri ile köy muhtarları ve ihtiyar heyetleri sorumlu olacaktı. Kredinin faiz oranı % 12 olarak belirlenmişti (Ortaylı,1998:167).

1854 yılında Ziraat Meclisi'nin tarım ile ilgili olarak yaptırdığı anket, tarım kesiminde sermaye yokluğunu ortaya koymuş, bu amaçla hükümet, tohumluğu, tarımsal üretim araçları ve hayvanları bulunmayan çiftçilere üç dört sene vadeyle, faizsiz olarak yirmi milyon kuruş tutarında avans vermişti. Bu belki de Osmanlı Devleti'ndeki tarımsal anlamda ilk kredi uygulamasıydı (Sevimay,1955:71).

Modern anlamda zirai kredi kurumlarının ortaya çıkması ise 1863 yılında Mithat Paşa'nın Tuna vilayetinde Memleket Sandıkları'nı kurmasıyla başlamıştır (Quataert,2008:120). Mithat Paşa, Niş ve Tuna valilikleri görevinde bulunduğu sıralarda çiftçilerin, tefecilerden çok büyük faizlerle borç para aldıklarını görmüş ve uygun faizle borç verebilecek bir örgüt kurmayı düşünmüştür. İlk kez deneme niteliğinde, 1863 yılında Pirot kasabasında kurulan bu örgütü çevre illerde kurulanlar izlemiştir. 1867 yılında bir tüzükle Memleket Sandığı adı

verilen bu örgüt ülkenin her yanına yayılmıştır (Daşdemir,1999:473). Bu sandıklar aslında birer kooperatif niteliğindedir. Sermayeleri, kredi imkânlarından yararlanmak için üye olmuş üreticilerden sağlanan sandıklara üyelik gönüllüydü. Bu sandığa katılan üyeler yıllık %12'lik faizle, üç ilâ on iki ayda ödenebilen krediler alabiliyordu. Bir sandığın olduğu her kazada o bölge halkından seçilmiş ve maaş almayan dört kişilik bir idari heyet, halkın borç taleplerini dinler ve yılsonunda elde edilen kârdan üyelere dağıtırdı ya da bu kârı o bölgenin bayındırlık işlerine harcardı. Yedi yıl içinde imparatorluğun her yerine yayılan bu sandıklar, zirai krediler üzerinde etkin bir rol oynayan tefecilerin tekeline karşı etkili bir alternatif olarak çiftçiye kredi imkânı sağlamaya başladı. (Quataert,2008:120-121).

Memleket Sandıkları tüm ülkeye yayıldıktan sonra eski biçimde çalışmalarını sürdüremez olmuş, bozulma durumuyla karşılaşmıştır. 1883 yılında bu sandıklar Ticaret ve Nafia Bakanlığı denetimine girmiş adı da Menafi Sandıkları olarak değiştirilmiştir (Daşdemir,1999:474).

Sınırlı bir sermayeye sahip olan memleket sandıkları ve menafi sandıkları ziraata yönelik kredi sorununa kalıcı bir çözüm getirememiştir. Sandıklarda toplanan paralar, gerçekten krediye ihtiyaç duyan küçük üreticilere verilmemiştir. Bu paralar ya çok zengin ve nüfuzlu kişilerin eline geçmiştir ya da devlet hazinesine aktarılmıştır. Bu şekilde kullanılan paraların bir daha geri dönmemesi sandıkların işleyiş düzeni bozmuştur. İşlevini yitiren sandıklar, küçük üreticiye kredi sağlamadığı gibi büyük üreticilere ve hazineye fayda sağlayan birer araç olmuşlardır (Güran,1998:152).

1888 yılında Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur (Daşdemir,1999:474).

Ziraat Bankası adıyla kurulan banka, Menafi Sandıkları'nın işlevini üstleniyordu. Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olarak çalışacak olan bankanın genel merkezi İstanbul'da olacaktı. Vilayet merkezlerinde ve tarımın önemli olduğu sancaklarda da şubeler açılacaktı. Bu bankanın temel görevi ipotek ve kefil göstermek şartıyla çiftçilere borç para vermektir (Güran,1998:152-153).

1886 mali yılının sonuna kadar Menafi Sandıklarından artan sermaye, sandıkların ödenmemiş alacaklarından kalan paralar, ödenmemiş kredilerin faizleri, bankanın net kârının üçte biri ve en önemlisi menafi iane hissesi ek vergisinden elde edilen kazançlar, Ziraat

Bankasının sermayesini oluşturuyordu. Bankanın temel görevi çiftçiye kredi imkânı sağlamaktı. İlk zamanlar kimlere kredi verileceği konusunda tereddütler olmuşsa da sonraları kendi arazisinde üretim yapan çiftçilere, toprağı işlemek için başkalarını ücret karşılığı çalıştıran arazi sahiplerine, ortakçı olarak toprağı ekenlere ve ücretli tarım işçilerine kredi verilmesi uygun görülmüştür (Quataert,2008:123).

Yıllık yüzde altı faizle ve önceden kesilen yüzde birlik hizmet harcı karşılığında kredi veriliyordu. Krediler 1-3 yıllık bir dönemde sabit yıllık taksitler halinde denebildiği gibi üç ay ile bir yıl içersinde toptan denebiliyordu. Daha uzun vadeli kredilerde verilebiliyordu. Geri demesi bir yıldan fazla sürecek olan krediler önceleri sadece İstanbul idari heyetinin özel izniyle veriliyordu.1890 yılındaki bir yönetmelikle, kazalarda bulunan şubelerin üç yıl vadeli kredileri verebilmesi, vilayetlerde bulunan şubelerin ise on yıl vadeli olan kredileri kendi yetkileri ile verilebilmesi imkânı sağlandı. Bir şubenin bir çiftçiye verebileceği en fazla kredi miktarı da çıkan yönetmelikte belirtilmişti. Bu durum şubenin sermaye miktarına göre değişiklik gösteriyordu. Sermayesi 10.000 liradan az olan şubeler bir çiftçiye en fazla 50 lira, sermayesi 10.000 il 15.000 lira arasında olan şubeler 100 lira, sermayesi 15.000 liradan fazla olan şubeler ise 150 liraya kadar kredi verebilecekti. Krediler, şahsi teminat ve ipotek göstermek şartıyla veriliyordu. 1895 yılında deprem ve kuraklık gibi doğal afetlerden zarar görmüş olan çiftçilere toplu teminat göstermek koşulu ile 300 kuruşa kadar kredi alma imkânı verildi. Toplu teminat karşılığında kredi verme uygulaması 1898 ve 1901 yıllarında belli bölgelerde ziraatı iyileştirmek ve tarım makineleri almak için kredi kullanmak isteyen çiftçileri de kapsadı (Quataert,2008:124).

Kredi almak için gerekli prosedürleri yerine getirmek gerekiyordu. Kredi başvurusunda bulunan kişi çiftçi olduğunu, teminat olarak gösterdiği arazinin kendi arazisi olduğunu ve parayı tarımsal ihtiyaçlar için kullanacağını belgelemek zorundaydı. Çiftçi ayrıca teminat olarak gösterdiği arazinin durumunu ve vergi borcu olmadığını gösterir onaylı bir belgeyi de bankaya vermek zorundaydı. Önceleri, çiftçinin kredi alabilmesi için o anki vergilerinin tümünü demiş olması şartı vardı. Daha sonra bu durum çiftçinin bekleyen borçlarını düzenli olarak demiş olması karşılığında da verilmeye başlandı. nce teminat olarak gösterilen arazinin değeri belirlenir sonra verilebilecek kredi miktarı tespit edilirdi. Kredi alacak kişi kredi miktarını uygun bulursa ise banka bir borç senedi düzenlerdi. Başvuru sahibi tarafından imzalanan ve banka ya da bir noter tarafından onaylanan bu senetle kredi miktarı, kredi faizi

ve vadesi tespit edilmiş olurdu. Savaş, doğal afet ya da borçlunun ölmesi durumunda ise genellikle kredi vadesi uzatılırdı. İmzadan sonra başvuru sahibinin sunduğu ve teminat olarak arazinin kendisine ait olduğunu gösterir belge, arazinin durumunun tespit edilmesi için yerel kadastro ve vergi memurlarına gönderilirdi. Arazinin ipoteksiz olduğu anlaşıldıktan sonra arazinin geçici olarak bankaya geçmesi sağlanırdı. Tüm bu işlemler, kadastro memuru antlaşmayı mühürlediğinde tamamlanmış olurdu (Quataert,2008:125).

Ziraat Bankasının sağladığı kredi desteğinden küçük üreticiler yararlanamamıştır. Bu kredilerden faydalananlar genellikle krediye ihtiyacı olmayan şehir ve kasabalarda yaşayan zengin toprak sahipleri olmuştur. Ziraat Bankası amacına uygun çalışmadığı için zirai kredi ilişkilerini düzenleme de ve ihtiyacı olan üreticiye maddi destek sağlama konusunda başarılı olamamıştır (Güran,1998:158).

Bu başarısız girişimlerden sonra üreticiye kredi desteği sağlamak hususundaki çalışmalar zamanla azalsa da tohum ve yiyecek yardımı olarak devlet desteğini sürdürmeye devam etmiştir (Güran,1998:54).

3.2.4. Tohum Islahı ve Tohumluk Dağıtılması

Osmanlı devleti ziraatı teşvik kapsamında para olarak verilen kredilerin dışında çiftçiye tohum ve ağaç fidanı dağıtarak da zirai üretimi teşvik etmeye çalışmıştır. Hemen hemen bütün ürünler için tohum dağıtma teşviki uygulanmıştır. Üreticiye destek olmak aynı zamanda bazı ürünlerin üretimini yaygınlaştırmak için dağıtılan bu tohumları devlet çoğunlukla da dışarıdan getirmiştir. Dışarıdan getirilen tohumlar ülke içindeki tohumlara nazaran daha kaliteli ve daha bol ürün veren yani ıslah edilmiş tohumlardı.

Tohumlar ya deneme amaçlı olarak örnek tarlalara verilmiş, ya da doğrudan üreticilere dağıtılmıştır. Çoğu durumda hükümet, tohumları deneme amaçlı olarak örnek tarlalara dağıtmamış, doğrudan üreticilere dağıtmayı tercih etmiştir. Tohumlar ya bedava ya da maliyet fiyatına dağıtılmıştır (Quataert,2008:166).Uygulanan bu teşvik sisteminin de bir hayli örnekleri mevcuttur.

Örneğin, yeni usul ziraat yapmak için ziraat müfettişleri aracılığıyla yapılan teşviklerle Denizli, Aydın ve Karapınar taraflarında ahali tarafından terk edilen tarlalarda ziraat ettirmek üzere ermeniye keteni, yazlık ve kışlık kır pirinci, sıcak iklimlere mahsus patates, okaliptüs, Frenk sebzevatı, çay, uygun miktar kahve, Giresun fıncığı fidanları, şeker kamışı ve pamuk

tohumu tedarik edilip gönderilmiştir. Bunların nakliye masrafı olan 7-8 bin kuruş, ziraatın ıslah edilmesi için ayrılan 50.000 kuruştan karşılanmıştır (B.O.A.,İ.O.M:5-1316/B-3).

Tahıl üretimini arttırmak ve bu konuda üreticiye yardımcı olmak içinde bu yöntem oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Önemli bir tahıl ürünü olan buğday üretimini teşvik etmek amacıyla Ziraat Bankası aracılığı ile karşılanan 3.000 lira ile Amerikan tahılı ve sebze satın alınmış ve bunlar taşradaki çeşitli örnek tarlalara ve Halkalıdaki örnek çiftliğe dağıtılmıştır. 1891 yılında Ziraat Bankası kârları, deneme amaçlı olarak, Bursa, Sivas, Adana ve Trabzon'da ekilmek üzere Amerika'dan arpa tohumunun yanı sıra bir miktar mısır ithal etmek için kullanılmıştır. Yine 1893'te, Osmanlı tahıl üretimini geliştirmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden 124 sandık tahıl getirtilmiştir. Ziraat Nezaretı, 1894 yılında Anadolu buğdayının kalitesinin düşük olduğunu kabul etmiş ve yabancı ülkelerden gelen talep sebebiyle, tüm örnek çiftlik ve tarlalara dağıtılmak üzere 128 kile yabancı buğday satın aldı. Hükümet buğday dışında başka tahılların ekimini de bu yöntemle teşvik etmiştir. 1894 yılında Ziraat Nezaretı, demiryolu hattı boyunca örnek çiftlik ve tarlalar ile üreticilere 500 kile arpa tohumu dağıttı. 1898 ve 1899 yıllarında bunlara ek olarak kaliteli buğday tohumu dağıtımlarıyla Anadolu buğdayının kalitesi yükseltilmeye çalışıldı.1900 yılında bölgeyi teftiş etmiş ve bölge tarımının ilerletilmesi için tavsiyelerde bulunmuş özel bir heyetin yaptığı çalışmaların sonucu olarak Karadeniz Bölgesi, buğday üretiminin teşvik edilmesinde pilot bölge haline geldi. Kastamonu vilayetinde de buğday ve mısır tohumları dağıtıldı (Quataert,2008:165-167).

Bu konuda desteğini sürdüren Devlet, Edirne vilayetinin ipek böceği yetiştirmede son derece kabiliyetli bulunduğu nazarın Edirne vilayetine 750.000 adet dut fidanı gönderdi (B.O.A.,DH.MUİ:58-11).

Üzüm üretimini teşvik etmek içinde 1892-1895 yılları arasında Erenköy, Manisa ve Karşiyaka fidanlıkları aracılığıyla çiftçilere 400.000'in üzerinde Amerikan asma filizi dağıtılmıştır. Aydın vilayetinde vilayet gazeteleri aracılığıyla bedava dağıtılan filizlerin il ziraat müfettişinin bürosundan temin edilebileceği konusunda çiftçilere bilgi verildi. 1897 yılı itibariyle bir milyonun üzerinde filiz elden çıkarılırken 1899 yılı sonuna kadar 400.000 ilave filiz daha dağıtıldı. 1908 yılında hükümet, Aydın vilayetinde üzüm bağı kurmak isteyen çiftçilere bir milyona yakın aş fidanı vermeyi teklif etti (Quataert,2008:194).

Hastalıklara yol açtığı tespit edilen ve özellikle Van gölü çevresinde var olan bataklıkların kurutulması ve bataklıkların yol açtığı hastalığın giderilmesi için gerekli olduğu tavsiye edilen okaliptüs ağaçlarını bu arazide ziraat ettirmek ve yaygınlaştırmak için okaliptüs ağacı fidanları bile dağıtıldı (B.O.A.,DH.İD:44/2-1).

Pamuk üretiminin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması için çeşitli yerlerden ithal pamuk tohumları da bedava üreticiye dağıtılmıştır. İki yıllık bir dönem içinde hükümet, İngiliz fabrikalarının ham pamuk talebini karşılamak için 140 ton Amerikan tohumu dağıttı.1900 yılında İstanbul 10000 okka Amerikan pamuk tohumu ithal etti ve bunları Aydın ve Adana vilayetlerine dağıttı. Yine hükümet 1902, 1903 ve 1904 yıllarında Anadolu'nun çeşitli yörelerine pamuk tohumları gönderdi (Quataert,2008:229-232). Devlet bu uygulamayı bilinçli olarak yapmıştır. İran taraflarından getirilen pamuk tohumunun iyi mahsul alınan Van eyaletinde daha güzel yetişeceği tespit edildiğinden Trabzon'a gönderilen pamuğun 200 kıyyesi de Van vilayetine gönderilmiştir (B.O.A.,A.MKT.MHM:286-45). Harput'ta da pamuk üretimini teşvik için pamuk tohumu gönderilmiştir (B.O.A.,A.MKT.MHM:292-93).

Patates üretimini teşvik kapsamında halka patates tohumu dağıtıldı. Ankara ziraat müfettişi 1893 yılında kendi vilayetinde dağıtılan patates tohumlarının üreticiler tarafından başarıyla ekildiğini belirttiğinde Ziraat Nezareti 1894 yılında bedava dağıtılmak üzere ikinci bir parti daha ithal etti. Sivas, Erzurum ve Trabzon vilayetlerindeki üreticilere 19.000 kile ithal patates tohumu dağıtıldı (Güran,1999:310). Konya, Bursa ve Ankara gibi Anadolu vilayetlerine de patates dağıtıldı. 1895 yılında özel bir gayretle Avrupa'dan oldukça verimli bir patates ithal ederek bunlar örnek tarlalara ve üreticilere dağıtıldı (Quataert,2008:261-262). Bu uygulamanın yapıldığı yerlerden biri Van eyaletidir. Van'da ahaliye patates ektirmek için tohumlar gönderilerek ziraata başlattırılmıştır (B.O.A.,İ.ŞD:56-3192). Yine bu amaçla Edirne'nin Ada kazasında patates yetiştirmek üzere beş bin kıyye patates gönderilmiştir (B.O.A.,DH.MUİ:58-11). Pirinç üretimi de genelde karlı bir girişim olarak düşünüldüğünden pirinç üretiminin Anadolu'nun çeşitli yörelerine yaygınlaştırılması planları yapıldı. 1895 yılında Aydın, Ankara ve oldukça yoğun bir nüfusa sahip Trabzon vilayetlerinde halkın deneme amaçlı ekim yapması için yüksek kaliteli yabancı pirinç tohumları bedava dağıtıldı (Quataert,2008:253).

Devlet, bunlardan başka yerli şeker üretimini arttırmaya yönelik çabalar içerisinde şeker kamışları tohumları dağıttı. 1895 yılında İzmir ve Manisa'da ki üreticilere kahve ve çay

tohumları dağıtıldı. Fındık üretimini teşvik için ihracat merkezi olan Trabzon vilayetine bedava fındık fideleri dağıttı (Quataert,2008:253-256).

Hükümet gül yapraklarından elde edilen ve parfüm olarak kullanılan oldukça değerli bir yağ olan gül yağı üretimini teşvik etmek için 1889 yılında gül suyu üreten bazı bölgelere 100.000 fidan gül dağıtmıştır (Karal,1995c:450).

3.2.5. Tarım Araçlarının Modernleştirilmesi

Tarım metotlarının geliştirilmesi ve modern tarım araçlarının yaygınlaştırılması da çiftçiye üretime teşvik etmek açısından oldukça önemlidir.

Klasik dönemde tarımsal ekonominin temel üretim aracı bir çift öküz ile çekilen sapandı; kuru tarım ile arpa, buğday ekimi yapılan iklim kuşaklarında, sabanın odun ve demirden yapılmasının yol açtığı değişiklikler dışında makineleşme dönemine kadar tarım teknolojisinde köklü bir değişiklik görülmez (Öz,1999:66-67).

Klasik tarım yöntemlerini kullanan Osmanlı tarım üreticisi, tohumu serpmeye yöntemi ile atıyor, verimliliği etkileyecek olan hususlara fazla dikkat etmiyordu. Tohumlar genellikle kalburdan geçirilerek temizleniyor, ürün el orağı ile biçiliyordu. Oysa tarımın gelişmiş olduğu ülkelerde modern tarım aletleri yaygın olarak kullanılıyordu. Buharlı makinelerle çift sürülüyor, tohumlar ayıklama makinelerinden geçiriliyor, iyi cins tohumlar kullanılıyor bu sayede daha çok ürün elde ediliyordu. Osmanlı tarım üreticileri bu makineleri yeteri kadar tanımadığı için ve pahalı olduğu gerekçesiyle kullanamıyordu (Güran,1998:86-87).

Osmanlı'nın tarım üretiminin artırılması amacına yönelik hükümet programlarının bir parçası olan zirai makine kullanımının teşvik edilmesi her ne kadar geç başladıysa da modern zirai alet ve makinelerin yaygın olarak kullanılmasının üretimin artırılmasında önemli bir rol oynayacağı görülmüştür. Daha modern zirai aletlerin kullanılması tarımın yeni alanlara doğru genişletilmesini sağlayacağı gibi, aynı zamanda üretimi önemli ölçüde artırıp Osmanlı tarımının dünya pazarlarında daha etkili bir biçimde rekabet etmesine imkân sağlayacaktı (Quataert,2008:139). Daha fazla gelir ihtiyacı, Osmanlı yöneticilerini ticari tarımın genişletilmesinin bir aracı olarak görülen tarım makinelerinin kullanımını teşvik etmeye sevk etti (Quataert,2008:63).

Yeni zirai usullerin uygulanması teşvik eden devlet, Samsun ve Edirne'ye gönderilmek üzere Avrupa'dan getirilmesine gerek görülen kalbur makineleri, pulluk ve tırmık gibi modern tarım aletleri için gereken parayı Ziraat Bankası'ndan karşılanmasını sağlayarak temin etti (B.O.A.,İ.OM:5-1316/ZA-1).

Üretimi arttırmayı ve tarım aletlerini modernleştirmeyi isteyen devlet modern ziraat makineleri için gümrük muafiyeti verdi ve bu amaçla modern zirai makineler satın aldı (Quataert,2008:229).

Geniş ve verimli arazisi bulunan Konya'da ziraatı geliştirmek için talep edilen dört takım harman makinesi kullanma talimatı ve uygulamasını yapacak birkaç makinistle beraber Konya'ya gönderildi (B.O.A.,Y.PRK.UM:56-100).

Devletin dışında, yabancı ticari acentelerinin de tarım aletlerinin modernleştirilmesinde etkisi olmuştur. İzmir çevresinde ticaret yapan acenteler 1880'li yılların başında modern pulluklar, yayık, harman ve mısır ayıklama makinelerini bölgeye getirmişlerdir. Bu bağlamda bereketlilik, işgücü kıtlığı, pazara ulaşılabilirlik ve büyük topraklara sahip olması açısından özellikle Adana ve çevresi modern zirai makinelerin benimsenmesinde lider konumuna getirilmiştir (Quataert,2008:141).

İş gücü maliyetlerini düşürmesi, zamandan tasarruf sağlaması, verimliliği artırması kısaca üreticinin işini kolaylaştırması açısından modern tarım aletlerinin kullanılması ve bu uygulamanın devlet tarafından desteklenmesi üretimi teşvik edici bir unsur olmuştur.

3.2.6. Sergiler Açılması, Yarışmalar Düzenlenmesi ve Ödüllendirme

Teşvik uygulamalarının bir örneği de sergiler açılması, yarışmalar düzenlenmesi ve kaliteli ürün yetiştirilenlerin ödüllendirilmesidir (Güran,1999:310).

Sergiler, bir ülkenin sanayi ve ziraat ürünleri ile sanat eserlerini ve ülke hayatına ait teşkilat ve meselelerini gösterip anlatmak için devlet, kurum ve kişilerin girişimiyle kurulan ve açılan yerlerdir. Sergiler üretilen ürünlere Pazar bulmak için en iyi araçlardan birisidir (Önsoy,1988:59).

Abdülmecit devrinde Osmanlı, Avrupa'nın çeşitli memleketlerinde açılan uluslararası sergilere katılmaya başlamıştır (Karal,1995b:251).

İlk uluslararası sergi 1851 'de Londra'da açılmıştır. Sergide ABD, Fransa, Felemenk Ülkeleri, İspanya, Portekiz, Rusya, Prusya, Hindistan ve Osmanlı Devleti gibi ülkelerden 22000 çeşidin üzerinde eşya gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sergiye katılmaktaki amacı ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki yeteneklerinin kanıtlamak ve padişahın ülkenin gelişmesi yolundaki harcadığı çabayı ortaya koymaktır (Önsoy,1988:59).

Osmanlı Devleti sergiye çeşitli yünlü, ipekli ve pamuklu dokumalar, deri, ahşap, çini, altın ve gümüş süs eşyaları ve çeşitli toprak ürünlerinden oluşan yedi yüz civarından mamul ve ürünle katılmış ve bunlardan Beykoz fabrikası mamulleriyle kâğıt, deri, ipek, Tunus fesleri ve bası el işlemleriyle toprak ürünleri teşvik ödülleri kazanmıştır (İhsanoğlu,1998:643).

İkinci uluslararası sergi 1853 yılında New York'ta açıldı fakat oradaki mesafenin uzaklığı dolayısıyla Osmanlı Devleti bu sergiye katılmamıştır (Önsoy,1988:63)

1855'te Paris'te açılan III. Uluslararası sergi, Osmanlı Devleti'nin katıldığı ikinci uluslararası sergi oldu. 1855 yılının Kırım savaşına rastlamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nden sergiye ilgi oldukça büyük olmuştur. Sergiye gönderilecek eşyaların seçimi için daha iyi bir organizasyon yapılmış, vergi ve gümrük muafiyetleri sağlanmıştır. Sergiye Anadolu ve Rumeli'den yollanan halı, yünlü kumaşlar, bakır, bronz ve ahşap eşya, bazı maden ve toprak ürünleri dâhil iki bin mamul ve ürün ile katılmıştır. Sergide incir, üzüm, susam, buğday gibi toprak ürünleri yanında bazı Hereke ve Feshane imalatları, keçe, el işi yün ve örgü, altın ve gümüş işlemler, keten ve pamuklu elbiseler, ağızlıklar başta olmak üzere yirmi yedi madalya ve yirmi mansiyon kazanılmıştır (İhsanoğlu,1998:643).

Osmanlı Devleti'nin katıldığı bir diğer uluslararası sergi de 1862'deki II. Londra sergisidir. Sergiye çoğunluğu devletin çeşitli bölgelerinde yetiştirilen buğday, arpa, çavdar, mısır, pirinç, tütün, pamuk, ipek, kuru sebze, meyvelerden oluşan tarım ürünleri ile çeşitli sanayi ürünleri ile katılmıştır. Osmanlı Devleti bu sergide seksen üç madalya ve kırk dört mansiyon kazanmıştır (Önsoy,1988:69).

Osmanlı'da ise ilk uluslararası sergi 27 Şubat 1863 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Yerli ve yabancı mahsulleriyle mamul eşyaların teşhir edildiği bu sergi on üç bölüme ayrılmış olup, birinci bölümde ziraat ve orman ürünleri, beşinci bölümde ziraat makineleri teşhir

edilmiştir. Bu sergide teşhir edilen ziraat mahsulleri arasında İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden gönderilen ürünler yer almaktaydı (Karal,1995b:251-252).

Bu sergi Osmanlı Döneminin ilk büyük uluslar arası sergisidir. Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak düzenlenmiştir. Serginin amacı, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde üretilen malların kalite, çeşit ve fiyatlarını belirlemek, üretimde karşılaşılan sıkıntıları belirleyerek ilgililerin dikkatini bunlar üzerine çekmek, işadamları ve üreticilerin bir araya gelerek tanışmalarını sağlamaktır. Sergide, Avrupa'da yeni keşfedilen alet ve makineler de sergilenmiş, bu alet ve makinelerin Osmanlı üreticisi tarafından kullanılması teşvik edilmek istenmişti (Önsoy,1988:69).

Bu sergiler dışında 1893 yılında hazırlanan bir nizamname ile İstanbul'da sürekli bir ziraat ve sanayi genel sergisi açılması karara bağlandı. Bu sergide yerli malların tanıtılması ve yapılan yarışmalarda derece alan ürünlerin altın, gümüş ve tunç madalyalarla ödüllendirilmesi prensibi kabul edildi. Oluşturulacak serginin bir bölümü tarım ürünlerinin sergilenmesi için ayrıldı (Güran,1999:310).

Uluslar arası sergiler dışında üretimi teşvik amacıyla yerel sergilerde oluşturulmuştu. Bu amaçla pamuk üretiminin yaygınlık kazandığı bölgelerde de sergiler düzenlenmiş ve en kaliteli pamuğu yetiştiren üreticiler ödüllendirilmiştir (Güran,1998:52).

Sergilerin yanı sıra yarışmalarda düzenlenmiştir. 1891 ve 1892 yıllarında Bursa'da bir dizi ipek üretme yarışması yapılmıştır. Daha sonra sadece Bursa'da değil, Bilecik ve İzmit'te de nakit para ve mikroskop ödüllü yarışmalar düzenlenmiştir. (Quataert,2008:213). Gümölcine'de teknik usullerle tütün yetiştirilmesi için, ipek yetiştiricilerine uygulanan yarışma ve sergilerin tütün yetiştiricileri içinde düzenlenmesi talep edilmiştir (B.O.A.,DH.MKT:2076-90).

Sadece yetiştirenler değil ziraatı tesis ve teşvik edenlerde ödüllendirilmiştir. Bu hususta Leskovik eşrafından Nedim Bey'in ziraatı teşvik hususundaki gayretlerinden dolayı dördüncü rütbe ile ödüllendirilmesi (B.O.A.,A.MKT.MHM:335-9) ve Bozok çevresinde dut fidanı yetiştirilmesindeki gayret ve teşviklerinden dolayı Bozok Sancağı Tahrirat Başkatibi Mahmut Efendi'nin nişanla ödüllendirilmesi gösterilebilir (B.O.A.,A.MKT.MHM:1919-86). Pamuk yetiştirmedeki başarısından dolayı Gelibolu sakinlerinden Münib Bey'in altın

madalya ile ödüllendirmesi de devletin pamuk üretimini artırma çabasının bir sonucudur (B.O.A.,A.MKT.MHM:378-25).

Sergiler pazar bulmak isteyen üreticiye bir fırsat vermiştir. Bu sergilerde yer almak ve düzenlenen yarışmalarda ödül almak isteyen üreticiler en iyiyi üretme çabasına girmiştir.

3.2.7. Örnek Çiftlik ve Deneme Tarlaları kurulması

Modern tarım uygulamalarının çiftçiye daha etkili ve daha ucuz bir yolla getirilmesi ve gösterilmesi için kurulan çiftlikler ve deneme tarlaları da teşvik kapsamında etkili olmuştur. Ülke genelinde deneme tarlalarını yaygınlaştırmak isteyen Ziraat Heyeti, örnek tarlaların Osmanlı tarım ürünlerinde bir genişleme aynı zamanda ürünlerin kalitesinde iyileşme başlatacağını ve sonrasında Avrupa'da büyük bir talep yaratacağını ileri sürüyordu. Bu hususta 11 Ekim 1888 tarihinde çıkarılan bir iradeyle Adana, Sivas, Konya, Suriye, Halep ve Manastır vilayetlerinde ve İzmit sancağında çok acil örnek tarlalar kurulması isteği onaylandı ve daha sonra tarımsal gelişmeye açık olan önemli yerlerde de örnek tarlaların kurulacağı belirtildi. Oluşturulan örnek tarlalar, üreticinin faydalanabilmesini sağlamak için mümkün olduğu kadar vilayet merkezlerine yakın yerlere veya genel olarak nüfusun yoğun olduğu yerlere kuruldu. Bu şekilde kurulan örnek tarlalar böylelikle şehir pazarlarına gelen çiftçiler tarafından rahatlıkla görülebiliyordu (Quataert,2008:108).

Uygulamaya dönük örnek çiftlik ve deneme tarlaları açılması devletin tarım eğitimi alanında kurumsallaşma çabalarının önemli bir göstergesi olduğu kadar halkı üretime teşvik açısından da oldukça önemlidir. Kurulan Numune ve Tecrübe Tarlaları sayesinde çiftçiler modern tarım araçlarının sağladığı kolaylıkları görmüş, ıslah edilmiş tohumlardan daha çok ve daha kaliteli verim elde edildiğini anlamış, yeni ve eski yöntemleri karşılaştırma imkânı bulmuş, yeni ürünleri tanıma fırsatı elde etmiştir. Bu tarlalarda yapılan deneme ekimleriyle çiftçi kahve, şeker kamışı, şeker pancarı, patates ve fıstık gibi ürünleri yetiştirme hususunda teşvik edilmiştir. Avrupa ve Amerika'dan getirilen çeşitli tohumların ilk deneme ekimleri bu tarla ve çiftliklerde yapılmış, yine bu çiftlik ve tarlar aracılığıyla çiftçiye dağıtılmıştır (Güran,1999:308).

Örnek çiftlikler ve deneme tarlaları, Osmanlı devletine yeni giren ürünlerin denenmesi ve üretime kazandırılması açısından da oldukça önemlidir. Bundan dolayıdır ki Edirne, Manastır, Ankara, Halep, Suriye, Sivas, İzmir, İzmit, Erzurum, Adana vilayetlerinde ziraat

numune çiftlikleri kurulmuş ve devlet tarafından gerekli harcamalar yapılarak noksanlıklarının giderilmesine çalışılmıştır (B.O.A.,A.MKT.MHM:727-3).

Bu tarlalarda Osmanlı'da üretilmesi istenen ve özellikle ticari değeri yüksek tarım ürünleri yetiştirilmesi ve üretimlerinin artırılması yönünde önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin kandil yağı değeri olan kolza tohumu, portakal, limon, sebze ve meyve gibi ürünlerin bu tarlalarda deneme ekimlerin yapılmasından büyük başarılar elde edilmiştir (Quataert,2008:256). Yemen Kahvesi, İzmir ve çevresinde ki deneme tarlarında ekilerek tecrübe edilmiştir (B.O.A.,Y.A.HUS:278-24). Kuru, kireçli topraklarda yetişen ve hayvanlar için yararlı olan senfuan ve fol adlı bitkiler de örnek çiftlik ve deneme tarlalarında ekilerek yetiştirilmeye çalışılmıştır (B.O.A.,İ.OM:2-1312/R-3). Ateş düşürücü ilaçlar için değerli bir kaynak olan okaliptüs ağaçlarını yetiştirmek içinde 1893 yılından başlayarak müsait bölgelerde örnek çiftlik ve deneme tarlaları kurulmuştur. Bu amaçla 1896, 1897 ve 1899 yıllarında ithal edilen ağaçlar Diyarbakır, Adana, Harput ve İzmir de bulunan deneme tarlarına dağıtılmış üretimi sağlanmaya çalışılmıştır. Yine Batum ve Japonya'dan gelen bir miktar çay fidanları da ziraat okullarına ve örnek tarlalara dağıtmış ve yetiştirilmeye çalışılmıştır (Quataert,2008:256).

Bu çerçeveden bakıldığında oluşturulan örnek çiftlikler ve deneme tarlaları, hem modern yöntemlerle daha iyi ve daha bol verim elde edebileceğini üreticiye göstermesi, hem de üreticiye ürün çeşitliliği sağlaması açısından teşvik edici bir uygulama olmuştur.

3.2.8. Ürün Fiyatlarına Zam Yapılması ve Ürünlerin Devlet Tarafından Satın Alınması

Bu uygulamaların dışında devletin ürünleri peşin para karşılığında satın alması ve ürün fiyatlarına zam yapması da teşvik edici bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu uygulamaya örnek olarak devletin, Teke sancağında ziraatçıları teşvik etmek amacıyla bu sancakta yetiştirilen zahireleri parasını peşin ödemek suretiyle satın alması (B.O.A.,C.İKTS:34-1654) ve Eflak ve Boğdan'da halkı ziraata teşvik için Buğday fiyatlarına zam yapması gösterilebilir. (B.O.A.,C.MTZ:7-339).

SONUÇ VE ÖNERİLER

19. yy Osmanlı Devleti'nin en karmaşık dönemidir. Bu dönemde bir yandan devleti ayakta tutmak için merkeziyetçi reformlar yapılırken bir yandan da savaşlar ve iç isyanlarla uğraşmıştır. Osmanlı ekonomisinin en önemli unsuru olan tarım, bu dönem içinde yeniden ele alınmış ve önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti İslamiyet'ten ve Türk-İslam devletlerinden aldığı toprak sistemini çağın gereklerine uydurarak, modern bir toprak sistemi kurmuştur. Dirlik veya Tımar sistemi olarak adlandırılan bu sistem ile devlet hazinesinden büyük paralar harcanmadan hazır bir ordu oluşturulmuş ve toprakların devamlı olarak işlenmesi sağlanmıştır. Bu sistem ülkenin zirai ekonomisi ile askeri yapısının temeli olarak klasik dönemde kendisini önemle göstermiştir. 16.yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarının yaklaşık %85'inde dirlik sistemi uygulanır hale gelmiştir. Bu sistem, halkının %90'ı tarımla uğraşan ve kırsal kesimde ikamet eden Osmanlı halkını ve Osmanlı ekonomisini yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. Dirlikler içerisinde en önemli payı %87 ile tımarlar oluşturmuştur. Dirliklerden elde edilen vergiler Osmanlı bütçesinin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Doğrudan gelir sağlamanın yanı sıra bu sistemden beslenen çok sayıdaki askerlerin masraflarını da karşılaması açısından da bakıldığında da dirlik ve özellikle bu sistem içerisinde en büyük payı olan tımar düzeni zirai ekonominin olduğu kadar Osmanlı ekonomisinin de esasını oluşturmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişiminin zirvesine ulaşan tımar sistemi, bu padişahın ölümünden sonra bozulmaya başlamıştır. 16.yüzyılın sonlarına doğru iyice bozulmaya başlayan sistem askeri, siyasi, ekonomik bozuklukların kaynağı olarak devlet idaresinde ve ekonomisinde büyük bir buhrana sebep olmuştur. Dirlik dağıtımında uyulması gereken esaslara uyulmaması, üst düzey devlet memurlarının tımara dağıtımına müdahale ederek kendi adamlarına vermesi, rüşvetin yaygınlaşmış olması ve adaletin uygulanmaması sistemin bozulmasındaki en önemli etkenlerdir. Düzeltmesi için çeşitli ıslah faaliyetleri yapıldı ise de başarılı olunmamıştır. İyi işlediği sürece devletin temel unsurlarından birini oluşturan dirlik sistemi çöküş döneminde devletin ekonomik hayatını felce uğratmıştır.

Dirlik sisteminin çöküşü ile birlikte vergi toplama düzeni bozulmuş ve aslında eskiden beri sistemin içinde yer alan bazı uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Bu uygulamalarda biri Devletin mali sorunlarına bir çözüm bulmak amacıyla uygulanmaya başlayan ve özel bir

şahsın devlete ait olan herhangi bir vergi gelirini toplamayı, belirli bedel karşılığında üzerine alması demek olan iltizam sistemi olmuştur. Fakat bu sistem mültezimlerin yaptıkları harcamaları bir an önce geri alabilmek için tımarları tahrip etmeleri ve köylülere baskı yapmaları dolayısıyla istenilen başarıya ulaşamamıştır. Tımar sistemi ile karşılaştırıldığında iltizam sistemi vergiyi ödeyen üreticiler için çok daha ağır şartlar getirmiştir. Tımar sisteminde tımar sahibi uzun dönemli çıkarlarını korumak için reyayı korumak zorundaydı. Fakat iltizam sisteminde kısa zamanda en yüksek karı sağlamayı amaçlayan mültezim, köylü üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Aynı zamanda dirliklerin mukataaya dönüştürülmesi vergi konusu olan zirai işletmeleri verimsizleştirmiştir. Bu durum Osmanlı ekonomisi için olumsuz sonuçlar getirmeye başlayınca devlet gelecek yılların mali kaynaklarını yıpranmaktan korumak için vergi kaynaklarını malikâne adı altında ömür boyu mültezimlere vermeye başlamıştır. Başlangıçta olumlu etkileri görülen bu sistem zengin malikâne sahiplerinin vergi toplama işini merkezden idare edip alt grup mültezimlere vermeye başlamasıyla bozulmuş halk üzerindeki vergi yükünü arttırıcı ve üretimden ziyade zengin zümrelere gelir getiren bir sistem haline gelmiştir. Osmanlı köylüsü ise devletin bütün tedbirlerine rağmen ekonominin yükünü çeken kesim olmuştur. Ekonominin giderek bozulması, savaşların kaybedilmesi, gelir kaynaklarının azalması gibi sebepler köylü üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olmuştur. Tanzimat Fermanı ile kaldırılan iltizam sisteminden sonra vergiler maaşlı memurlar aracılığıyla toplanmaya başlamıştır. 19.yüzyıl boyunca ekonominin gittikçe bozulması, köylünün ödemek zorunda olduğu verginin de ağırlaşmasına neden olmuştur.

Toprak ve vergi düzeninin bozulmasının yanı sıra uluslar arası arenada meydana gelen değişimler, başlayan milliyetçilik hareketleri nedeniyle çıkan isyanlar ve girişilen savaşlar nedeniyle 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisi büyük bir mali sıkıntı içine girmiştir. Bununla birlikte başlayan modernleşme çalışmaları da ekonomiye ayrıca bir yük getirmiştir. Böyle bir tablo ile karşı karşıya kalan devlet radikal reformlara gerek olduğunu kavramış ve her alanda olduğu gibi en önemli vergi kaynağı olan tarımı geliştirmek amacıyla da çeşitli reformlar yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1838 yılına kadar tarım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi ile görevli ayrı bir kuruluş yoktu. Bu tarihte Ziraat ve Sanayi Meclisi adıyla bir meclis oluşturulmuş ve ticaret, sanayi ve ziraat ile ilgili görevler bu meclis verilmiştir. Bir süre çalışmalarını

sürdüren meclis, görevleri arasında eğitim ve öğretimin de eklenmesiyle yerini Meclis-i Umur-u Nafia'ya bırakmıştır. Maliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdüren meclis, Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla buraya bağlanmıştır. Bir süre sonra Ziraat Meclisi tekrar kurulmuş ve yine Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Ziraat meclisi ülke çapında çalışmalarını yürütebilmek için her eyalet ve sancağa birer ziraat müdürü, kaza ve nahiyelere de birer ziraat müdür vekili atamıştır. Osmanlı tarihinde ziraat işleri ile ilgilenmek üzere ilk defa 1846 yılında Ziraat Nezareti kurulmuştur. Fakat Ziraat Nezareti çalışma esaslarını bile belirlemeden ve herhangi bir varlık göstermeden Ticaret Nezareti ile birleştirilmiştir. Bundan sonraki dönemde ziraat işleri ile ilgilenen meclisler, çeşitli bakanlıklara bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Oluşturulan bu kurumlar tarım alanında sorunların yerinde görülüp, çözüme kavuşturulması açısından önemli bir gelişme olmasına rağmen müstakil bir ziraat nezaretinin kurulmaması, ziraatın öneminin tam olarak kavranmadığı anlamına da gelebilir. Bununla birlikte ziraat müdürlüklerinin kurulması, taşra teşkilatlarının oluşturulması ve bunlara ziraatla ilgilenmeleri hususunda talimatlar verilmesi en azından bir ziraat politikasının oluşmaya başladığının delilleridir. Daha da önemlisi bu dönemde atılan adımlar, sonraki dönemlerin alt yapısını hazırlamıştır.

Tanzimat'tan sonra tarım eğitimini geliştirmek amacıyla da önemli adımlar atılmıştır. Bu anlamda ülke içinde ziraat okulları açılmış ve tarım eğitimi almak amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Bu dönemde İlk defa 1848 yılında Ziraat Talimhanesi adı altında bir ziraat okulu açılmıştır. Bu okul aynı zamanda ilk mesleki ve teknik eğitim kurumu olması açısından da oldukça önemlidir. Fakat açılan bu okul kısa ömürlü olmuş; gerek okuldaki ekimlerin başarılı olmaması, gerekse mezuniyetten sonra öğrencilerin çoğunluğunun taşraya gitmemesi nedeni ile okuldan beklenen yarar sağlanamayarak 1851 yılında okulun faaliyetine son verilmiştir. Bu konuda atılan en önemli adım Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılması olmuştur. Bu okulların yanı sıra çeşitli vilayetlerde açıldıkları yerlerin özelliğine göre ipekçilik, arıcılık, bağcılık gibi konularda eğitim veren ziraat okulları da açılmıştır. Öğretim ve uygulama çalışmalarının karma olarak yürütüldüğü tarım okullarının yanı sıra sadece uygulamaya yönelik örnek çiftlik ve deneme tarlalarının açılması da devletin tarım eğitimi alanında kurumsallaşma çabalarının önemli bir göstergesi olmuştur. Tarım eğitimine oldukça önem veren devlet masraflarını karşılamak suretiyle Avrupa'ya tarım eğitimi almak için öğrenciler göndermiştir. Fransa ve Almanya gibi ülkelere de eğitim görmeleri için

birçok öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrenciler eğitimlerini tamamlayıp ülkeye döndüklerinde, ihtiyaç olan bölgelerde görevlendirilmiş ve tarımın geliştirilmesi için çalışmaları istenmiştir.

Osmanlı Devleti bir yandan tarımda merkezi bir yönetim kurmaya çalışırken, bir yandan da tarım üretimini arttırmak ve geliştirmek için çeşitli teşvik yöntemleri uygulamıştır. Bu amaçla Tanzimat'ın zirai ürün üretimini teşvik amacıyla getirdiği ilk önemli değişme zirai ürün ticaretinin serbest bırakılması ve devlet tekellerinin kaldırılması olmuştur. Tüketici gruplara öncelik tanıyan, üreticiye ise önemli ölçüde yük getiren ve üretim faaliyetlerini destekleyici bir etki yaparak devletin zirai gelişmesinin önündeki temel engellerinden birini teşkil eden mübayaa usulü ile zirai ürün piyasasının gelişmesini kısıtlayarak geçimlilik bir üretim hedefinin yaygınlaşmasını teşvik eden yed-i vahit uygulaması bu dönemde kaldırılmıştır. Yine bu uygulama kapsamında iç gümrüklerde kaldırılmıştır. Bu uygulamalarla tarımda geçimlilik üretim yerini büyük oranda ticari ürün üretimine bırakmıştır ve tarımda bir artış görülmüştür.

Teşvik uygulamaları kapsamında başka bir uygulamada vergi muafiyeti olmuştur. Bu çerçevede ekiminin yaygınlaştırılması istenen ürünler için geçici vergi muafiyetleri sağlanmış, zirai metotların modernleştirilmesini sağlamak amacıyla Avrupa'dan getirilecek araç ve girdilerin gümrük vergisi ödenmeksizin ithaline imkân verilmiştir. 1850-1870 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirlerinin %50'sini tarım vergileri, bu vergiler içerisinde de özellikle %35-40'ını öşür gelirleri oluşturduğu düşünüldüğü de, buna ilaveten gümrük vergilerinin devlete önemli bir kaynak sağladığı hesaba katıldığında Osmanlı Devlet yöneticilerinin tarımı teşvik etmek amacıyla nelerden vazgeçtiği ve bu uygulamanın ne kadar önemli olduğu daha iyi görülmektedir.

Teşvik uygulamalarının diğer bir yönü de zirai kredi uygulaması olmuştur. Küçük üretici kırsal bir yapıda, üretimin devamlılığının sağlanabilmesi için çeşitli nedenlerle krediye ihtiyaç duyan üretici bu finansmanı çoğunlukla tefeciden çok yüksek faizlerle kredi alarak veya ekilmiş ama elde edilmemiş ürünü çok düşük fiyatla satarak gidermeye çalışıyordu. Çiftçinin para sorununa bir çözüm bulmak amacıyla uygulanmaya başlayan avans sistemi fayda sağlamadı. Tanzimat'ın başlangıcında ülkenin ekonomik problemlerini çözmek amacıyla yapılan program çalışmalarında bir zirai kredi kurumunun kurulması da önerilmiştir. Bu program dâhilinde yürütülen çalışmalarla 1843-1846 yılları arasında 12.5 milyon kuruştan fazla kredi dağıtılmıştır. Modern zirai kredi kurumlarının oluşturulması ise

1863 yılında Memleket Sandıklarının kurulmasıyla başlamıştır. 1888 yılında ise Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur. Memleket Sandıkları ve Ziraat Bankası üreticiye destek olmak ve teşvik etmek amacıyla oluşturulduysa da Küçük köylü üreticilerden sağladığı kaynakları şehir ve kasabalı zengin toprak sahiplerine dağıtan bir mekanizma halinde işlediği için çiftçinin para sorununa çözüm bulma konusunda başarılı olmamıştır.

Osmanlı Devleti ziraatı teşvik kapsamında para olarak verilen kredilerin dışında çiftçiye tohum ve ağaç fidanı dağıtarak da zirai üretimi teşvik etmeye çalışmıştır. Hemen hemen bütün ürünler için tohum dağıtma teşviki uygulanmıştır. Dağıtılan bu tohumlar genellikle dışarıdan getirilmiştir. Getirilen bu tohumlar ülke içerisindeki tohumlara nazaran ıslah edilmiş yani daha çok verim elde edilen tohumlardır. Devlet üreticiyi teşvik etmek için bu tohumları ya bedava ya da maliyet fiyatına vermiştir.

Bu konudaki başka bir uygulama tarım metotlarının geliştirilmesi yönünde uygulanan teşvikler olmuştur. Zamandan tasarruf sağlaması ve daha az iş gücü ve çabayla daha çok verim elde edilmesinin üreticiyi teşvik edeceğini düşünen yöneticiler arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere özellikle geniş arazilerde tarım aletlerinin kullanılmasını teşvik etmişler ve bu konuda gereken kolaylıkları sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti yetiştirdiği ürünleri dünyaya tanıtmak ve ürünlerine pazar bulmak amacıyla uluslar arası sergilere katıldığı gibi ülke içinde de ulusal ve uluslar arası sergiler düzenlemişlerdir. Buna ilaveten zirai konuda olumlu çalışmalar yapanları ödüllendiren Osmanlı yöneticileri bu uygulama ile de tarım üretimini arttırmayı düşünmüşlerdir.

Oluşturdukları örnek çiftlikler ve deneme tarlaları ile modern yöntemlerle daha verimli ve daha bol verim alınacağını üreticisine uygulamalı olarak göstermek isteyen devlet aynı zamanda bu çiftlik ve tarlalarda deneme ekimleri yaparak ürün çeşitliliğini artırmış, birçok yeni ürünün üretilmesini sağlamıştır.

Dikkate değer bir uygulamada ürün fiyatlarına zam yapılması ve ürünlerin devlet tarafından satın alınmasıdır. Ziraatı teşvik etmek isteyen devlet üreticinin malını satamama kaygısını ortadan kaldırmıştır. Bunu yanı sıra üretimi teşvik edilmek istenen ürünün fiyatına zam yapmıştır. Bu durum günümüzde uygulanan taban fiyat uygulamasına benzemektedir.

Dönem içinde ziraâ üretim artışına paralel olarak geçimlik bir ekonomi tarzı giderek yerini piyasa ilişkileri güçlenmiş bir yapıya bırakmıştır. Bu sonuçta dış piyasa talepleri kadar devlet politikalarındaki değişmeler de etkili olmuştur. Tanzimat öncesindeki ziraâ ürün tekellerinin tamamıyla tasfiye olması ve daha önemlisi devlet mubayaalarının çok sınırlı bir düzeye inmesi üreticiyi piyasaya dönük üretim yapmaya teşvik etmiştir. Böylece Tanzimat öncesinde büyük ölçüde idarî karar ve düzenlemelere konu olan ve bazı yıllarda büyük ölçüde ithalata gerek duyulan hububat ithalatı Tanzimat öncesindeki miktarın dörtte biri düzeyine inmiştir

Dönem içinde Osmanlı ihracatı da önemli bir sıçrama göstermiştir. İhracat, yıllık ortalama %5 civarında büyüyerek dönem içinde 3,5 katına varan bir yükselme göstermiştir Osmanlı ihracatının %90'ının ziraâ ürünlerden oluştuğu düşünülürse, bu büyümenin büyük ölçüde tarım ürünü ihracıyla başarıldığı açıktır. Ancak ziraâ ürün ihracatındaki bu büyük artış yine de dünya ticaretindeki büyümenin gerisinde kalmıştır. Öte yandan ziraâ ürün ihracatındaki artışın önemli bir sonucu, Osmanlı üreticisinin dünya piyasa şartlarına bağımlılığının artışı olmuştur.

İyi niyetli yapılan bu reformlar ve uygulamalar devletin ağır ekonomik sıkıntı içinde olduğu bu yüzyılda, tam olarak istenilen etkiyi yapmasa da devlet adamlarının en önemli vergi kaynağı olan tarımın önemini yeniden kavradıklarını göstermesi açısından ayrıca günümüze ışık tutması bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, **D.T.C.F.D**, Sayı 13, Mart-Haziran, s.27-51.

AKYILDIZ, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, 1. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul.

B.O.A.,A.MKT.MHM:	232-56; 286-45; 292-93; 335-9; 378-25; 490-20; 727-3; 1919-86.
B.O.A.,A.MKT.UM :	514-18.
B.O.A.,İ.RSM :	10-1317/CA-08; 2-1325/Z-25
B.O.A.,C.İKTS :	34-1654
B.O.A.,C.MTZ :	7-339
B.O.A.,DH.İD :	44/2-1
B.O.A.,DH.MKT :	1509-23; 1789-88; 1808-104; 1919-86; 2076-90; 2208-97; 2368-24; 2368-55; 2461-58;
B.O.A.,DH.MUI :	58-11
B.O.A.,İ.ML :	2-1316/L-17
B.O.A.,İ.MMS :	110-4723; 114-4876
B.O.A.,İ.MVL :	559-25146
B.O.A.,İ.O.M :	2-1312/R-3; 2-1312/C-7; 5-1316/B-3; 5-1316/ZA-1; 7-1318/L-15
B.O.A.,İ.ŞD :	56-3192
B.O.A.,İ.TNF :	8-1317/ZA-03
B.O.A.,Y.A.HUS :	278-24
B.O.A.,Y.PRK.UM :	56-100

- BARKAN, Ömer Lütfi (1980), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi-Toplu Eserler I**, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1997a), “Tımar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1997b), “Öşür”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- BATMAZ, Eftal Şükrü (1999), “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- BİLİM, Cahit Yalçın (2002), **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, 1. Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- BULUŞ, Abdulkadir (2003), **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, 1. Baskı, Tablet Yayınları, Konya.
- ÇAĞATAY, Neşet (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **D.T.C.F.D**, Sayı 5, s.484-511.
- ÇAKIR, Coşkun (1999), “Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Mali Boyutları”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ÇİZAKÇA, Murat (1999), “Osmanlı İmparatorluğunda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla)”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DAŞDEMİR, Latif (1999), “Osmanlı Devleti’nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara
- DOĞAN, Faruk (2007), **Osmanlı Devleti’nde Zeytinyağı (1800-1920)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- EREN, Aslan (1999), “Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Osman Nuri (1977), **Türk Maarif Tarihi**, 1. Baskı, Eser Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet (2000a), “İltizam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet (2000b), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1997), “Sipahi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- GÜRAN, Tevfik (1992), “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, **150. Yılında Tanzimat**, Yayına Hazırlaya, Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜRAN, Tevfik (1998), **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, 1. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul.
- GÜRAN, Tevfik (1999), “Tarım Politikası (1839-1913)”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1998), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, 1. Baskı, İslam Tarih Kültür ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- KADIOĞLU, Sevtap (2005), “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve “Tedrisat-ı Ziraat Nizamnamesi””, **Kutadgubilig**, Sayı 8, Ekim, s.239-257.
- KARAKOYUNLU, Erdoğan (1997), **Türkiye’de Yatırım ve İhracat Teşvikleri**, 1. Baskı, Yased Yayınları, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya (1995a), **Osmanlı Tarihi VI. Cilt**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1995b), **Osmanlı Tarihi VII. Cilt**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- KARAL, Enver Ziya (1995c), **Osmanlı Tarihi VIII. Cilt**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KASABA, Reşat (1993), **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Çev., Kudret Emiroğlu, 1. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, Emine (2008), **Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOÇI BEY (1993), **Koçi Bey Risalesi**, Sadeleştiren, Zuhuri Danışman, 2. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KURT, Yılmaz (1999), “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesut (1999), “Osmanlı Toprak Sistemi-Miri Rejim”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1996), “Osmanlılar’da Gümrük”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- OFLAZ, Mustafa (2002), “Osmanlı Dirlik Sistemi”, **Türkler**, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ORGAN, İbrahim (1998), **Türkiye’de Uygulanan Teşvik Politikaları ve Denizli Örneği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ORHONLU, Cengiz ve Nejat Göyünç (1997), “Has”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2005), **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖNSOY, Rıfat (1988), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- ÖZ, Mehmet (1999), “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

- ÖZDEMİR, Bülent (1999), “1838 Ticaret antlaşması”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (2004), “Zeamet”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (1997), **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, 4. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2005), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2007), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- QUATAERT, Donald (2008), **Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1997), “Zeamet”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 13, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- SEVİMAY, Hayri R. (1955), **Cumhuriyete Girerken Ekonomi – Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, 1. Baskı, Kazancı Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1999), “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1999), “Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1999), “Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2005), **Türk İktisat Tarihi**, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK, Zafer (1999), “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt 3, Cem Yayınları, İstanbul.

- TURAN, Osman (1997), “İkta”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5/2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- UNAT, Faik Reşit (1964), **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1994), **Osmanlı Tarihi I. Cilt**, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995a), **Osmanlı Tarihi II. Cilt**, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995b), **Osmanlı Tarihi III. Cilt, 2. Kısım**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995c), **Osmanlı Tarihi IV. Cilt, 1. Bölüm**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, **Belleten**, Cilt 38, s.680.

EK-2: Memalik-i mahrusa tarımsal ve sanayi mamullerinden alınacak gümrük vergilerinin ahaliye ilan olunduğu

مشيخه حيايه حيايه حيايه

مصرفه حيايه حيايه حيايه
داره امور حيايه حيايه حيايه
سمن حيايه حيايه حيايه
کونه حيايه حيايه حيايه
انچه حيايه حيايه حيايه
ارنسن حيايه حيايه حيايه
بورنيس حيايه حيايه حيايه
وتوفير حيايه حيايه حيايه

EK-3: Yeni zirai usullerin tatbiki zimmında Samsun ve Edirne'ye gönderilmek üzere getirilmesine lüzum görülen kalbur makineleriyle pulluk ve tırmık gibi alet ve edevat için gerekli paranın verilmesi

اطرافكم
الشم
هجرة
اصول جدید و زراعت و طبخا و صنایع اساسیہ کو فروغ دینا اور زرعی اوزار و آلات و جہازوں کو خرید کر ان کو زرعی اوزاروں کی
بجائے اور ان کو زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی
واضح ہونا اور ان کے لئے زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی
وزراعت و صنعت و تجارت و دیگر امور کے لئے زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی
اور ان کے لئے زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی بجائے اور زرعی اوزاروں کی

Handwritten notes and signatures at the bottom of the document, including a signature and some illegible text.

EK-4: Vilayet-i şahanenin bazısında tesis ve küşad olunan numune çiftlikleriyle tecrübe tarlaları için celb edilecek hububat ve ağaç tohum ve fidanlarına dair

دولت
ولایت
کیوی کورک تجارت وفاقه
عنه وضمیمه اولغه

حکومت
ولایت
کیوی کورک تجارت وفاقه
عنه وضمیمه اولغه

حکومت
ولایت
کیوی کورک تجارت وفاقه
عنه وضمیمه اولغه

حکومت
ولایت
کیوی کورک تجارت وفاقه
عنه وضمیمه اولغه

حکومت
ولایت
کیوی کورک تجارت وفاقه
عنه وضمیمه اولغه

[B.O.A.,I.MMS:110-4723]

ÖZGEÇMİŞ

07.09.1975 yılında Amasya'nın Suluova ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Suluova'da tamamladı. 1994 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Tarih Öğretmenliği bölümünden 1998 yılında mezun oldu. 1998 yılında Sakarya Anadolu Lisesi'nde Tarih öğretmeni olarak göreve başladı. 2005 yılında Adapazarı Kız Meslek Lisesine Müdür yardımcısı olarak atandı. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı.